

FORRAS

2023. JANUÁR

SZÉPIRODALOM | SZOCIGRÁFIA | MŰVÉSZET

200 ÉVE SZÜLETETT PETŐFI SÁNDOR

FRIED ISTVÁN PETŐFI SÁNDOR: „NEMZETI KÖLTŐ” „NEMZETI KÖLTÉSZETE”

MARGÓCSY ISTVÁN PETŐFI ARS POETICÁI

SZILÁGYI MÁRTON AGITATÍV VERS A PUSZTULÁS SEJTELMÉBEN (PETŐFI SÁNDOR:
FÖL A SZENT HÁBORÚRA!)

OWAIMER OLIVER PETŐFI, A REGÉNYHŐS (AZ ELSŐ PETŐFI-REGÉNY)

N. HORVÁTH BÉLA AZ ÚJRAFOGALMAZOTT KULTUSZ(KÖNYV) (ILLYÉS GYULA
PETŐFI-ÉLETRAJZAI)

VÁLOGATÁS A MANK A VELÜNK ÉLŐ PETŐFI CÍMŰ KIÁLLÍTÁSÁNAK ANYAGÁBÓL

TARTALOM

	200 éve született Petőfi Sándor	
<i>Fried István</i>	Petőfi Sándor: „nemzeti költő” „nemzeti költészete”	3
<i>Margócsy István</i>	Petőfi ars poeticái	24
<i>Csikós Gréta</i>	Petőfi Sándor első novellakísérletei	32
<i>Gönczi Gergő</i>	Petőfi Sándor és az 1848. évi szabadszállási választási botrány iratai a Bács-Kiskun Megyei Levéltárban	41
<i>Beke József</i>	Szólásszerű kifejezések a <i>János vitéz</i> nyelvében	55
<i>Szilágyi Márton</i>	Agitatív vers a pusztulás sejtelmében (Petőfi Sándor: <i>Föl a szent háborúral!</i>)	72
<i>Owaimer Oliver</i>	Petőfi, a regényhős (Az első Petőfi-regény)	81
<i>N. Horváth Béla</i>	Az újrafogalmazott kultusz(könyv) (Illyés Gyula <i>Petőfi-életrajzai</i>)	99
<i>Molnár Miklós</i>	Az orgoványi csárda Petőfi-legendái	127
<i>Kriszka János</i>	Petőfi Sándor kultusza Kiskőrösön (Beszélgetés dr. Lucza Ilonával és dr. Filus Erikával)	131
	Válogatás a MANK Nonprofit Kft. által megrendezett, <i>A velünk élő Petőfi</i> című kiállítás (Szentendre, 2022. március 16-23.) anyagából. Szerkesztőségünk köszönetet mond a szervezőknek a képek közzlésének engedélyezéséért.	
	A címlapon: Városi Gabriella: <i>Időtlen</i> (2022)	

FORRAS

55. ÉVFOLYAM | 2023. 1. SZÁM

Megjelenik Kecskemét Megyei Jogú Város Önkormányzata, a Petőfi Kulturális Ügynökség és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.

SZÉPIRODALMI, SZOCIOGRÁFIAI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT ► Megjelenik havonként ► *Főszerkesztő: Füzi László* ► Kecskemét Megyei Jogú Város és a Katona József Társaság folyóirata ► Kiadja a Bács-Kiskun Megyei Katona József Könyvtár; *Felelős kiadó: Bujdosóné dr. Dani Erzsébet* megyei könyvtárigazgató ► *A szerkesztőség címe:* 6000 Kecskemét, Piaristák tere 8.; *Telefonszáma:* 76/500-550/111. *mellék; Honlapcím:* www.forrasfolyoirat.hu; *E-mail cím:* forras@forrasfolyoirat.hu ► *Tördelés:* VideoPix Bt., Kecskemét; *Tel.:* 76/508-160; videopix@videopix.hu ► *Nyomdai kivitelezés:* Print2000 Nyomda Kft., Kecskemét, Nyomda u. 8.; *Tel.:* 76/501-240; *Felelős vezető: Szakálas Tibor*

A szerkesztőség tagjai: *Buda Ferenc (főmunkatárs), Csenki Nikolett, Füzi Péter, Pál-Kovács Sándor Attila (szerkesztő), Bosznay Ágnes (szerkesztési titkár).* A szerkesztésben közreműködnek: *Bahget Iskander, Komáromi Attila, Pintér Lajos* ► Szerkesztőségi órák munkanapokon 10–12 óra között. ► Kéziratot nem örzünk meg és nem adunk vissza! Terjeszti a Lapker Zrt. 1097 Budapest, Táblás u. 32. ► Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, és a kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu, telefonon 06-1/767-8262, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest. Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1/767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu. **Belföldi előfizetési díj: 7200,- Ft** ► Index: 25947 ► HU ISSN 0133-056X

Fried István

Petőfi Sándor: „nemzeti költő” „nemzeti költészete”

Alázattal, fedetlen fővel, ájtatos lélekkel kell az embernek az ilyen Petőfi-vers szentségéhez közeledni, mert benne mint szentélyben és az áldozás szent titkában a titokzatos magyar föld táruul fel, amely itt kap első ízben valami magasabb életszerű, kozmikus jelentőséget. Petőfi tájrajzai előtt a magyar föld nem létezett.
(Miroslav Krleža)¹

Nemzeti költő
(Eötvös József)²

Egy horvát és egy Petőfi-kortárs magyar tanúságtételével akár elintézettnek minősíthetnők a kérdést, amelynek értelmezése a leegyszerűsítő manipulációtól az irodalom felől érkező fanyalgásig meglehetően széles skálán található. Részint attól függően, hogy ez a státus „önmagában” hordoz-e értéktartalmakat, vagy éppen ellenkezőleg, nem engedi az esztétikai minősítést érvényesülni, és esetleg belekényszeríti a „küldetéstudat” megint csak szélsőségesen magasztosító, illetőleg elmarasztaló kategóriájába. Arról nem is szólva, hogy (változó) költői önjelmezést nem egyszerűen hitelesít, máskor csekélyebb jelentőségűnek gondol, hanem az azonosulásra felkínált minden kételkedést figyelmen kívül hagyva (Petőfi esetében) egy, a romantika költői önszemléletének, személyisége hipertrófiájának tulajdonít. Miroslav Krleža följebb idézett mondata aligha fogható fel olyképpen, mint egy kultusztörténet része,³ a Krleža-életmű, többek között az a tanulmány, melyből idéztem, a horvát írónak a magyar irodalomhoz fűződő, messze nem egyértelmű, nagyon személyes viszonyáról árulkodik. Elmondható, hogy Krleža a maga revoltálásának, különállásának, a fennálló társadalmi és irodalmi viszo-

▼

1 Miroslav Krleža, Petőfi és Ady a magyar irodalom két lobogója, ford. Lőkös István. Kortárs 17, 1973, 181–183. A folyóirat e számában tanulmányok Petőfi költészetének nem magyar nyelvű fogadtatásáról.

2 Idézi: Kerényi Ferenc, Petőfi Sándor élete és költészete. Osiris, Budapest, 2002, 296.

3 A szerb (és horvát) Petőfi-recepcióról: Sava, Babić, Kako sm prevodili Petefija. Matica srpska, Novi Sad, 1985.

nyokhoz fűződő tagadó magatartásának közlése érdekében állította Petőfit (és még több ízben Adyt) a regionális ellentmondások és irodalomfelfogások példás szereplőiként a horvát olvasók elé. A *farkasok dala* vagy *Az apostol* „forradalmi” üzenetét a maga szemléletével összefüggésben visszhangozza, hasonlóképpen Ady jakobinus-dalához vagy Duna-vallomásához. Ezúttal azonban a szakrális hangvétel kelthet feltűnést (e hangvétel megszólaltatása egyébként messze nem idegen Petőfitől), valamint – s ez a századfordulós szimbolista élmény rögzítésével, így Ady-értelmezésével is egybevág, akár a „titokzatos magyar föld” fölfedezése, az azzal azonosulás ajánlata/igénye, hogy még inkább meglepő következtetésben futtassa ki a mondatot. Nevezetesen Petőfi tájlírájának (és talán útirajzainak) a más nyelvből érkező, más hagyományokra alapozó (Krlježa esetében a tájnyelvről visszaminősülő kaj-horvát 18. századi egyházi-világi írásbeliségére-szóbeliségére gondolhatunk) költő integratív törekvése: Petőfi költészete (és prózája) jeleníti meg a magyar irodalmon túlnyúló érvénnyel a magyar tájat Krlježa számára, aki középiskolai és felsőbb katonaiskolai tanulmányait Pécsen, majd Budapesten végezte, tehát a magyar tankönyvek anyagával ismerős volt, de számára a „hivatalosság” (az iskola) közvetítését mellőzve, Petőfi tájlírása – mondhatjuk így – nemzeti karakterisztikumává vált. A magyar jelzőként legalább oly fontos, mint a tájrajz jelzett szóként. S bár Krlježa tanulmányának egésze nyilván a Petőfi- és Ady-életműből kinyerhető „forradalmiság”-ot hangsúlyozza, a fennálló viszonyokkal való elégedetlenséget helyezi a központba. Ezzel kétfelé indít el: a horvát költészetben nem csak fordításokkal, bár azzal is, meghonosítható eszmeiség követésére buzdíthat. Valamint a horvát–magyar – irodalmi – kapcsolatok újszerű szorgalmazásának fontosságát emeli ki. A tájlíra allegorikus vagy szimbolista áthallásaival vonatkozatható ide. Idézetünk befejező passzusa hozzájárul, hogy a „nemzeti” jelző rétegződjék, ne csupán (nemzet)politikai, társadalmi, esetleg szűkebb értelemben vett formai-verstani vonatkozásaira lehessen hivatkozni. Petőfi tájlírájának beiktatása a „nemzeti” attribútumaival rendelkező költészetalakzatok közé kiszabadítja a költőt a „nemzeti nagybeszélések” illusztrációjának keretei közül. A teljes költészetet tartva szem előtt, annak pozitív értelemben vett egységét hivatkozza. Más kérdés, hogy egy más típusú „rövidre zárás” veszélye fenyegethet: túlságosan egyszerűnek és problémátlanoknak, egysíkúnak gondoltatja el ezt a lírát. Igaz, Krlježa polémikus tanulmányt írt, a szomszéd irodalomból hozott példával érvelt a maga költői (és politikai) világnézete mellett. Hozzá kell tennem, hogy nem egy regényének tájképe éppen nem Petőfi lírájára vagy útirajzára reagál, hanem Ady szimbolista tájaira (láp, mocsár, ugar stb.). Ugyanakkor Krlježa oly Petőfi-verset idéz, amely az Alföld-, Kiskunság-lírájának inkább peremére helyezhető, a *Kutyakaparót*, melynek groteszkbe hajló leírásával Petőfi messze előre mutatott (Az 1850-es évek elején majd Jókai Törökcsakad csárdája az *Egy magyar nábobban* gondolja tovább).

Eötvös József elsőként minősítette Petőfit „nemzeti költő”-nek, „Petőfi kitűnően magyar, legkisebb műve (is) nemzetiség bélyegét hordja magán, (...) Petőfi a szó legszorosabb értelmében „nemzeti költő” – ezt Eötvös érdemül tudja be, értékelésének ez adja az alapját. Talán itt nem szükséges Eötvös–Petőfi-párhuzamokra, a jól érzékelhető eltérések ellenére látványos megfelelésekre hivatkozni (Eötvös József 1837-es *Vár és kunyhó* versével szembeesíthető Petőfi 1847-es *Palota és kunyhó* című verse,⁴ Eötvös regénye, a *Magyarország 1514-ben* versus Petőfi *A nép nevében* című verse). Inkább arra összpontosíthatunk, hogy a magyar jelleg, az tudniillik, hogy Petőfi verseiből szinte következtetni lehet „nemzetiségünk” erényeire és hibáira, azaz Petőfi (kissé leegyszerűsítve) „magyar-ság-verseket” ad közre, egy érdemteli jelen költészetet és egy teljes bizalommal várt jövőt reprezentál. Az 1840-es esztendő közepé a magyar irodalomban ugyancsak meghozta az „irányköltészet” vitáját, a németben is (erről a Petőfi által fordított, sűrűn olvasott Heine egy szatirizáló komikus eposszal is megemlékezett),⁵ új műfaj lépett be a magyar irodalmi térre, a népszínmű, és nem utolsósorban Petőfi, maga is foglalkozott a nemzet művésze, nemzet költője problematikával. Az előbbit is, utóbbit is más-más okból közel álló személyekkel összefüggésben hangoztatta: a színész jóbarát, aki egy „igazi” Shakespeare elkötelezettje volt, aposztrofálódik (versben) mint a nemzet művésze, Vörösmarty Mihály pedig – megszólítottja lévén egy nem teljesen méltányosan akár számonkérőként is emlegethető versnek – a nemzet költője.⁶ Az 1844-ből való *Egressy Gáborhoz* eltöpreng a költői és a színművészi sors párhuzamain, önmagát sem kizárva állítja, hogy a költő értetlenségbe ütközhet, de miután „Népét fölviszi / Olyan magasra, honnan az leszédül”, a jövődő igazságot szolgáltatathat neki. A színész „végzete”: „Lekötve csügg ő egy rövid bilincsen”, ki van téve a megfelelő pillanat múltával – a jelennek. A „nemzetem művésze” megszólítás mégis olyan kontextusban fogalmazódik meg, mely a meg nem értés, a művész ellenében kitörő „pártos szenvedély” szövegeit rekonstruálja. Lefordítva, összhangban Petőfinek *Egressy III. Richárdjáról* közzétett színikritikájával a romantikus groteszkkal jellemezhető alakításról. Az újító, konvenciók közé nem sorolható megjelenítést ünnepli. Azt, hogy e vers tanúsága szerint az önmagát tudatosan képező,

4 Fried István – Szappanos Balázs, *Petőfi-versek elemzése*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1978, 224–245.

5 Petőfi és Heine költészetének konfrontációjáról szóló dolgozatom: Heine és Petőfi = uő. *Egy irodalmi régió ábrándja* és kutatása. Lucidus, Budapest, 2016, 136–155.

6 Petőfi verseit az alábbi kötetből idézem: Petőfi Sándor, *Összes versei*, s. a. r. Kerényi Ferenc. Osiris, Budapest, 2004. A szövegközlés a kritikai kiadás alapján történt, mely 1847-tel bezárólag valósult meg. Az utolsó kötet, 1848/49 verseinek szövege Kerényi Ferenc számítógépében maradt. Az innen kinyert gépirat előzetes lektorálására én kaptam megbízást. A lektori jelentésben megállapítottam, hogy az anyag 70–75%-os készültséget mutat. Néhány kiegészítő javaslatot tettem. Jelentésem az MTA Textológiai Bizottsága számára készült. Ezzel kapcsolatban vö. még Szilágyi Márton, *A magyar romantika ikercsillagai*. Jókai Mór és Petőfi Sándor. Osiris, Budapest, 2021, 10, 13, 16, 19–21. A versidézetekeket a továbbiakban külön nem hivatkozom.

az ösztönösséget és spontaneitást elutasító Egressy győz a „pártoskodók” fölött, s a nézőközönség felnő Egressy Shakespeare-felfogásához. A *Nemzetem művésze* talán nem több, mint a magyar művelődés minden részterületére számot tartó művészeti képviselő valahová tartozásának kinyilvánítása, a pártoskodások fölé emelkedés egy differenciáltabb, elemzőbb, a színi hatást tekintve igényesebb színművészet érdekében (a síró-éneklő iskolának még az 1840-es esztendőkből sem egészen el- és letűnő maradványaival szemben.) Merészen fogalmazva: nem egy, esetleg külföldről importált színházfelfogás magyar leképződése, hanem annak az eszménynek megtestesülése, amely a pesti Magyar Színházból Nemzeti Színház, a nemzet színházát alkotta meg. Egressy törekvésének üdvözlése az említett színikritikával teljesedik ki, a magyar Shakespeare-előadások színvonalának nem részkérdése a színházi mozgalomnak, hanem (bár ez így nem mondatik ki, de a dolgozatban később majd visszatérek erre a látszólagos ellentmondásra) egy általánosabb és egyetemesebb nézet diadalától várható, olyan korszaktól, melyben „Megtisztuland az érzet és az ész”. Fölvethető, hogy miért a *III. Richárd* színpadra állítása készítette a költőt, hogy e versének címszereplőjét „nemzetem művésze”-ként igazolja, a Victor Hugo által körvonalazott groteszk és szintén Victor Hugo által romantikussá kisajátított Shakespeare elfogadtatása ügyében. Kitűnő alkalmat kínált volna az 1840-es évek színészvetélkedőjének felfogható *Bánk bán*-alakítások bemutatása, Lendvay Márton (alkatilag bizonyára sikerebb) és Egressy Gábor (kidolgozottabb) szerepfelfogása. Talán megkockáztatható: amennyiben a költő szabadsága és lehetősége az időkben és földrajzi terekben szuverén tájékozódás, és e tájékozódás műalkotásba foglalása, úgy a színészi hozzájárulás ugyan a(z anya)nyelvhez van kötve, de nem kizárólag magyar szerzők színműveire. Hiszen éppen azért, hogy nem a szerző nyelvén, fordításban, más korban és körülmények között közvetítik (adott esetben: Shakespeare) művét, a nézőket bekapcsolják a „nemzetközi”, az egyetemes kulturális-művészeti áramlatba, lehetővé teszik számukra távoli korokra, vidékekre, történelmekre, környezetekre ráismerések révén a hasonlóságok és a különbözőségek, a saját meg az idegen mérlegelését. A színész anyanyelvi művészete révén a Nemzeté. Hogy az *Egressy Gáborhoz* vers fontos helyen, egy verssor végén, mely felkiáltójellel zárul, tudatja, különleges hangsúlyt kölcsönöz a minősítésnek.

A *Vörösmartyhoz* hosszabb, magyarázó alcímet kapott: „Midőn a nemzetgyűlésben augusztus 21-én a hadügyben a többséggel szavazott”⁷ (elsőprő többséggel együtt adta le a költő szavazatát). Vörösmarty epigrammával felelt, ám mindketten újságcikkben is leírták álláspontjukat. A nemzetgyűlési választáson vereséget szenvedett Petőfi (Aranyt sem választották be) szigorú szemmel figyelte, mi történik a

▼

7 Az ügy háttéréről: a 2. sz. jegyzetben i. m., 405–406.

nemzetgyűlésen, az ott elhangzottak, viták és javaslatok mennyire egyeztethetők össze az ő – radikális – álláspontjával. Az említett hadügyi javaslat megszavazása igencsak ellenére volt, és ezt *Vörösmartyhoz* címzett verse sem titkolja. A minősítés itt kérdő mondatba kerül, és társul egy versemlékké lett eszmeiséggel, melyet *Vörösmarty* (egyetlen alkalommal leadott szavazata) *Petőfi* szerint megsemmisít. Nincs tanulság nélkül az egész versszak idézése.

Te voltál a Szózat költője?
Te írtad azt a Szózatot,
Mely szólt egy országnak szívéhez?..
Azt most már szétszakíthatod,
Mert hieroglif lett belőle,
Amelyet senki meg nem ért. –
Nem én téptem le homlokodról,
Magad tépted le a babért.

S ha *Petőfi* indulatát, megalkuvást nem ismerő elszántságát, elveinek következetes vállalását a forradalmi-szabadságharcos versek sora igazolja vissza, ezúttal az önmagát sem kímélő személyes érintettség felfokozott retorikus előadásmódot kölcsönöz a versnek. Az egy verssor – egy gondolat módszerével él, két kérdőjel, egy ízben három pont, a sorok végén vesszők tagolják értelmi egységekre a versszakot. Két birtokos jelzős szerkezetben a nemzet is, az ország is előfordul, az első két sor tegezős megszólítása a szinte elfülő harag jelződése. A megszólítás annál intenzívebb, minthogy mind a nemzet költője, mind annak hajdani alapvetése, a *Szózat* a hivatkozás alapja. A célzott kérdés kétséget ébresztetni hivatott, a *Szózat* hatástörténetét cáfoló további kérdés támasztja alá. S hogy tágabb körök is bevonódjanak, arra egyfelől a „hajdani” *Szózat* hierogliffá, a jelen esemény miatt érthetlenné válása, akár úgy is írhatnám, megfejthetlenné minősítése a fájdalmas bizonyíték, melyet a refrén nem enged elfelejteni – az antikvitásból származó szép szokás deformálásával. A versszak szubjektív „hitelesség”-ében aligha van jogunk kételkedni. A *Szózat* régebben és *Petőfi* számára oly fontos megnyilatkozás (volt), hogy – mint korábban egy elemzésemben igazolni véltem – a továbbbírás, a magáévá hasonítás verse lett: *Az alföld* utolsó versszakába az *itt élned-halnod kell*, a bölcső és a sír új kontextusba kerül.⁸ A nemzet költője olyan státus, melynek kritériumait éppen a *Vörösmartyhoz* vers értelmezi át, mely szerint korántsem elegendő egy versemlék, bármily meghatározó jellegű versről lett légyen szó, a vers hitelét nem emléke, hanem morális parancsának állandó köve-

▼

8 Vö. tölem: A *Petőfi–Vörösmarty-váltáshoz*, uő: Magyar irodalom(történet). Tiszatáj könyvek, Szeged, 2010, 97–105.

tése adja. Vers és magatartás összefüggései az 1848-as Petőfi-verseknek témái, itt viszont az írásbeliség bevonása (hiszen a hieroglif is írás, még ha nem bizonyul is megfejthetőnek) erősíti emlék, magatartás és irodalom összefüggéseit. Sokat mond, hogy a *Szózat* lesz a nemzet költőjének védjegye, az itt megfogalmazott erkölcsiségből következő feladat (a *Szózat* felszólító igéi) következetes magatartásban realizálódhatnak csupán.

Innen haladhatnánk tovább olyan irányba, amely kétségtelenné teszi (teheti) a „nemzeti költő” általános elfogadhatóságát, bár egyáltalában nem problémátlaná. Vajon egy adott korszakban csupán egyetlen „nemzeti költő” létezhet-e, példánkban Vörösmarty, akit Eötvös József véleményét idézve, Petőfi váltott föl (akkor Vörösmarty elvesztette volna ezt a státust?)? Kérdés: egy időben több nemzeti költő is tevékenykedhet, eszerint Vörösmarty is, Petőfi is egyaránt nemzeti költő, jöllehet az egyik fél megfosztotta ettől a másikat, nem esztétikai-irodalmi összecsapásban, hanem versben ugyan, de kifejezetten politikai vitában. Ugyanakkor a kívülállóként is „beleérző” Miroslav Krleža nem korlátozza a nemzeti költői státust a „nemzeti”-politikai költészetre, hanem olyan tájlrát is bevon koncepciójába, amelynek csak áttételesen vannak, lehetnek „nemzeti” vonatkozásai. Költőket-írókat idéztem, akik nem fogalmi nyelven (jöllehet Eötvös József talán mégis) közelítik meg ezt a csupán első megközelítésre egyszerűnek tetsző kérdéskört. Azt, hogy ez nem kizárólag a magyar irodalom problémája, nem csupán Krleža megszólalása igazolja, ő egyébként a XIX. század második fele nem egy „hazafias” horvát költőjéről mond megsemmisítő ítéletet, ami itt annyit jelenthet, nem fogadhatja el – tárgyválasztásuk ellenére – nemzeti költőknek. Karel Čapek *Harc a szalamandrakkal* című regényében ironizál Boleslav Jablonskyn, akinek „lírája” (szintén a XIX. században) tankönyvbe foglalható hangon és előadásban igyekezett a hazaszeretetnek megnyerni a serdülebb ifjúságot. Ezzel ellentétben, Babits Mihályt nem szokás a „nemzeti” költők közé sorolni (Petőfi születésének centenáriumára igen meggondolkodtató, Ady *Petőfi nem alkuszikjához* közelíthető verset tett közzé). Babits nemcsak megértéssel írt Tamási Áron Ábeljéről, hanem Tamási a Babits-emlékkönyvben nem a köztük lévő sorsbeli-gondolati távolságot, hanem a nemzeti költő státusához közel láttatta.⁹ Babits küzdelme Ady költészetének el- és befogadásáért hasonlóképpen ebbe az irányba mutathat. Az egyik probléma a „nemzeti költő” tárgyválasztás vagy kinyilvánított életelve alapján való besorolása. S ez olykor, ritkán egyeztethető össze az irodalmiság kritériumaival. A másik szempont a kortársi kritika felől érkezhethet, amely a mából visszatekintve irányzatok csatájaként is fölfogható. Nem kitérőképpen említtem, hogy a nemzeti költői

▼

⁹ Tamási Áron, Babits tornya, = Babits Emlékkönyv, szerk. Illyés Gyula. Nyugat Kiadó, Budapest, [1941], 79–81. Vö. még: Joó Tibor, A nemzetnevelő, uo, 104–110, Szabó Lőrinc beszéde a ravatalnál, uo, 281–282.

státus, a par excellence nemzeti költészet ideája és artikulálódása Vörösmarty romantikájának áttöréséhez köthető, természetesen nem függetlenül Kölcsey Ferenc kezdeményezéseitől. Míg Kölcsey lírája és költészetfelfogása Kazinczytól eltérően nem a fordítói mozgalommal, hanem az eredeti művekre összpontosítással keresi a magyar irodalom járható és az európaival egylényegű útját, az 1820-as esztendők irodalmi, irodalom- és tudománypolitikai problémái konkrétan fogalmazzák a követendő célt, így az elhatárolódást a hungarus patriotizmustól és annak képviselőitől, nyomatékosabb a részvétel a magyar kulturális intézményrendszerben, az ott betölthető pozíciók megszerzése, a kanonizálás lehetőségeinek megragadása stb., ezzel párhuzamos minden eddiginél hatásosabb dialógusra törekvés az európai irányokkal, különös tekintettel a nyelvi, műfaji, tematikai, tárgyi kor- és időszerűsége. Ami a költészet gyakorlatát illeti, elsősorban Vörösmarty kiséposzai, *Csongor és Tündéje* minősíthető kezdeménynek, ezt követi a líra újszerű megszólaltatására törekvés, és az 1830-as esztendők közepén (Petőfi pontosan érzekelte) a *Szózat*, majd az alkalmisága ellenére, vagy éppen azért, az *Árpád ébredése*. Az 1840-es évek elején szerzett Vörösmarty-versek (*Liszt Ferenczhez, Az unalomhoz, Az élő szobor, A Krivánon, Az úri hölgyhöz, 1842-ben a Fóti dalhoz jutunk el*)¹⁰ kétségtelenné teszik, hogy immár nincs, vagy csekély szükség van az antik példák támogató erejére, a tisztán emberi nem elegendő sem az „itt és most” fölmerülő költői-kulturális-társadalmi-„nemzeti” kérdések verses megszólaltatására; s a költő nem pusztán együttérző megszólaltatója az eszmei-világnézeti harcoknak, hanem közvetlen résztvevője. Így a poétizáltság, az új retorika nem a kívülállás, hanem a benne lét megnyilvánulása. S ha a költő nem a maga személyét állítja a versbeszéd/mondás látványos előterébe, retorikája félreérthetetlenül emeli szituáltságát. Az 1830-as évek magyar költői beszédében még kevésbé ismerhető föl a szólam, miszerint a költő egyben próféta, látnok, vezérszemélyiség, aki immár nem elsősorban musarum sacerdos, noha mondandója szakralizált elemeket is tartalmaz, s ahonnan beszél, nem bizonyosan szószék, célirányos retorikájával, amely elsősorban a poétikai elgondolásoknak van alávetve, a meggyőzés az újra formált trópusok segítségét veszi igénybe; s ha bibliai, még inkább mitológiai vonatkozásokkal él, akkor vagy a helyzethez alkalmazza, vagy egy más háttértörténettel kapcsolja egybe.

A Vörösmarty–Petőfi váltásról Martinkó Andrást követőleg magam is erősen vázlatosan értekeztem,¹¹ ezúttal arra utalnék, hogy az 1830-as és 1840-es esztendők között a nemzetet, a költészetet, így a nemzeti költészetet illetően is terminológiai és ettől nem függetlenül tárgyi–tematikai, valamint műfaji eltéré-

▼
10 Vörösmarty Mihály, *Kisebbségi költemények III*, (1840–1855), s. a. r. Tóth Dezső. Akadémiai, Budapest, 1962.

11 A 8. sz. jegyzetben i. h.

sek regisztrálhatók. Esetleg olyanok, amelyek kialakítására, formába öntődésére már évtizedekkel előbb megkezdődtek az előkészületek. Itt csak említtem azt a folyamatot, amely irodalmi népiességgént megnevezéssel vonult be irodalomtörténetünkbe. A népi és régi énekek gyűjtésére felszólítás 1784-től időszerű, még Kazinczy Ferenc is eljátszott egy archaizált, „népének” lehetőségével, és Csokonaitól éppen a népiesnek besorolható verset vélte kiemelkedőnek. Utóbb a „megnemesített”, a magas irodalomba befogadott népdal szerzett híveket, Vörösmarty már népdal/népballada-imitációra vállalkozott, korántsem sikertelenül. Mégis Petőfi idevonatkozatható kísérletei, elgondolásai, versei jelentették az igazán új minőséget, műfaji és nyelvi tekintetben egyaránt. Nem mellékesen: Petőfi népdalgyűjtésre is vállalkozott, míg nem egy verse folklorizálódott, illetőleg „közköltészeti” alkotásként megzenésítve keringett társas körökben, népszínművekben, különféle gyűjteményekben.

Nem kevésbé tartandó számon a külföldi irodalmakhoz fűződő viszony átstrukturálódása. Természetesen bőséggel akadt olyan szerző, akinek befogadása az 1790-es évektől kezdve töretlennek mondható, ilyen Shakespeare. Persze eltérő, hogy milyen szövegből fordították, miféle drámai nyelvre találtak, s a hatás-történet egyben miféle értelmezéstörténetet rejt. Petőfi *III. Richárd*-elemzésére ezen a helyen csak utalok, s ismétlésül a Victor Hugo-közelségre (groteszk) hivatkozom, minthogy ez a korábbi magyar Shakespeare-irodalomból hiányzik. Shakespeare mintegy 1790 óta kiemelten fontos szerzője (egyelőre nem annyira a magyar színpadnak) a magyar fordításirodalomnak, másképpen a romantikát megelőző, megint másképpen a romantika színműmodelljét központi jelentőségűnek hirdető korszakban. S ezt a fordításra kiszemelt színdarabokkal, azok nyelvviségével közvetítik a költők. Míg Vörösmarty a *Julius Caesart*, Petőfi a *Coriolanust* választotta nagyjából évtizednyi különbséggel, ám mindketten antik, római tárgyú, áthallásosnak sugallt tematikájú tragédiát (az egyik kettős tragikus sorsot, Caesarét és Brutusét, a másik a hálátlan nép és a hivatott vezér, illetőleg a honárulás konfliktusát). A *Julius Caesarban* sem mellékes a manipulálható nép szerepe az impériumváltozásban, ám az nem állapítható meg teljes egyértelműséggel, hogy az általában zsarnokságlehetőséget megszüntetni akaró összekülvöké-e a nagyobb igazság, vagy a nagy hatalmi állást szorgalmazó Caesaré. Minek következtében vezető és vezetettek viszonya korántsem egyértelmű, a néphez intézett beszéd válik az események fontos mozgatójává. Természetesen nem egy „prófétikus” megszólalás fordítja meg a közhangulatot, viszont a „jól fogalmazott mondat” ereje fölveti annak kérdését: milyen lehetőségekkel rendelkezik a néphez szóló. A *Coriolanusban* a meggyőzés nem csekélyebb szerephez jut, itt viszont anya és fia dialógusában mérlegelődik a tagadás, a cselekvés, a korábbi eszméktől/eszményektől elfordulás és visszatérés dilemmája. Annyival zárnám ezt a fejtegetést, hogy itt távolból, több áttételen keresztül értelmeződik

ama felelősség, amely a megszólalásban rejlik, és amely a megszólaló vezetésre hivatottságát tár(hat)ja föl, és a beszéd befogadásának és hatásának feltételeit (legalább részben) meghatározza. Mindenesetre Vörösmarty és Petőfi elkészült Shakespeare-tolmácsolásai összeolvashatók azokkal a saját művekkel, amelyek kontextusában születtek, ugyanakkor e saját művek tovább elemezhetőek más, anyanyelvi és idegen nyelvi művekhez fűzhető (és fűzendő) kapcsolataik alkotta környezetben. Elsősorban Petőfinél karakteres megnyilatkozásokban jelentkezik vezetésre hivatottak és vezetettek között teremtendő „párbeszéd”-del összefüggésben, amely párbeszédben nyilván a beszélni tudóé, a vezetésre hivatotté a (nagyobb?) felelősség (bár a vezetetteké sem mellékes, s ezt a *Coriolanus*on túl *Az apostol* támasztja alá talán a leginkább), másrésről a vezetésre hivatott státusának, a „felhatalmazás”-nak kérdése vetődik föl. Mint említettem, nem elegendő a „múzsai főpap” horatiusi emlékének idézése, sőt, az irodalmi emlékezetből a jelenre sugárzó példák is csupán közvetett igazolódásai a felhatalmazásnak (ebből a szempontból a Goethe *Werther*éig visszagondolható *Homér és Oszían* tüzetesebb szemügyre vétele bizonyulhatna szerfölött hasznosnak), hanem olyan indítás, elhatározás, sorsvállalás, amelyben nem bizonyos a siker, még kevésbé a személyes boldogság. Inkább az ellenkezőjére van kilátás, de amely mégis olyan készítés, mely ígéhirdetés-értékű, és amely egy testamentumi cselekvés és magatartás hitelével rendelkezik. S hogy nem Petőfié az egyetlen efféle („prófétai”) elszánás és vállalás, azt más európai irodalmak hasonló eseményeivel, a költői elhivatottság analóg megnyilatkozásaival (ennek megfelelően az összeolvasható megszólalásokkal) tanúsíthatjuk. Éppen csak fölvázolható az a sor, amelyet a kutatás részben (a magyar irodalom történéseit nyomon követve) már emlegetett, méghozzá az 1840-es évekre vonatkozólag; részben azonban kevesebb-szer tette elemzés tárgyává, lengyel, szlovák, francia irodalmi-eszmetörténeti párhuzamokra célozva. Annyi még röviden is megfogalmazható, hogy mind az allegorizálás forrásait tekintve, mind a költői (eszmevezéri) felhatalmazásról szólva regionális és európai irodalmi összefüggések tárulnak föl, és ezekben az összefüggésekben a költő nem a magányos, *Az apostol* Szilvesztere pályáját bejáró, hanem a romantika nemzeti és transznacionális költészetének reprezentánsává válik. Igaz, hogy Petőfi „beteljesült” sorsa egyik meghatározója lett XIX. századi, összeurópai befogadástörténetének, de a ma történésze ama költő-prófétai (próféta-költői) szerepvállalást is hozzá gondolhatja (vagy hozzágondolását fejtegetése szerves részévé teheti), amikor a „nemzeti költői” funkciók és kritériumok változatának értelmezését kísérel meg. Petőfi költészetének perdöntően fontos, ebbe a tárgykörbe sorolandó versei alapján.

Előrevetíthetem alaposabb olvasásom egyik legfőbb tanulságát. A „nemzeti költői” funkció nem feltétlenül, sőt nem is elsősorban a szorosabb értelemben vett és nagyvonalúan a „hazafias” líra tartományába tartozó megnyilatkozások-

ban kapcsolódik össze a prófétai attitűd korszerű lírai realizálódásával. Minthogy a „történelmi” jóváhagyás, igazolás, példabeszéd „forrása” a Biblia, Mózes, Józsuá, Krisztus (többek között) azok a személyiségek, akiknek beszédét, életútját követendőnek vállalja a költő (a *Bibliának* költői beszédként felfogása egyébként a XVIII. században született meg, a bibliai szót *szent költészet*ként aposztrofálva). Az 1840-es évek új Mózes-gondolata jelenik meg Erdélyi Jánosnál,¹² Mózes lesz főszereplője néhány évtized múlva Madách Imre drámájának. Az 1830-as esztendőben a vereséggel végződő lengyel felkelést követőleg (miután a napóleoni seregekben küzdő lengyel csapatok sem érhették el céljukat) a szétszórátás, az emigráció körében fogalmazódott meg a lengyelség hivatásáról a költészet nyelvét kölcsön kérő értekezés, arról a krisztusi szerepről, amelyet a lengyelségnek vállalnia kell, egy nép szenvedéstörténetéről, amellyel megváltja a világot, Európát bűneitől. A lírikusként elhallgató Mickiewicz is vállalta az emigrációs hivatást, s ezt örököltette a lengyel romantika őt követő – vele vitatkozó nemzedékeire. *A lengyel nép és zarándokság könyve* utat talált Magyarországra, Kazinczy Gábor fordítása azonban kéziratban maradt, nem lehetett reménye (a mű tartalmánál fogva), hogy akár egy jóindulatú cenzortól engedélyt kapjon a nyomtatásra/terjesztésre. Hogy a Kazinczy Gáborral baráti kapcsolatokat ápoló Petőfinék megmutatta-e kéziratát, nem tudjuk. Petőfi lengyelség iránti rokonszenve 1848/49-ben versekkel támasztható alá, a reformkor egészét (Vörösmarty líráját is) áthatotta az együttérzés a lengyelekkel, Mickiewicz művei felbukkannak ismertetésekben, ám ennél többet (egyelőre?) erről nem mondhatunk. Éppen ezért gyümölcsözőbbnek mutatkozik a lengyel és a magyar romantika már eddig kutatott párhuzamaira utalás. A különböző okok miatt sikertelen zsarnokgyilkosság drámája Musset *Lorenzaccio*jában jelenik meg, tőle függetlenül Juliusz Słowacki *Kordian*jának és *Az apostolnak* éppen úgy tárgya, mintegy szóvá téve, hogy messze nem elegendő egyetlen zsarnokkal végezni: a mainapság vitatott *Akasszátok föl a királyokat!* már címében többes számot jelöl, a királyság intézményét kell radikálisan megszüntetni. Az egyéni vállalkozás csődje ugyan nem degradálja a gondolkodás elszántságát és célzatosságát, de személyes alkalmatlanság, megtántorodás vagy véletlen belejátszhat az eseménybe. Ez azonban nem veszélyezteti a költő kiemelt szerepét, neki minden lehetőséggel kell számolni, minden helyzetre reagálni kell, hiszen „útmutatás”-ának személyes hitele van, szavaiban egy sokszorosán megszenvedett „igazság” keresi a megfelelő formát. Ugyanez a gondolat az 1840-es esztendők magyar (és más) irodalmában népszerű Victor Hugonál is fölmerül.¹³ A maga „nyelvújítását” forradalomként hirdeti

¹² Kerényi, i. m., 286.

¹³ Victor Hugo verseinek magyar fordításai, Victor Hugo, Válogatott versei, szerk. jegyz., Köpeczi Béla, előszó Illyés Gyula. Szépirodalmi, Budapest, 1963, uo., Századok legendája. Válogatott versek, vál., utószó Szegárdy-Csengeri József, Európa,

meg, olyan költői forradalom, amely a francia drámai nyelv évszázadainak üzent hadat, a klasszicista színmű (még Voltaire-nél is merev szabályrendszert érvényesítő) terminológiáját pellengérez ki, a drámai akció kereteit erősen tágítja, szakít az antik vagy barokk korból származtatható (mitológiai, Tassótól témát kölcsönző) események feldolgozásával, és akár a spanyol történelemből merít, akár egy francia király hedonizmusát és felelőtlenységét vitatja, akár az inkvizíció ellen fordul, a dráma dikciójában az elődeitől alapvetően eltérő retorikát érvényesítve fogadtatja el dráma- és irodalomelképzelését (a történelmi és irodalmi rendszer-váltást összefoglalva), a groteszk középponti jelentőségével nemcsak a jellemrajzot árnyalja, hanem a személyiség megjelenítésében lehetővé téve az elrajzolást, a pozitív és negatív tulajdonságok egymásra rétegződését, valamint a szereplők dikciójának az újabb idők szelleméhez alkalmazását. Hogy ennek nyomai Petőfi egyetlen teljességben fennmaradt színművében, a *Tigris és hiénában* felfedezhető-e, további kutatást igényelne. Hugo verses pamfletben védte meg „nyelvújítást”, igaz, e védelem meglehetősen támadóra sikerült. S ha közvetlen kapcsolatot Petőfi költészetéhez (jóval rövidebb verseiről szólva) nemigen fedezhetünk föl, legfeljebb általános, távoli allúziókról lehet szó (Petőfinél sem a kiváltságosoké a vers, csarnokába meztelen lábbal is be lehet lépni stb.). Annál fontosabb ebben a témakörben Hugo verslátomása, amely időszerűsíti Jeriko bevételét. A Jerikót ostromló vezér teljesíti az Istentől rárótt feladatot, kitart a bevehetetlennek tartott vár(os) ostroma mellett, a gondolat harsonái segítségével eléri, hogy a hetedik napon a falak leomlottak. A „valóságos”-nak versbe írt történet azonban már bevezető sorával közli, hogy a küzdelem gondolati (eszmei) síkon folyik, mivel – Petőfit megszólaltatva – tart a harc, most eszmék küzdenek. A vezér Józua nem tántorodhat meg, nem adhatja föl a hatnapi sikertelen ostrom ellenére. Ehelyt csak épp említésre telik Puskin korábbi verse a Próféta-ról, a szibériai bányamélybe küldött társakról, megidézvén a majdani szabadulást, a kalitkába zárt madárról mint jellegzetesen romantikus allegóriáról (Petőfinél: „Börtönéből szabadult sas lelkem”). A szlovák kutatásban¹⁴ is fölmerült az 1840-es esztendőben jellegadó poéta, Janko Král’ és Petőfi egybevetetősége. Nem pusztán a népköltészet felé fordulás (mely európai irodalmi vonatkozásokat rejt), hanem éppen a följebb említett madár-allegória, a költő verses azonosulása a tragikus sorsú, elhagyatott sassal (*Orol vtak*, Sasmadár), valamint a költői szerepvállalás hasonlósága mélyen elgondolkodtató. A szlovák irodalmi nyelvet társaival létrehozó L’udovít Štúr iskolájának romantikus elkötelezettsége ugyan önkorlátozott-

Budapest, 1969. Az utószó felhívja a figyelmet Petőfi Élet vagy halál (1848) és Hugo Franciaországhoz (1870) verseinek egy hasonló helyére.

¹⁴ Milan Pišút, Petőfi Sándor és Janko Král’: Tanulmányok a cseh-szlovák magyar irodalmi kapcsolatok köréből, szerk. Zuzana Adamová, Karol Rosenbaum, Sziklay László. Akadémiai, Budapest, 1965, 199–211.

ságokkal járt, de Štúr elhivatottságát és (nép)vezéri tekintélyét elismerve, ezáltal a szlovák nemzeti mozgalmat új fázisába elvezető tevékenysége, hozzáátve polémikusan „nemzeti” publicisztikáját, kitűnően illik abba a regionális irodalomtörténeti sorba, mely egyben Petőfinek is igen tág értelemben véve irodalmi környezetét alkotja (nem a hatás-befogadás, nem a közvetlen kapcsolat, hanem egy költészettipológiai megközelítést érvényesítve). Míg azonban a Petőfikortárs szlovák, szerb, horvát poéták a romantikus áttöréshez szükséges terminológiát többnyire részlegesen teremtik meg, a szlovákok és a szerbek az új, a népnyelvből megalkotott irodalmi nyelv általános elfogadtatásának ellentmondásaival küzdenek (marginalizálni kívánván az egyházi nyelvhasználathoz és klasszicizáló tendenciához fűződő poétikát és retorikát), Petőfi előtt egy korábbi nemzedék elvégezte az európaizálással és korszerűsítéssel összefüggő feladatokat. Noha Petőfi felhasználván és parodizálván az elődök irodalomrendszerét, korántsem járatlan úton haladt, éppen a költői státus jellegét tekintve kísérelte meg részint a „haza s emberiség” költői egymásra vetíthetőségének újszerű megfogalmazásával a „nemzeti költő/költészet” fogalmának az átstrukturálását. Részint a népies, romantizáló, patrióta, valamint (nem csak a fordítások révén megvalósítható) európaizálás/egyetemességre törekvés tónusainak együvé hangszerelt, együtt nagyobb hangerővel zengő megszólaltatását. Így ami Vörösmartynál idézett Pázmány-epigrammája szerint „legszentebb vallás”, Petőfinél a lírikus beszédének természetes megnyilatkozása, mely módot nyújt a különféle műfaji konstrukciók összegző szemléletére, egy, az európai költészetváltozatokkal párbeszédbe lépő költészetten egyszerre európai és hazai karakterének megteremtődésére. Az, hogy Petőfi mindenekelőtt Béranger nem csak Franciaországban elismert és népszerű verseinek fordítására vállalkozott¹⁵ (egyébként Goethe is becsülte a francia poétát, költészete Horatiusra és Háfizra emlékeztette),¹⁶ ne tévesszen meg, ez nem lehetett akadály a más francia szerzők (így Sue és Hugo) iránti érdeklődésének; inkább tartsuk szem előtt, hogy Béranger lírája egy bizonyos tónus, modalitás – számára – elfogadható, meghonosítható műfaji-nyelvi tematikai változataként volt felfogható. Egyben segítség egy Béranger-típusú (népszerű) költészet beépíthetősége mellett egy sokkal szélesebb spektrumú „nemzeti” költészetben. Legalább ilyen jelentős a heinei dal adaptációja. Emellett nem csak az ifjúkori átültetéssel lehet érvelni, hanem a dalköltészet önironizáló gyakorlatának (beleértve az érzelmesebb hangvétel csattanós megkérdőjelezését a csattanóban, a rímek jelentésségének parodizáló vonásait, amelyek kétségbe vonhatják a gondolatmenet retorizáltságát, nem utolsósorban publicisztikus

▼

15 Hankiss János, Petőfi és a francia költők. Budapesti Szemle 1922, 192. k., 551. sz, 1–28.

16 Goethe, Schriften zur Weltliteratur. Insel Taschenbuch, Frankfurt am Main, 1987, 249.

fordulatok beengedését a lírai költészetbe, költői és köznyelvi fordulatok szembeállítását) kidolgozását, líraként beillesztését a poétikába. A továbbiakban viszont a „nemzeti költői” státusz és a vállalandó, egyetemesebb poétaszerepet megcélzó Petőfi-versekhez, melyek a költőnek önmagáról gondolkodó, reprezentatív személyiségként beállított, ezáltal a korszak alapvetően fontos irányzatát alakító (és olykor még mainapság is vitatott) versekben kapnak hangot. Ha úgy tetszik, időről időre költészettani (ars poeticát sugalló) jellegű, értékű, célzatú költemények nem a poétika részegységeit, elemeit írják le, hanem magát a poétika jellegét, a költő lehetséges/szükséges, feltételezett/kötelezőnek gondolt minőségét nem fogalmi, hanem allegorizálón vagy metaforikusan, nemegyszer a szövegek köziség félreérthetlenségével erősítve igyekeznek meghatározni. A költői személyiség e poézis képviselőjeként nem pusztán egy irányzatot népszerűsít, hanem a kor- és időszerűségben foglalva állást, mintegy kijelöli a költő pozícióját abban a „világ”-ban, melynek szemlélése, megítélése a válaszút elé állított költőtől állásfoglalást vár. Az 1840-es esztendő forradalmak felé haladó mozgásai Petőfinak (és általában a kelet-közép-európai lírikusoknak) vagy a forradalmi költészet terminológiájának verses kidolgozását jelölték meg feladatuk, vagy (olykor ezzel párhuzamosan) a költészet forradalmának, az új (költői) nyelvviségnek, az új irodalmi nyelvnek diadalra juttatását, amely az avulttá váló lírai/költői gondolkodást egyszer és mindenkorra ad acta teszi. Ekképpen értelmezhető a „régis dicsőség”-et terjedelmesebb verses epikában megörökíteni kívánó költészet paródiája Petőfinél, ekképpen várom romantikájának szembeállítását (*Salgó*) Kisfaludy Sándor érzelmes elbeszélő költeményeivel, az ossziáni hangvétel újragondolása, az évszak-költemények bensőségessége a picturalapítástól kiinduló klasszicizáló lírával szemben. Petőfi nem kizorítósdit játszik, csupán a maga költészet/költő-felfogását törekszik érvényre juttatni. Olyan hagyományértelmezésről tesz tanúbizonyságot: provokatív erővel szegezi szembe a régi jó Gvadányit a kortárs almanachlírával, olyan episztolatípust vezet be, amelynek változatossága nincs ellentétben egy Horatius-féle költőilevel-elképzeléssel, az meg különösen nincs, hogy talán legmegragadóbb episztoláját Arany Jánoshoz címezve hexameterben írja meg. Az episztola hangnemi változatossága, erre épülő megszerkesztettsége, harsány himnuszba átcsapása a százszor szent égi szabadság és a szent világszabadság egybecsengethetése. Petőfi mint kötetéhez tervezett előszavában kijelenti, nem toldozni-foltozni akar, hanem újat létrehozni, a magyar és az európai irodalmak egymásnak felelő költészetét megteremteni.

Költőnk alig múlt húszesztendő, hogy megírja a *Jövendőlést*, amelynek a kutatás „chattertonista” felhangjait talán a szükségesnél valamivel hangsúlyosabbá teszi (*Álom* címen jelent meg egy albumban). Az ifjú romantikus ama ellentétet viszi színre, amely a rövid földi élet és a költői halhatatlanság között

feszül, beiktatva a kétféle álomfejtésből adódó értelmezési lehetőséget: a fiáért aggódó anyának emberileg érthető panaszát, hogy hazudott számára az álom, a költő fiú ellenben az álom pusztá lefordításának tévesztő lehetőségét állítja, miszerint a romantika végtelenségeszméjéből kiolvasható a költői szó halhatatlansága. A *romantika* nyelve érlelődik a versben: „S dalszárnyon a lángérezmények / Madárként szálltak szertesét”. S ha a lángérezmény még egy hagyományosabb költői nyelvre utal is, annak változata már a megkettőződéssel, a kifejezésbeli variabilitással (Pokollá lett az érzelemláng) túllép a metaforikus közhelyeken, és a költői sors mint önfeláldozás megverselésével egyben elutasítja az érzékenység szenvedés-metaforikájának nyelvét és ideáját. Az utolsó versszak pedig az írásjelek segítségével mutatja, mint vezeti a beszélő késleltetések beiktatásával a végkicsengésig a költői beszédet, amely a halódó poéta utolsó szavának az egytagú él-t nevezi meg.

Az *utánzókhöz* merész programot jelent be, amúgy igen kurtára fogva. Az egymással szembefeszülő nézetek régi és új, utánzás és újítás minden költészettörténetben perdöntően lényegi magatartásformák által szemlélhetők. Az első és a második versszak *A kutyák dala* és *A farkasok dala* párhuzama is lehet, az első versszakban a romantika címerállata, a sas allegorizálja a költést, minthogy a sas is, a költés is arra indul, hol „nem járt senki sem”. Az utánzók viszont a kényelmi szempontot szem előtt tartva, a koncot lesik („mint éhes kutya” – hogy ne legyen félreértés!), a „kezdettt útra” futnak. A harmadik versszak a felszólítás: „Haladni, merre más még nem haladt”. Aki erre nem képes, azt az eke vagy a kaptafa kézbe fogására buzdítja. Szövegelméletként Kazinczy Ferenc *Tövisék és virágok* epigrammagyűjteményéből *A nagy titok* sokat idézett disztichonját lehetne megnevezni: „Jót s jól! Ebben áll a nagy titok. Ezt ha nem érted, / Szánts és vess, s hagyjad másnak az áldozatot.” A két vers összeolvasása (a klasszicizmus és a romantika azonos kiindulópontból eltérő irányba érő gondolatát jelzi, kivált a képiséget tekintve) azért sem haszontalan, mert az ifjú költő versformálása, polémizáló indulata érzékelteti, hogy néhány évtized alatt honnan hová alakult a költészettani vita nyelve és képkincsével jeleskedő formaelve.

Az 1846. április végén lejegyzett *Sors, nyiss nekem tért...* nemcsak a *Felhők*-korszak végleges elhagyását, múlttá nyilvánítását jelzi, hanem egyike azoknak a verseknek, amelyekben a költő–megváltó, költő–prófeta/áldozat gondolata körvonalazódik. A vállalás nem kevesebb, mint tenni akarás az emberiségért, a világ boldogságáért, akár a „meghalni az emberiség javáért” állítás beteljesítéséért. Az önmagát a célért keresztre feszítés gesztusa a versszakokban azonos tónusban, ám különféle megfogalmazásban az áldozat szentségét jelöli meg mint programot, a címbe írt, majd kezdő szóként megismételt *Sors* (felsőbb instanciaként) az általánosba helyezi a nemes lánggal égő egyén kérését: egy közelebről föl nem vázolt utópikus állapot reményét gondolja el tette/vállalása indokául. A

vallásiba/szokrálisba átvezetett beszéd (imádság, Golgota, szentül, keresztfa, fölfeszítetttem) az elszánás „szilveszteri” (*Az apostol*) elhivatottságát és áldozatkészségét előlegezi. Az egyén és a világ olyan egymásra találását kéri, reméli a Sorstól, amely az élet hasznosságát vonatkozásait átértelmezi, a hasztalan életnek értelmet ad. A tett reményének romantikája a Bibliából vett utalásokkal/szókinccsel kölcsönöz evilági „szentséget” a hasznos élet (később a ragyogással szembeállított vállalás) magasrendűségének. Az egyes szám első személy a szubjektum körére korlátozza a cselekvést (szintén utalásnak fogható föl Szilveszter életére), ám a cselekvés iránya, tárgya a „világ”, a vállalás kimenetelének kockázata azonban nem a fenyegetettség/veszélyeztetettség érzését hívja elő, hanem az áldozatra kész személy sorsát tölti meg értelemmel.

A XIX. század költői címében rendkívüli igényt jelent be. A személyesen túllép, az új elemekkel gyarapodó programot természetesen nem véglegesíti, de mindazokkal a gondolatokkal dúsíja föl, amelyeknek realizálását ez a század még nem végezte el. Ugyanakkor a sorok között arra szintén figyelmeztet, hogy ez a század (nem csak Magyarországon, nem kizárólag a magyar irodalomban) adós a felvilágosodás főbb gondolatainak megvalósíthatóságának megvitatásával. Nem mellékesen a XIX. század költői magatartásának változatairól is szól, és megnevezi, mely költőszemélyiség, aki (későbbi verset idézve) nem ragyogni, hanem használni akar, használni tud. A versbe foglalt Mózes-gondolat előzményeiről, párhuzamairól már megemlékezett a kutatás. Itt két megjegyzéssel élek: elsőbb újólaj a *Tövisek és virágok* Kazinczy-kötetet nyitom ki, hogy onnan idézzem a *Ráday* című verset, amelyet a költő a mesterének vallott, szerfölött tisztelt költő elődnek szentelt, jambikus monológként adva közre a *Ráday Gedeon* szájába adott vallomást.

Én újabb Mózes voltam, s népemet
Kihoztam a rabság hajlékiból.
S a hagymatermő honn helyett neki
Téj- és méz- s borfolyta Kánaánt adék.
Fény oszlopában ment Apoll előtte,
Fény oszlopában én a nép előtt.

Nem elképzelhetetlen, hogy Petőfi valamiképpen hozzájutott Kazinczy verseihez, az epigrammagyűjtemény támadó-vitakozó modora nem volt tőle idegen. Ám ezúttal (akár az első esetben) köztudott utalásokba ütközünk, amelyek megengedik, hogy eltekintsünk egy szorosabb Kazinczy–Petőfi-kapcsolattól. S bár a Kazinczy-verscím (oly formában is, hogy gr. *Ráday Gedeonhoz*), valamint a címben feltüntetett személy monológjául közölt, így nem szokrális, hanem Apollón beiktatásával költészettani vonatkozás meglehetősen árulkodó, a költészetet illető kezdeményezésről, útmutatásról és nem utolsósorban jelentőségről van szó.

Csak a vers első részét idéztem, a továbbiakban még világosabb lesz, hogy Ráday érdeme (Kazinczy szerint) új költői tájak, módok felfedezése, az avult, rossz ízlésű poétai vidékről a szebb mezőkre terelés. Petőfi versében eltérő a sorrend. Előbb fordul a megszólaló a költőkhöz, majd a második versszakban példázat-ként hozza elő Mózes bujdosását. Az első versszak megszólítása és felszólítása több félreértéssel járt: mintha rigorózan a hasznossági cél érdekében eltiltaná a költőket a magánélet lírájától. Megtartván ugyan a klasszikától örökölt „szent fát”, mely ugyanúgy lantra utal, mint a húrok pengetése, az erőteljes-indulatos hangnem kissé elfedi: szó sincs eltiltásról, pusztán arról, hogy ne *csupán* a saját fájdalom és öröm megéneklése legyen a költészet tárgya, hanem mellett (azelőtt?) ama „nagy munka” vállalása, melynek részletezésére a vers folyamán sor fog kerülni. Eötvös József *Én is szeretném...* kezdetű versével már megfogalmazta, miszerint: „Kit nem hevít korának érzeménye, / Szakítsa ketté lantja húrjait.” Hogy mi a kor érzeménye, azt sem titkolja, a könny és a villám fénye bevonásával ezrek kínjainak kimondása. Ugyanakkor itt megjegyezhető, hogy a szlovák romantikus költővezér, Štúr valóban előírta, mely műfajok, versnemek kerülendők (például a bordal vagy a szerelmi líra). A szerb és a horvát irodalomban szintén akadtak bőven olyan líraváltozatok, amelyek kidolgozása elmaradt. Minek következtében a Petőfi-befogadás poétikailag zavartalan volt, „nemzeti” költők éppen úgy hozzájárultak a Petőfi-adaptációk népszerűségéhez, mint kevésbé jelentős poéták, akik az anyanyelvi irodalom „hiányzó” helyeit igyekeztek kitölteni. *A XIX. század költői* ugyan tartalmazza az előírás formuláit, de nem kizáró és szegényítő jelleggel ölti formába a jelszót, melynek népfogalma már *A nép*, *A nép nevében* és az Arany Jánossal folytatott költői-prózai levelezésből ismerős lehetett. A jelszó nem az üres térbe cseng ki, a bibliai szereppel (próféta, lángoszlop feladattal kijelölt *modern* költő) a retorizált előadás lesz indokolttá. Az *Újabb időkben* sorkezdő pozícióban figyelmeztet az isteni parancs fontosságára, egyben a felsőbb instancia, szimbolikus üzenetet hirdető „legfelső lény” felhatalmazására. A lángoszlop megisméltése az egykor és most egybejátszatását szolgálja, és a második versszak hagyománykövetítését erősíti: nevezetesen, mint Kerényi Ferenc állítja,¹⁷ a XVI. századból hoz üzenetet a zsidó és a magyar sors egybegondolhatóságáról. Nem kevésbé biblikus örökség a „hamis próféták” emlegetése, mely a magatartások különbözőzéseit szemlélteti. Ezen keresztül *A nép* és *A nép nevében* alap gondolatait új környezetbe helyezve, helyzetképet vázol föl, jellemrajzra vállalkozik, s a *Bibliának*, de a saját lírájának átokformulájával is tovább dinamizálja a gondolatmenetet. Ha az eddig olvasottakat a rímelés felől tekintjük át, szembetűnő a versszakok félrímes megoldása: mintha a kifejtés

▼

¹⁷ Kerényi, i. m., 286.

következetességét nem kívánna a szóló gyengíteni a tiszta rímek andalító zenéjével, s a logikai-gondolati folyamatra koncentrálna. Az Eötvös-vershez képest egy szótaggal megrövidíti a sorokat, nem törekszik tiszta jambusi sorok alkotására, így egyfelől gyorsít a kifejtésen, másfelől a puritánabb előadással nem zavarja a gondolat befogadását. Az utolsó előtti versszak vezet föl a „csúcstra”, a program, a cél összegzésére. A feltételesbe helyezés nem az óvatosabb visszavonás jegyében hangzik, hanem összhangban a korábbiakkal, a megteendő út pontosabb nyomonvonalának kijelölését foglalja képi szerkezetbe, visszaulván *A nép jogfosztottság-tézisére*, valamint *A nép nevében jogegyenlőség-igényére*. A reformkori követelés: a jogfosztottnak az alkotmány sáncain belülre fogadása nem tűr halasztást. Az összetett mondatból előbb az igényt megfogalmazó feltételezés hangzik el, ismétléssel (Ha majd...) nyomatékot kölcsönözve az időbeliségnek; a háromszori ismétlés ugyanakkor a fokozást szolgálja, az egységesre formált előadáson belül a kritériumok megnevezése félreérthetetlenül jelzi az érdekegyesítés, a jogegyenlőség megvalósítása, a műveltségre vonatkozó előjogok megszüntetése szükségességét. Ha a hamis próféták a jelen viszonyait azonosítják az Ígéret földjével, nem csak tévesztő manipulációjuk lepleződik le (hiszen az Ígéret földje egy jövőbeli helyzetre utal), a követelések teljesítése/teljesülése elhozhatja az ígéret beváltódását. A versszak ha majd – akkor felépítése olyan folyamat gyorsítását sürgeti, amely az újabb időkben immár mellőzhetetlennek tetszik. 1848 márciusának lázas napjaiban a sokak által megítélt és mások kézírásában fennmaradt *Dicsőséges nagyurak* a ha majdot félretereszti, az akkor időszerűségének egy újabb időszerűséggel való felváltását tanúsítja, és az elmulasztott lehetőségek ellenére egy utolsó eshetőséget kínál föl. *A XIX. század költőiben* érvényre jutó hármasság részint a felvilágosodás, részint a kelet-közép-európai társadalmi „valóság” eszmerendszeréből származtatható, az anyagi javak egyenlő elosztása, a teljes jogegyenlőség (akár az általános-titkos választójog is ideérthető volna), valamint a művelődés terjedése folytán nagykorúvá nevelődött társadalom képzeete tömörül a versszakban, bravúros metaforák segítségével: bőség kosara, jognak asztala, szellem napvilága.... A vers utolsó szakaszának egyik értelmezése szerint Chattertonra, az ifjan elhalt poétára történhet utalás. Alfred de Vigny drámáját Petőfi Karl Holtei felvizezett átültetésében ismerte, játszott vándorszínészként előadásain.¹⁸ Magam a jó halál neoklasszicista képzetéből (eredetileg Lessing polémikus tanulmányából) eredeztettem, ennek a magyar irodalomban akad

▼

18 Fekete Sándor, Petőfi romantikájának forrásai. Akadémiai, Budapest, 1972. Barta János bírálatában (Irodalomtörténeti Közlemények 77, 1973, 613–617) mutat rá, hogy a vándorszínészek által játszott színművek szövege nem szolgálhatott romantikus forrásként. Egy olyan szubkultúrát képviseltek, melyek több áttétellel, más forrásokra utalással és költői elhatárolódással jelentek meg a Petőfi-életműben, a romantika felől értelmezés nem egeztethető össze a játszott darabok szövegiségének jellegével.

előzménye. Még egy lehetséges rokonítást kockáztattam meg: Alfred de Vigny Mózes versére emlékeztem: a sztoikus világnézethez közel álló romantikus francia költő mintegy felpanaszolja, hogy a népért, a hitért életüket odaadó kiválasztottak nem számíthatnak boldogságra, személyiségükre az értetlenség és a roppant teherrel küszködés fájdalmas tapasztalata nyomja rá bélyegét (*Az apostolnak is témája*). Annak ellenére, hogy *A farkasok dala* tárgy történetébe soroltam Vigny-talán a legtöbbet idézett versét, *A farkas halálát*, nem állítom, hogy párhuzamnál többről volna szó, az egymáshoz közelíthető léthelyzetek némi hasonlóságra mutató költői leereagálási gesztusáról. A kiválasztottak, a sorsvállalók, az „újabb időkben” az újabb költészet iránt elkötelezettek (eszerint) legfeljebb a (távoli?) utókor felmentő ítéletében reménykedhetnek.¹⁹ A megnyugvás nem lehet osztályrészünk, a kell – semmivel rímpár árulkodó, miként a messzebből összecsendő zárja be – (a föld) mélyibe. Az utolsó versszakra hagyott élet – halál nem a létezés pozitív, illetőleg negatív pólusán értelmezendő, az élettől nincs jutalom, nincs „fizetség” (annak eszmei vetületéről van szó), ellenben a halál kíméletesen, adományt sugallva teszi elviselhetővé az élet lezárultát. Még egy tényezőt legyen szabad kiemelnem. Az első versszakban ama sor, miszerint „Nincs rád szüksége a világnak” kiemeli a szűk térbe szorítottságból, a költői szerep korszerű megtestesülése minden más (idegondolható) törekvésnél lényegibb vonatkozásrendszerrel bír. Nincs országhoz, nyelvhez, történeti hagyományhoz kötve, csak annyiban, hogy az újabb idők költészete a „világ”-ra, annak helyzetére, sorslehetőségeire/választásaira kell(ene), hogy reagáljon. A kor szükségletéből fakad a költő megváltozott státusa, amely szerint oda kell hagynia a világ elől elbúvó, nyelvi, poétikai menedéket kínáló lírát, színt kell vallania, XX. századi kifejezéssel élve, vallania és vállalnia kell. Ilyennek írja körül Petőfi a maga viszonyát szűkebb és tágabb környezetéhez, a hazai és a külföldi irodalmakhoz, irodalmi hagyományokhoz. Ennek az elhatározásnak fedezete a verseskötethez tervezett, a heinei költészetfelfogással rokonuló előszó, ilyenre formálja a francia és angol forrásokat a magáévá birtokló magyar romantikus.

Ami ezek után feltétlenül töprengtető: a költő nem készül a halálra, de nem tud számolni azzal, mint ér élete-pályája végére. Megkezdte a *Jövendöléssel*, folytatta az *Egy gondolat bánt engem*tel, amelynek nem visszavonása, csupán más térre helyezése *A XIX. század költői*, a „világszabadság” nem választható el attól az „utópiától”, melyet följebb értelmezett versünk fölfest. Ez utóbbi azonban segít megoldatni egyebet is. Azt, amit egy korai program vers, a *Javulási szándék* életre szóló-

▼

¹⁹ A 4. sz. jegyzetben i. m., 210–211. Alfred de Vigny megidézett verseinek magyar fordításai az alábbi kötetekben olvashatók: *A francia romantika költői*. Lamartine, Vigny, Nerval, Musset, vál. Bárdos László, szerk. Bárdos László, Pór Judit. Európa, Budapest, 1989; Alfred de Vigny, *A farkas halála*. La Morst du Loup, összeáll. Baranyi Ferenc. Eötvös József Kiadó, Budapest, 1999. Kétnyelvű kiadás.

an megnevezett, és ami a Kerényi Ferenc által kiemelt „ember és polgár”²⁰ dilemma révén elvek, életvezetés, korérzület, távlatba helyeződés, illetőleg kiválasztottság, elhivatottság, vállalt kötelezettség feszültségeiben, problematizált kiegyenlítődési változataiban költészetté váltódik át. Az idevonatkoztható korábbi ajánlatok, helyzetek és magatartásminták nemegyszer feszülő, máskor összebékített kérdéseit illeti (emberbarát vagy hazafi, Pest-Buda tája és az emberiség, mint haza, haza és haladás, a haza s emberiség mint legszentebb vallás), Petőfinél semmiképpen nem összeegyeztetéssel tömörül határozott világnézetté, hanem egy alig huszonegy évesen végiggondolt, mérlegelt költészetközponit univerzalitás egymásra rétegződéseként. A *Javulási szándék* (eljátszott) önmegszólító versnek indul, látszatérveléssel írja körül a „polgári” létezés csábító ajánlatait, hogy indulatos zárással ne egy átlagromantika tettkultuszával feleljen arra, a nyugalmas élet csak bizonyos nézőpontból a „javulás” jelződése. Hiszen amit választ, nem a „javulás” ellentéte, egyáltalában az effajta javulás gondolata kizáratik az életrendből. Ez az, ami alapjául szolgálhat annak a személyiségnek, akit Petőfi Sándorként támad és ismer el a világ, aki, mint volt róla szó, Eötvös József érvényes kifejezésével valóban „nemzeti költő”.²¹

Engem a rendes élet
Időnek előtte megölné, tudom.
Költő vagyok, költőileg kell
Végigrohannom az életuton.

A „költőileg” (dichterisch) lakozás hölderlini álma Petőfi romantikus „valósága”. Olyan értelemben, amely a tizenkilencedik századiség feltételrendszerét maradtalanul beváltja. Úgy nemzeti, ahogy nemzeti poézist dolgoznak ki a kortárs szlovák, szlovén, szerb, horvát költők; ahogy majd költészettanában a palackba zárt üzenet küldője, Alfred de Vigny veszendő hajósa hazájába reméli eljuttatni felismeréseit, tudását, magába ölelvén a tenger–életút egymásra látás tapasztalatát, s amiként az önmagát Párizsba száműző Heine „téli regéjét” (Wintermärchen) szülőföldjéről szülőföldjének szenteli. A *költőileg* magában rejt a korszerű költészethez méltót, a felelősséget a költészetért, amelynek sokhúrúsága akár a *Dalaimból* kiolvasható volna. Amely „nemzeti költő”-i szerep nem több, de nem is kevesebb, mint a költő nem szerepként felfogható magatartása. A *Minek nevezzelek* remekléseit a pályatárs–szerkesztő, Pálffy Albert a *Márczius Tizenötödike* 1848. június 26-i számában emígy kommentálta: „Szárason és hidegen mondjuk el véleményünket a mű felett. Az európai irodalom évek óta ennél kedvesebbet és gyöngédebbet

▼

20 A 2. sz. jegyzetben i. m., 275. Kerényi Rousseau-ra és Csokonaira hivatkozik előzményeként. A problémára a monográfia több ízben is visszatér.

21 Ennek egy változata Janko Král'-nál: Hlásnik Národa, A nemzet hírnöke. A 14. sz. jegyzetben i. m.

nem mutathat fel.”²² Vélhetnők baráti túlzásnak, ám nézhetjük más szempontból. A Petőfi-líra olyan magasságot ért el, amely megengedi az összehasonlítást a kor legjobbjaival, ezáltal a magyar irodalmat az európai irodalmak mellőzhetetlen és egyenrangú tagjaként ismeri el, kívánja elismertetni. Ha Petőfi általam vázlatosan bemutatott verseit újraolvasom, nyomát sem lelem annak a tanító-előíró modornak, amely a korszak akár kisebb költőit jórészt jellemezte, tudára adván az olvasóknak, miként illeszkedik verseivel a „nemzeti mozgalom” követelte beszédmódba. Petőfi nemcsak alakítja ezt a beszédmódot, hanem egységbe fogván a megszólalás eltérő tárgyait, egy líratörténet új fejezetének létesülését célozza meg. Nem egyes verseket ad közre, hanem egy költészettörténet alakulási folyamatát tervezi meg. Ebben a folyamatban nem szükséges (állandóan) napirenden tartani a „nemzeti költő” státusának tulajdonított karakterisztikus frazeológiát. A nemzeti költő egyszerűen és félreérthetetlenül költő, akinek művei nem szoríthatók egy szűken értelmezett (és nemzetinek tulajdonított) keretbe, hanem olyan nyelvi történések, amelyek elsősorban a nyelvközösségben visszhangzanak, kiáradnak a „világ”-ba, s ha úgy tetszik, világirodalmi horizontban nyerik el nem múló jelentőségüket. A szókincs sokfelől eredeztethetőségéből fakad, hogy ami rövidre zárva nevezetük „nemzeti költői” beszédnek, az pusztán a költői szólamok egyike. Általában a „küldetéses”, „képviselési” beszéd, a felhatalmazottság elismertetésére törekvő igény megnyilatkozása, amely bizonyos értelmezésben kevesebb teret enged másfajta, ám a nemzeti költői attitűdöt szintén jelezni képes (költői) alakzatoknak. Nem is szólva arról, hogy – elismerve a költői életművek rétegzettségét, esetleg korszakonkénti változását, átalakulását – messze nem bizonyosan a leginkább látványos megszólalásokkal válik önazonossá, önmagává. Petőfi esetében a költői megnyilatkozásokat az utókor önbeteljesítő jóslatoknak fogta föl, életrajziként kezelte (nem riadva vissza nemzetpedagógiai jelentéstulajdonítástól sem). Ezért vált gyanússá némely kései értelmező szemében, vele szemben kijátszván azokat a költőtársakat, akiknél rejtettebben, áttételesebben fogalmazódik meg a Petőfiével többnyire érintkező költői hangvétel és tárgy. Petőfi Sándor magyar és külföldi kortársai között elhelyezése segíthet abban, hogy maga kezdeményezte és a kutatás által feltárni vélt rokonulásai/rokonításai közegeiben mutathassunk rá arra a saját-
ra, amelynek messze nem jelentéktelen hányada hagyományválasztása/értelmezése, és amelyet maga vet egybe költészetében a kortársi áramlatokkal. Az életrajzi kutatás önmagában éppen úgy nem elégséges a Petőfi költőszemélyiség hívebb ismeretéhez, mint ahogy teljes kizárása (különös tekintettel a versek mindmáig vizsgálható kronológiájának problematikus helyeire) sem kétséget kizárólag indokolt. A versek által megközelíthető költői attitűd megrajzolásába a hatástörténet

▼

22 Kerényi, i. m., 391.

is belejátszik/belejátszhat. De nem mellőzhető a kortárs magyar és világirodalmi mozgásokhoz fűződő viszony sem. A hatástörténet, értelmezéstörténet, és ebbe belevonandó a regionális nézőpont, a „kívülről” tekintés figyelmeztethet a megszőkás által elfedett helyekre. Petőfi Sándor költészete új vonásokkal gazdagodhat, ha a mai világirodalom-újrágondolások, a periferiálisnak minősített irodalmak helyét célzó újabb értelmezések szempontjaira figyelünk.²³

▼

23 Dolgozatom vitatkozva reagál a szakirodalom némely, hasonló érdeklődésű darabjára, kiváltképpen az alábbira: Marko Juvan, A világirodalom kanonikussága és a nemzeti költők, ford. Szirák Anna. *Literatura* 47, 2021, 3, 297–308.

Petőfi ars poeticái

Petőfi költészetfelfogásáról, esztétikai nézeteiről a közvéleményben (és sajnos többnyire a szakirodalomban is) leegyszerűsített, közhelyes vélemények élnek: mintha az ő forradalmi állásfoglalása és népképviselői-ideológiai szerepvállalása („*a néppel tűzön-vízen át!*”), valamint népies vonzalmából eredeztethető, „természetes egyszerűséget” propagáló igénye („*Ami igaz, az természetes, ami természetes, az jó és szerintem szép is. Ez az én esztétikám!*”; „*Mily egyszerű a puszta és mégis mily főséges! de lehet-e főséges, ami nem egyszerű?*”) nemcsak összefoglalná, hanem ki is merítené „esztétikáját”. Holott ha közelebről megvizsgáljuk a kérdést, azt kell látnunk, hogy Petőfi, legtöbb kortársától radikálisan eltérő módon, mind verseiben, mind pedig publicisztikusabb írásaiban is, rendkívül gyakran reflektál a költészetre mint olyanra, s mint saját tevékenységre is, s e reflexiói egyáltalán nem hozhatók közös nevezőre: bennük, ha persze nem is teoretikus elvonatkoztatások formájában, ha csak töredékesen is, több, egymással össze nem egyeztethető költészetfelfogás elemei rejlenek. Egyes állásfoglalásai már az állítások szintjén is ellentmondanak egymásnak, s kiváltképpen így fog állni a helyzet, ha a versben való megfogalmazások esetében a képekben adott kifejtéseknek a metaforikáját is megpróbáljuk az elmélet szemszögéből megvilágítani.

Legyen első példánk az a kis vers (*A költészet*), amelynek elhíresült zárósorai (a költészet „*szentegyház, ahová belépni / Bocskorban sőt mezítláb is szabad!*”) elsősorban a korszak kritikai vitáiba beavatkozó aktuális („demokrata”) állásfoglalása miatt nyertek interpretációt: a költészet ezek szerint nem a „magas” társadalmi osztályok számára, hanem mindenki, a nép számára (is) létezik, s a mezítlábas mindennapiság is „természetes” módon formálhat jogot a költészetre. Mindez természetesen igaz és elfogadható magyarázat – csak hogy a vers szövege mégis felvet egy sor más típusú kérdést is. Mit is jelent rögtön az első sorban a „*szent költészet*” kifejezés? A költészet ezek szerint a transzcendencia birodalmában helyezkedik el, s létjogosultságát éppen nem mindennapi, hanem felsőbb, szent instanciák garantálják? S ha a költészet nem más, mint szentegyház, azaz templom („*nyitva van boldog-boldogtalannak, / Mindenkinék, ki imádkozni vágy!*”), akkor megkérdezhető: *kinek*, milyen istenségnek vagy Istennek a temploma, s akik belépnek e templomba, vajon *kihez* imádkoznak (s akár az a kérdés is felmerülhet: aki belép, az egyedül imádkozik, vagy gyülekezet körében vesz részt a liturgiában)? Továbbkérdezve: mit jelenthet az „imádkozás” a költészet esetében, s *ki* imádkozik: aki írja, teremti a költészetet, vagy aki olvassa, befogadja? S maga a „szentegyház” kép is magyarázatra szorul: a költészet ezek szerint úgy elkülönül a mindennapi élettől, mint ahogy a városban is kiemelkedik a szakrális épület az utca földszintes házai közül? s a költészetben

való részesedéshez valamely *belépés* gesztusa is szükséges: vagyis megközelíteni a költészetet úgy lehet, ha transzcendenciára vágyva elhagyjuk a mindennapiságot, s szentegyházba lépünk? Mezítláb is be szabad lépni e szentegyházba, be csak akkor, ha a belépő tudatosítja, hogy az *imádkozás* helyére lép be – vagyis hogy éppen elhagyja (és figyelmen kívül hagyja) a mindennapiságnak kereteit és meghatározottságait.

De ugyanilyen problémákat vet fel, ha az „egyszerűség” kategóriáját vesszük szemügyre. Egyrészt ugyanis az igaz, hogy Petőfi lépten-nyomon hangoztatta az egyszerűség primátusát a költészetben (bár persze a kategória konkretizálására soha nem tett kísérletet), s egyértelműen kinyilatkoztatta, hogy saját verseit (vagy legalábbis többségüket) egyszerűeknek tekinti („*Kis házikókra száll lelkem, mint a gólya, / S egyszerű nótákat kerepöl le róla*” – *Lehel vezér*), s az Arany Jánoshoz írott verses levelében is az egyszerűséget dicséri („*Dalod, mint a puszták harangja, egyszerű, / De oly tiszta is, mint a puszták harangja*”), ám nem kevés olyan ítélete is elhangzik, amely sehogy nem egyeztethető össze az egyszerűség igényével. Hiszen már az Aranyhoz írott levélben is ott olvasható az a kitétel, amely szélsőséges romantikus víziójával egyértelműen kontraparírozza az egyszerűséget („*tűzokádó gyanánt / Tenger mélységéből egyszerre bukkansz ki*”), az az önjellemezés pedig, amelyet az *Összes költemények* elé tervezett előszóban fejt ki, s amelyben költészetének legfőbb jellemzőjeként a „szaggatottságot” emeli ki, s amelyet végletesen bonyolult képekkel illusztrál („*Az én életem csatatéren folyt, a szenvedések és szenvedélyek csatatéren; a régi szép napok holtteste, meggyilkolt remények halálhörgése, el nem ért vágyak gúnykacaja s családások boszorkánysípításai között dalol féltébolyodottan műzsám, mint az elátkozott királyleány az Óperenciás-tenger szigetében, melyet vadállatok és szörnyetegek őriznek*”), az életmű egészére nézvést egyszerűen értelmezhetetlenné teszi az egyszerűség kategóriáját.

S hasonlóan kirívó összeférhetetlenséget találhatunk az egyes versek között, ha a költészet közéleti illetékességét és elkötelezettségét vizsgáljuk. Széles körben ismert a híres, kiáltványyszerű megfogalmazás az „igazi” költő hivatásáról, feladatáról, amelyet *A XIX. század költői* fogalmazott meg: „*Előre hát mind, aki költő, / A néppel tűzön-vízen át!*” [...] „*Ha nem tudsz mást, mint eldalolni / Saját fájdalomad s örömed: / Nincs rád szüksége a világnak, / S azért a szent fát félretedd*”), ám azt is figyelembe kell venni, hogy a radikálisan aszketikus elkötelezettségnek ezt a követelményét nemcsak hogy nagyon sok versében nem tartotta be, hanem nem kevés olyan „ars poeticát” is írt, amely ezt nemcsak hogy nem teljesíti, hanem éppenhogy ellenpontozza (ilyen a *Dalaim* című vers, amely a költészet számára végtelenül széles körű magánéletiséget is engedélyez), sőt olyan (bár kevésbé ismert és propagált) verset is írt, amely a költőiség lényegét éppen a *saját fájdalom* eldalolásában fedezi fel, s a költőtársat *ennek* a feladatnak teljesítésére buzdítja („*Föl, föl, barátom, illeszd össze lantod, / Leheld beléje búbánatodat, / Hisz a költő, ha a legfájóbb hangot / Sohajtja,*

akkor a legboldogabb. / Dalold el mind, mivel szived teli, / S minden hang, amely ajkadon kijő, / Lelked darabja legyen... oly dicső / Kín és gyönyör között elvérzeni! – Adorján Boldizsárhoz, 1848).

Petőfi, a szakirodalom ismeretei alapján, esztétikával, poétikával szakszerűen soha nem foglalkozott, ismert olvasmányai között sem találunk olyan könyvet vagy tanulmányt, amely teoretikusan tárgyalta volna a költészet kérdéseit – holott a korban már magyar nyelven is sok fontos kortárs és klasszikus alapmű elérhető volt, németül pedig, ami nyelvtudása alapján kézenfekvő lett volna, tulajdonképpen bármi a rendelkezésére állhatott volna; az elméleti kérdések, a maguk elvontságában, úgy látszik, nem érdekelték – hisz még a barátai között számontartott Erdélyi Jánosnak is csak verseiről nyilatkozott elismerően, s esztétikai műveiről nem tudjuk, mi lehetett, ha volt, a véleménye. Mégis meglepő, mennyi esztétikai jellegű megnyilatkozása van – ezeket bizonyára igen széles körű (magyar–német–francia–angol) költészeti műveltségéből szedegette össze – vagy pedig a korban uralkodó irodalmi-kritikai diskurzusnak darabjait érezte maga számára fontosnak, s ezért rögzítette, majd közvetítette. Amint életműve egészében megfigyelhető, hogy állandó szerepdilemmák feszültségében alkotott, s hol a „természet vadvirága” jellegű költőfigurának közösségi, individualitás „alatti” jellegét sugallta (elsősorban népdal-imitációiban), hol a szélsőséges individualitás jegyében alkotott vallomástévő, „őszinte” költeményeket (melyek oly „egyéni” sikerültek, hogy a közönség nagyon sokáig életrajzi énjét vélte benne megragadhatónak – ennek iskolapéldája lehet a korai *Én* című kis vers), hol pedig a „lángoszlop”-jellegű, prófétikus költőszerepet öltötte magára, s verseinek megszólalásában az individualitás „fölötti”, képviselési attitűdöt prezentálta („egy ember szól, de milliók nevében” – *A nemzetgyűléshez*; vagy: „*Tanuljátok meg, hogy a költő / Az istenség szent levele, / Melyet leküld magas kegyében / Hozzátok, gyarló emberek, / Amelybe örök igazságit / Saját kezével írta meg*” – *A magyar politikusokhoz*), úgy az általa használt költészetfogalom is folyamatosan ingadozik, tulajdonképpen minden mozzanatában, ha ez az ingadozás nem is esik minden esetben egybe a szerepvállalás változatainak elmozdulásával. Petőfi soha nem rögzítette véglegesen, mi is lenne számára vagy közönsége számára a költészetnek „lényege”, s ugyanúgy, amint költészeti poétikájának egészében a folyamatos kísérletezés és újítás ígézetében alkotott, úgy hagyta vibrálni vagy csillámlani a verseiben megidézett „költőiségnek” karakterisztikáját is. Költői erejét és nagyságát az mutatja, hogy az egymásnak nagyon ellentmondó költészetfelfogások jegyében is mindig tudott érvényes és hatásos poézist létrehozni.

Elsőként említhető a költészetnek mindenhatósága – néhány versben a költészet valóban isteni, omnipotens jelleget ölt: egyrészt mindent, az egész univerzumot magába tudja foglalni, másrészt (megismételvén a régi tételt a semmiből világokat teremtő zsenialitás erejéről) e csodálatos képességénél fogva új világot teremt, az isteni teremtésnek párhuzamként, vagy épp ellenpontjaként

(„*ha varázskézeik / Érintik a lant idegét, / Mint isten igéje, világot / Alkotnak az ember elé*” – Homér és Oszján; „*Hanem a legfelső / Csillagzaton terem, / S ott, hol már megszűnik / Az isten világa, / Uj világot alkot / Mindenhatósága*” – Képzetem), a világot képes tökéletesen átalakítani („*Amely föld pusztulóban, / Haldoklófélben van, ... / Az a költő könnyhullatásit / S mosolygásától újra fölvirul*” – Adorján Boldizsárhoz), s amit megteremt, az megismétli vagy felülírja akár az isteniséget is („*Képzetemben minden hangja / Egy-egy isten-álmat költ*” – Szerelemnek rózsafája...); de minden esetben érvényes az a tétel, miszerint a költő szavaiban isten (Isten?) titkai fogalmazódnak újra („*Szent a költő lantja. / A föld működését / Csillagtáborából / Őrszemekkel néző / Isten adománya; / Ő beszél a rezgő / Húrok énekében, / Majd vigasztalólag, / Majd pedig fenyítve*” – Vachott Sándorhoz). A költőnek és a költészetnek csodateremtése összekapcsolódik a költő különleges képességeivel, szinte antropológiai másságával, amit isten által való kiválasztottsága garantál (már a nagyon korai *Én* című vers is azt sugallja, hogy a költő keblébe „*égi kéz lövellt lángokat*”; de egészében e szemléletre épül Az *apostol* című nagy poéma is): a költő olyan dolgokat lát és mond, amelyeknek felleplezése másnak számára nem adatott meg: a költő titkokat lát („*Érti még / Ama szellem- / Hangok / Rejtelmét, / De nem szólhat / Róla, / Ne kérdezd... / Elfelejt, / Mire / Fölebred*” – Az *éj*), s isteni üzenetet közvetít azoknak számára, akiket, mivel nem költők, s nincsenek beavatva a titkokba, *gyarló embereknek* tekint (A *magyar politikusokhoz*). Sőt: e fantasztikus kiválasztottság oly határtalanná tud nőni, hogy a költő a maga számára a *fizikai* halhatatlanságot is elképzelhetőnek tartja, ugyanis a költészet ereje (vagy kegyelme?) nem *engedheti* meghalni; a *Bizony mondom, hogy győz most magyar...* kezdetű vers egyértelműen azt jósolja, hogy ő nem képes meghalni: „*Tudom, hogy a golyó nekem nem vét, / Tudom, hogy a sors őriz engemet, / Hogy engemet megölni nem lehet, / Mert én leszek, nekem kell lenni, ki ... Megéneklek majd diadaladat, / Szabadság...*” E csodálatos teremtképességnek isteni jellege azonban azt is eredményezi, hogy a megteremtett új világ szembe is állíttatik a „normális” emberi világgal – a költészet valahol *máshol* működik és hat, nem pedig az ismert világban. E szemlélet ott rejlik pl. az Arany Jánoshoz írt versben is, ahol a „*puszták harangjára*” emlékeztető költészet azért tud működni, mert „*a világ zaja nem zavarja*” – tehát *nem* a világban hangzik fel, hanem rajta kívül; de alighanem ez eredményezi azt a frivol, de mégis komolyan vett állásfoglalást is, hogy a költőnek a társadalom konvencióival szemben, azaz a társadalmon kívül kell tevékenységét kifejteni („*O nem, nem! engem a rendes élet / Időnek előtte megölné, tudom; / Költő vagyok, költőileg kell / Végigrohannom az életuton.*” – Javulási szándék).

E mindenhatósággal azonban radikálisan szembeállíttatik a költészetnek a *tetthez* való viszonya: Petőfi számtalanszor leírta azt is, hogy a költészetet mintegy előfoknak tekinti a társadalmi cselekvés és harc érdekében (ahogy a *Forradalom* című versben olvassuk: „*dalom / Viharodnak előjele, forradalom!*”), s bár igen sok versében azt hirdeti, hogy verseinek mintegy buzdító és erjesztő hatása lenne a nagy

társadalmi küzdelemben (ilyen tulajdonképpen A XIX. század költőiben bemutatót, bár a költészetet illetően részletesen ki nem fejtett programja; de ezt hirdeti a *Csalogányok és pacsirták* c. nagy verse is: „Tiéd minden dal, minden hang, / Melyet kezemben ád a lant ... Én tégedet / köszöntelek, / Te a beteg / Emberiségnek orvosa, jövendő!”), még többször írja azt is, hogy a költészet kevesebb, mint a tett, amire pedig a világnak szüksége lenne („S eddig csak írtam, hol van még a tett?” – Újjonnan visszajött a régi baj...), s a verseknél szebb, tehát értékesebb a hősi szerepvállalás, a harci helytállás. Már a *Sors, nyiss nekem tért...* című egyéni életprogramot vázoló vers is azt hirdeti: „hadd tehessenek / Az emberiségért valamit! ... Oh vajha nemcsak üres beszéddel, / De tettel mondhatnám el ezt!”, amiből úgy látszik, e tettvágy szemszögéből akár a költészet is „üres beszédnek” minősülhet, de ugyanígy szól a *Ha férfi vagy, légy férfi...* nagy etikai példabeszéde is: „Ha férfi vagy, légy férfi, / S ne szád hirdesse ezt, / Minden Demosthenesnél / Szebben beszél a tett”; összefoglalóan pedig a *Rongyos vitézek* mondja ki azt, hogy a verseknek, ha van értékük, akkor az abban áll, hogy tetteleg állnak a harcban (addig, amíg a nyílt harc ki nem törik), s a verseknek így szerepe csak a tettek előkészítése vagy pótlása lenne, akár annak feltételezésével együtt, hogy a versek is, akár a katonák, elhullhatnak a harcban: „Nem cseng a kard, nem dörg az ágyú, / A rozsdá-álom lepte meg; / De tart a harc... a kard s az ágyú / Helyett most eszmék küzdenek. // Ott állok én is a csatában / Katonáid közt, századom! / Csatázok verseimmel... egy-egy / Harcos legény minden dalom” ... S nem kérdelem én, hogy költeményim / Túlélnek-e majd engemet? / Ha el kell esniök talán e / Csatában: ám hadd essenek” (hogy a csatában elesett vers vízióját hogyan lehetne felfejteni, rejtve marad). S mindennek legnyíltabb megfogalmazása a radikálisan költészetellenesre sikeredett, túlzásokban gazdag *Legszebb versem* című költeményében olvasható („Sok verset írtam én már össze, / S nem mindenik haszontalan; / De amely hírem megszerezze, / A legszebb vers még hátra van. // Legszebb lesz az, ha majdan Béccsel / Hazám bosszúja szembeszáll, / S én villogó kardom hegyével / Száz szívbe ezt írom: halál!”), de máshol is előfordul: Az *év végén* c. igen szép elégiában azt írja: „A hadistenhez szegődtem, / Annak népéhez megyek; / Esztendőre hallgat a dal, / Vagy ha írok, véres karddal / Írok költeményeket”; máshol, *A gyáva faj...* kezdetű versben: „S én vérbe mártott lantomat majd / Véres kezekkel pengetem.” (ezeknek kapcsán persze felmerülhet a kérdés: ezek szerint a harci hőstettnek esztétikai értéke is lenne?), s ez a szemlélet vezet odáig, hogy az *Akasszátok fel a királyokat!* végkövetkeztetéseként a költő a társadalmi problémának megoldása érdekében kész arra is, hogy eldobja a lantját – s akár a hóhér szerepét is elvállalja.

Ugyanakkor ennek az aktivitást preferáló tett-esztétikának megtalálható az ellentettje is: Petőfi hasonló gyakorisággal említi elsődlegesként a költészetnek mulattató, vigasztaló hatását és funkcióját, amely éppen a buzdítással, az aktivizálással szemben hat: a költészet e szerint arra (is?) szolgál, hogy a világ okozta fájdalmakkal szemben panaceaként, gyógyító vigaszként hasson. Az Arany Jánoshoz

írott programvers, amely a népköltészet *uralkodását*, azaz valamilyen formában elvárható hatalmi szerepét óhajtó levél mellékleteként olvasható, az elvárások között elsősorban a vigasztalást említi meg, s egy szót sem ejt a költészetnek buzdító vagy harcra hívó lehetőségeiről („S ez az igaz költő, ki a nép ajkára / Hullatja keblének mennyei mannáját ... Nagy fáradalmait ha nem enyhíti más, / Enyhítsük mi költők, daloljunk számára, / Legyen minden dalunk egy-egy vigasztalás, / Egy édes álom a kemény nyoszolyára.”), máshol pedig, még azokban a „komoly” költeményekben is, amelyek pedig nem az ifjú, vidám, bohém költő szerepéből íródtak, ez a vigasztaló funkció egyértelműen a mulattatással lesz egyenértékű: a nagyszabású (bár befejezetlen) *Lehel vezér* című eposz, amely pedig nagy történelmi áttekintést célozott volt meg, az elképzelt népi befogadóközönség számára nyíltan és kizárólag mulattatást ígér („Nem írástudóknak, nem az úri rendnek, / De beszélek szűrös-gubás embereknek ... Megvallom őszintén, épenséggel mások / Azok, akiket én mulattatni vágyok...”). A költészet egyik legfontosabb célkitűzése ezek szerint a szenvedő emberek felvidítése lenne („Szenvedjen bár szívem: a víg dalok / Ne szűnjenek meg.. hátha általok / Kissé vidítom szomorú hazámat” – *Ismerjete meg!*), s ez a célkitűzés, illetve az ily költészet eredménye és hatása teszi nagygyá a költőket és írókat; s az *Úti levelek* rajongó valomása nemcsak azt emeli ki, hogy az irodalomnak elvileg principiális feladata a vigasztalás és mulattatás, hanem azt is, hogy e feladatnak derekas megoldása még magát a költőt, Petőfit is megváltoztatni volt képes – tehát hatékony: (Boz) „küldetése legszebb, ő szerez valamennyi író közt legtöbb jókedvet, ő neveltet meg legtöbbeket. Ez a legszebb küldetés a földön: másokat földeríteni. Oh, ha most hét mennyország van, az isten okvetlen még egyet fog teremteni, s e nyolcadikba majd Bozot helyeztetni, mint az emberiség legnagyobb jóttevőjét, mulattatóját” ... (Dumas) *Senki jobban nem ismeri az emberi szívet, mint ő; senki oly szépnek nem festi az életet, mint ő. Valaha roppant ember- és világyűlölő voltam, annyira, hogy a föld egy óriás szemétdombnak tetszett előttem, melyen az emberek mint undorító féregmilliárdok nyüzsögnek; hogy e nyavalyából kigyógyultam: nem egészen, de nagy részben Dumasnak köszönöm, ő segített levenni orromról az epéből készült sárgazöld pápaszemet, az ő munkáinak olvasása után kezdtem eszmélni, hogy talán mégis szép a világ.”* A költészet tehát – szemben az aktivizáló igényekkel, akkor éri el célját a legintenzívebben, ha a befogadót jó kedvre deríti – s kibékíti a világgal, E kibékítésnek legszebb következményeként a költészet nemegyszer *altatóként* fog funkcionálni: vagy szép álmokat juttat befogadóinak (mint az Aranyhoz írott, már idézett versben), vagy – ha álmok nélkül is – elaltatja hallgatóját, s az alvás szelíd békéjét ígéri („Sok szenvedésem síró gyermeke / A fájdalom: / Dalt dalra költök – dalaimmal őt / Elaltatom” – *A dal*); ezzel a gesztussal találkozunk a *Szülőföldemen* gyönyörű záróstrófájában, de leghatározottabb megfogalmazását az *Itt van az ősz, itt van újra...* elégikus soraiban kapjuk: „*Aludjál hát, szép természet, / Csak aludjál reggelig, / S álmodj olyakat, amikben / Legnagyobb kedved telik. // Én ujjam hegyével halkán / Lantomat megpenditem, / Altató dalod gyanánt zeng / Méla csendes énekem.*”

S végül megemlítendő, hogy Petőfi – az eddig felsorolt összes költészetleírásal szemben – nem kevés versében hangsúlyozza a költészetnek kizárólagosan a megszólaló költőre vonatkoztatott szubjektív érvényét is: rendre felhangzik olyan meghatározása is, miszerint a költészet individuális vallomássága és *magánéletisége* mindennél fontosabb is lehet! Elsősorban a legutolsó korszakában hangzanak fel azok a kijelentések, amelyek a költőiséget visszaszorítják a társadalmiság szférájából (jelentsen ez bármit is) a magánéletnek és – szélsőséges esetben – a teljesen magára hagyatott költő kizárólagos egyediségének területére, s a társadalmi szerepvállaló szubjektum tevékenységét radikálisan szembeállítják, mint valamely idegen és elidegenedett cselekvényt a költőiséggel, azaz a szubjektum önkkiadásával. Leglátványosabb példája ennek alighanem a *Pacsirtaszót hallok megint...* kezdetű vers soraiban olvasható, ahol a költő mintegy ráeszmél arra, hogy eddigi „harcos” tevékenysége nem költőhöz méltó volt („*Dalolj, dalolj, kedves madár, / Eszembe hozzák e dalok, / Hogy nemcsak gyilkos eszköz, katona, / Egyszersmind költő is vagyok. // Eszembe jut dalodról a / Költészet és a szerelem, / Az a sok jó, mit e két istennő / Tett és még tenni fog velem*”), s amely soroknak szoros olvasásából alighanem az lenne kikövetkeztethető, hogy a költészetnek kizárólagos témája a szerelem lenne, de nagyon hasonló állásfoglalás hangzik fel *A hegyek közt* soraiban is, ahol ennek oly variációja fogalmazódik meg, miszerint a társadalomtól elvonuló költő boldogságának feltétele és eszköze a szerelem és a költészet lenne – tehát a költészet ismét *csak* a magánéleti boldogság garanciáit tudja prezentálni („*Minden lenn maradt, ami bánt, / Nem hoztam föl magammal mást, / Csak ami boldogságot ad, / Kedvesemet és lantomat*”). E sorok nagyon keményen utasítják el a költészetnek társadalmi hasznosságát hangsúlyozó véleményeket, s abban konkludálnak, hogy lehetséges a költészetnek oly felfogása is, miszerint a költészet a költő boldogságát (tehát nem a befogadók, a társadalom, a nép boldogságát vagy javát) szolgálja és teremti: a költő azért írja a versét, hogy ő maga legyen a versírás aktusában és eredményének révén boldog. E beállításnak már korai verseiben is megtaláljuk nyomait, pl. *Verseim* című kis szösszenetben („*A költészet fája életem, / Minden versem egy levelke rajt. ... És mivelhogy elhervadni fog, / Ne is ápolgassam én e fát? / Más hasznot ha nem hajt: legalább, / Amíg élek, hűs árnyékot ad*”), vagy a félig ironikus, félig komoly *Költő lenni vagy nem lenni...* szakaszaiban („*Nem, költészet, nem hagylak el soha, / Mert nem hagyhatlak el! / ... Nem bánom: tépj, eméssz, / Másoktól meghallgattatást sem várok, / Azért éneklek, költök, / Mig végső csep vérem ki nem szivárogo*”), de mégis, hogy mindez nem csak egy lehetséges olvasat feltételezése, azt fantasztikus élességgel bizonyítja a kései, *Mért daloltok még ti...* kezdetű verse, amelyben, elismervén, hogy a háborúban, a viszályokkal telt világban a költészetnek hangja úgysem ér el semmilyen befogadóhoz, a költői megszólalás tökéletes öntörvényűségének és a költészet szélsőségesen önmagára zárulásának s világtól való függetlenségének „kiáltványát” fogalmazza meg („*Félre mostan, jó fiúk, a lanttal, / Szép zenétek hasznot*

nem hozó, / Tudhatnátok azt, hogy elenyészik / Mennydörgésben a pacsírtaszó. // Meglehet. De a madár nem nézi, / Hallgatják-e ötet odalent? / A pacsírta fönn a kék magasban / Istenének és magának zeng”) – felelevenítvén az öncélú és önmagára irányuló költészetnek kétezer éves, először Cicerótól megrajzolt (de később pl. Balassi Bálint által is felidézett) ideálját: a költő *sibi canit et Musis* (= a költő csak magának s a Múzsáknak énekel).

Bár még igen sok aspektusát lehetne, s igen sok szemszögből, megvizsgálni Petőfi esztétikai-poétikai nézeteinek, befejezésül csak egy játékos példát idéznék meg arról, mennyire csillámlóan sokfélék voltak Petőfi kijelentései, s akkor is nagyon helytelen lenne egyiket vagy másikat kiragadni s kizárólagosnak tekinteni, ha az egyes megnyilatkozások egymással nagyon nehezen egyeztethetőek össze – hiszen Petőfinek érdekessége és nagysága éppen abban rejlik, hogy ellentmondásai nem dezavualják egymást, hanem a maguk helyén akár remekművek generálására is képesek voltak. Legyen példánk tehát Petőfi „természetességének” kérdése. Tudjuk, a költő „a természet vadvirágának” tekintette és nevezte ki önmagát, s általában úgy állította be saját költészetét, mint a természetnek kifolyását, közvetlen folytatását – mint a természet által ihletett művészetet (amint – többek között – *Az én Pegazusom* c. vers mondja: a költő Pegazusát „*Nem nevelték benn az istállóban, / Nem is igen járt az iskolába; / Kinn született, ott kinn fogtam el a / Kis-kunsági szép nagy pusztaságba*”). S bizonyára sok igazság van ezekben a vélelmekben – csak érdemes melléjük felvázolni azokat az állításokat is, amelyek a természetnek másfajta szemléletére utalnak, azokat, amelyekben a természet – költészet viszony más hierarchiába rendezve jelenik meg. Csak két véleményt idéznék ide az *Úti levelekből*. Hiszen ha azt olvassuk: „*A táj olyan szép, mintha az én képzeletem után alkotta volna a természet*”, rögtön szemünkbe szökik, hogy itt nem a költő szédül bele a természet kimondhatatlan szépségeibe (mint ahogy ezt pl. *A Tisza* című vers festi), hanem a szemlélt természeti szépet a költői képzelet primátusa dominálja; ha pedig azt: „*A természettel mulattam, az én legkedvesebb barátommal, kinek semmi titka nincs előttem. Mi csodálatosan értjük egymást, és azért vagyunk olyan jó barátok. Én értem a patak csörgését, a folyam zugását, a szellő susogását és a fergeteg üvöltését... megtanított rá a világ misztériumainak grammatikája, a költészet*”, akkor arra kell ráébrednünk, hogy eszerint Petőfit nem a természet tanította meg a költészet titkaira, hanem éppen megfordítva: a költészet által jutott el a természet csodáinak észrevételéhez és elismeréséhez. Hogy aztán a megszületett versekben vajon a természet varázsa idézte-e elő Petőfi költeményeinek zsenialitását, vagy Petőfi képzelete teremtette-e a természetnek azon képeit, amelyek mintegy megelevenednek a vesszorokban – azt döntse el a versek olvasója.

Petőfi Sándor első novellakísérletei¹

Bár Petőfié az egyik legalaposabban feldolgozott életmű a magyar irodalomban², első narratív fikciós prózáit az irodalmi közvélemény szinte alig ismeri. Ezek a szövegek nem véletlenül nem integrálódtak a (felső)oktatási képzési kánonba, és ezzel együtt a szélesebb közönség által is ismert oeuvre-be: 1996-ig a legkorábbi novellák létezéséről az irodalomtudomány sem tudott. Ekkorra már lezárult az addig ismert Petőfi-próza feldolgozása, Horváth János³, Martinkó András⁴ és Hatvany Lajos⁵ is kísérletet tett Petőfi három publikált novellájának (*A szökevények*⁶, *A nagyapa*⁷, *A fakó leány s a pej legény*⁸) értelmezésére az életmű keretein belül.

1996-ban szenzációnak számított az 1843-ra datálható *Ibolyák* című, autográf füzet felfedezése, amelyet Kerényi Ferenc még ugyanabban az évben adott közre Szekeres László utószavával facsimile és szövegkiadásban. Az *Ibolyák* felfedezése új lendületet adott a Petőfi-próza kutatásához, hiszen újfent a figyelem középpontjába állította a költő fikciós prózai életművét.⁹ Petőfi legkorábbi novellakísérleteit jegyezte fel a kéziratos füzetkében, amelyben két eredeti, kiadatlan novella szerepel. A szövegek felbukkanása „folyamatossá tette Petőfi prózaírói pályáját, hiszen 1843 eleji lejegyzésüket még abban az esztendőben két regény átültetése követte, majd 1844-ben – [...] – a *Pesti Divatlap* javára segédszerkesztőként végzett fordítások következtek.”¹⁰ Első publikált novellájának – *A szökevényeknek* (1845) – a kortársi fogadtatása meglehetősen vegyes volt. Azonban, amint az az 1996-ban felfedezett szövegeknek köszönhetően utólag kiderült, az első nyomtatásban meg-

1 Az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-21-2-SZTE-142 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

2 Hatvany Lajos *Így élt Petőfi* című monográfiája például páratlan alaposággal, szinte napról napra dolgozta fel a költő életét és életművét. (HATVANY Lajos, *Így élt Petőfi I–II*, s. a. r. KISS József, Akadémiai, Budapest, 1967.)

3 HORVÁTH János, *Petőfi Sándor*, Bp., Pallas, 1922.

4 MARTINKÓ András, *A prózaíró Petőfi és a magyar prózastílus fejlődése*, Bp., Akadémiai, 1965 (Irodalomtörténeti könyvtár, 17)

5 HATVANY Lajos, *Így élt Petőfi I*, 1967.

6 PETŐFI Sándor, *A szökevények – Eredeti novella*, *Pesti Divatlap*, 1845/6., 172–174.

7 PETŐFI Sándor, *A nagyapa*, *Életképek* (5) 1847, I., 163–172., 199–209.

8 PETŐFI Sándor, *A fakó leány s a pej legény*, *Életképek* (5) 1847, I., 597–606., 629–639.

9 Hatvany Lajos a következőként határozta meg Petőfijelentőségét a 19. századi magyar próza alakulástörténetében: „A magyar próza Petőfi tolla alatt vált folyamatosná és élvezetessé. Mégpedig már Jókai előtt s Jókainál tökéletesebben, mert világosabban, átlátszóbban, folyamatosabban, csengőbben és egyszerűbben. Irodalmunk végzete, hogy Jókai hatását nem ellensúlyozta Petőfié, s hogy a mi prózánk ezért szinte egy egész századig a szónokiasság betege volt.” – HATVANY Lajos, *Így élt Petőfi I–II*, s. a. r. KISS József, Akadémiai, Budapest, 1967, I., 935. – Jókai irodalmi életművét, annak jelentőségét és hatástörténetét nem lebecsülve: az idézet rámutat, hogy Hatvany felismerte, miként hathatott a Petőfi-próza a kortársak poétikai szemléletmódjára.

10 KERÉNYI Ferenc, *Petőfi Sándor élete és költészete: Kritikai életrajz*, Bp., Osiris, 2008 (Osiris monográfiák), 172.

jelent elbeszélés nem előzmény nélküli, mivel szoros kapcsolatot mutat két első beszélyének¹¹ megszólalásmódjával.¹²

Ibolyák

Az *Ibolyák*-füzet már-már romantikusan hanyatttört sorsa csak még inkább megerősíti a Petőfi személyét övező „mitológiát”: Dr. Mészáros Vince muzeológus és művelődéskutató 1970-ben vásárolta meg a kéziratot mint 19. századi másolatgyűjteményt. Eredetét nem kutatta; csupán halála után, a hagyaték rendezése során derült fény a füzet értékére 1996-ban. Verses füzetek nyomtatásra való előkészítése az *Ibolyák*éhoz hasonló módon (címlappal, mottóval és tartalomjegyzékkel is ellátott tisztázattal) nem volt egyedülálló Petőfi pályájának korai szakaszában, több hasonló tervezett kötetéről és tisztázatról tudunk.¹³

Az *Ibolyák*-füzet 1843-ban, valószínűsíthetően Kecskeméten keletkezett január 25. és március 5. között,¹⁴ kiadót azonban Petőfi nem talált az anyag megjelentetéséhez. Ebben az időszakban Petőfi Szuper Károllyal játszott Székesfehérváron, majd Kecskemétre utazott a társulattal.¹⁵ Az *Ibolyák* kötet öt korábban ismeretlen verset (*Engesztelés*, *Népdal*, *Pál-napkor*, *Disznótörban* és *Színészársamhoz*¹⁶); a már ismert, azonban Petőfi életében nem publikált *Első dal* című verset,¹⁷ valamint két

▼

11 Tanulmányomban a beszély szót az elbeszélés, novella színönimájaként használom Bajza József tanulmánya alapján: BAJZA József, *A román költésről: Törvedékek*, Kritikai Lapok III. (1833), 5–64. A magyar nyelv történelmi-etimológiai szótára a beszély szóra szintén a novella színönimájaként utal, Bajza említett művét nevezve meg eredetként. Vö.: *A magyar nyelv történelmi-etimológiai szótára* I., szerk. BENKŐ Loránd, Bp., Akadémiai, 1967, 289.

12 KERÉNYI, *Petőfi Sándor élete és költészete*, 172.

13 A Kerényi Ferenc által szerkesztett Petőfi-kritikai kiadás számol be Szuper Károly és Orlai Petrics Soma visszaemlékezései alapján Petőfi ezen terveiről. Szuper naplójában említi, hogy segített Petőfinek a versek válogatásában: „Ma áthozta hozzám Petőfi összeszedett verseit, s én kiszemeltem közülök néhány szavalni valót...”; Ezzel egybevág Orlai Petrics Soma kéziratban maradt (OSZK Kt. Fond VII/152.6) adatközlése, melyet Gyulai Pálnak küldött: „...játszott többi közt Fehérváron Borostyán név alatt, s már ekkor szándékában volt egy kis füzet költeményeit kiadni.” – mindkettőt idézi Kerényi Ferenc: PETŐFI Sándor, *Összes költeményei (1844. szeptember – 1845. július)*, s. a. r. KISS József, KERÉNYI Ferenc, MARTINKÓ András, RATZKY Rita, SZABÓ G. Zoltán, Bp., Akadémiai, 1997 (Petőfi Sándor Összes Művei, 3), 183.

Petőfi kötetkiadási terveiről Jókai Mór is megemlékezik *Bölcs bolondságok* című tárcanovella-sorozatának XVI. részében: „Egy zimankós decemberi estén épen azon tanakodtunk Petőfivel, hogyan kellene ezen az olympi nyomoruságon tisztességes uton segíteni? Nem lehetne e valami irodalmi merényletet elkövetni? Teszem föl: kinyomtatni egy füzetkét s azzal a kecskeméti ismerősöket megadóztatni. Hozzávaló anyag lett volna elég. Petőfinek voltak versei; nekem is volt egy novellám; a mit rendelkezésre bocsátottam. De hol a nyomda-költség? Itt a bökkenő.” – JÓKAI Mór, *Petőfi mint színész*, Az Üstökös, 1847. okt. 3., 490.

Petőfi önálló versesfüzet kiadására való törekvéseiről bővebben ld.: KISS József, *Petőfi kísérletei önálló versfüzet kiadására; versösszeírások (1839–1843)* = PETŐFI Sándor, *Összes költeményei (1838–43)*, s. a. r. KISS József, MARTINKÓ András, Bp., Akadémiai, 1973 (Petőfi Sándor Összes Művei Kritikai kiadás, 1), 133–137. – Ez a tanulmány még nem tud az *Ibolyák* létezéséről.

14 KERÉNYI Ferenc, *Petőfi Sándor: Ibolyák*, ItK, 1998/3–4, 579.

15 HATVANY Lajos, *Jgy élt Petőfi*, Bp., Akadémiai, 1967, I. 413.

16 A verscímekeket a kézirat alapján közlöm.

17 Az *Első dal* című verset már Hatvany is említi, két kéziratban is fennmaradt. Petőfi 1848. március 5-i leveléhez mellékelve elküldte a verset Szeberényinek, majd március 14-én Bajza Józsefnek is, de egyikük sem tartotta kiadásra méltónak. Vö.: HATVANY, i. m., 413. A verset először kötetben 1874-ben publikálták. Vö.: KISS, i. m., 394.

novellát – *A párbaj* és *A bajazzo* című *beszélyeket* – tartalmaz. Mottója („Jár számkivetetten az árva fiú, / S dalt zengedez...”) Vörösmarty Mihály 1827-es *A magyar költő* című verséből származik.¹⁸ A füzet – Kerényi Ferenc olvasatában – „a költő és színész” programjának megvalósítása.¹⁹ Mind a versekben, mind a novellákban hangsúlyos szerepet kap a színház és a színpadiasság,²⁰ ez az összekötő motívum szervezi a kötetet.

A színház hatását figyelhetjük meg a gyűjtemény két novellájának elbeszéléstechnikájában is. Mindkét elbeszélésre jellemző a rövid terjedelem, az epizodikus szerkesztésmód (négy-négy rövid epizódból áll mindkét *beszély*), mindkét esetben inkább párbeszéd-törédekekről beszélhetünk. Az epizódok közötti logikai kapcsolat a lineáris időszerkezetből következik; explicit kapcsolóelemek nem segítik az olvasót. Mindkét *beszélyre* igaz, hogy a cselekmény helyszínéről, történeti idejéről, a karakterek társadalmi helyzetéről hallgat az elbeszélő – ezzel kiemelve őket egy referencializálható társadalmi és történelmi kontextusból. Ezzel tehát a beszélő személyekre, a köztük lévő interperszonális viszonyokra tereli az olvasó figyelmét. Az olvasó aktivitására nagymértékben épít az elbeszélő, hiszen a befogadónak kell a karakterek verbális megnyilatkozásaiból a szereplői profilokat kialakítania. A novellák meghatározó poétikai jellemzője a dialógusforma, amely a *beszélyek* műfaját a drámához közelíti.²¹

A párbaj című novella cselekménye klasszikus háromszögtörténetből bontakozik ki. A két protagonista, Homonnai és Szamosi barátok, a bonyodalom kiindulópontja az a felismerés, hogy ugyanabba a lányba, Rózába szerelmesek. A két karakter konfliktusa a kor konvencióinak megfelelően a párbaj elhatározásában eszkalálódik. A párbaj azonban az olvasói várakozásokkal ellentétesen zajlik le: a helyszínen, még mielőtt eldőlnének a lövések, Szamosi meglátja Rózát egy harmadik férfival. A párbajozó felek végül nem egymásra lönek: a negyedik szakaszból, a „golyók párbeszédéből” derül ki, hogy a két férfi a Rózától kapott szerelmi zálogokra tüzel; Homonnai egy levélre, Szamosi pedig egy gyűrűre. A gesztus, hogy egymás helyett a szerelmi jelképeket „lövik le”, groteszk feloldása kettejük konfliktusának. Szimbolikusan és színpadiasan elpusztították Róza iránt érzett szerelmük jelképeit, és jó barátokként egymás társaságában keresnek vigaszt: a szerelmi háromszög négyszöggé bővülése békíti ki a két karaktert. A novella narrációja utalásokkal dolgozik, olyan kihagyásos, töredékes, mozaikszerű elbeszélést épít

▼
18 KERÉNYI Ferenc, „Ibolyák” Petőfitől; Forrás, 2000/11, 60–67.

19 KERÉNYI Ferenc, *Petőfi Sándor élete és költészete*, 97.

20 Petőfi drámai munkásságáról, a *Tigris és hiéna* című drámájáról és ennek fogadtatásáról ld bővebben: HOJDÁK Gergely, „A sors bábjai”: *Közelítések Petőfi Sándor drámájához*, Irodalomismeret, 2017/3, 37–43.

21 A dialógusok által betöltött szövegfunkciókról, szerepükről a drámai művekben ld bővebben: BORONKAI Dóra, *A dialógus szöveg-tani jellemzői drámai művek és beszélt nyelvi társalgások alapján*, Doktori disszertáció, ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Bp., 2008.

fel, amely leginkább a balladák narrációjára emlékeztet, és ami *A szökevényeknek* is meghatározó jellemzője lesz. Az epizodikusság és az epizódok hiányzó kapcsolásai is ezt az elbeszélsmódot erősítik. Ezek a szövegbeli kihagyások az olvasó fantáziájára és értelmezésére bízják a történet cselekménysorra alakítását.

Az *Ibolyák*-füzetben megőrzött másik elbeszélés, amelynek címe *A bajazzo*, motivikus-tematikus szempontból szorosabban kötődik a színházhoz, a színpadiassághoz: egy vándorcirkusz bohóca, egy *bajazzo* halálának körülményeit beszéli el. A novella címében szereplő *bajazzo* a *comedia dell'arte* egyik – hagyományosan tragikus – típusfigurája, karakterét a látszat és valóság feszültsége hatja át.²² A főszereplő Ricco egyszerű fiú, aki őszinte érzelmnek hitte egy grófnő fellángolását. A novella – hasonlóan *A párbajhoz* – négy epizódra tagolódik, az egyes részek átkötés nélkül, itt is időrendi sorrendben követik egymást. Bár a narratív szövegszekvenciák lényegesebb szerepet kapnak ebben a novellában, mint *A párbajban*, a szövegben még így is egyértelműen a párbeszéd dominál. A negyedik epizódban megjelenik a tömeg megszólaltatása, ezzel a gesztussal később *A szökevények* is él, alátámasztva, hogy ebben az esetben is tudatos elbeszélő, poétikai kísérletről van szó.

A szökevények (1845) – az első publikált novella

A Petőfi-filológia *A szökevényeket* többnyire „jelentéktelen apróságként” tartja számon, erőtlen próbálkozásként, amelynek egyetlen érdeme, hogy megszólalás módjának egyszerűsége kiemeli a kor divatos novellái közül.²³ Behatóan Martinkó András foglalkozott Petőfi prózai életművével *A prózairó Petőfi és a magyar prózastílus fejlődése* című 1965-ös munkájában. *A szökevények* szerinte művészileg nem igazán jelentős. Petőfi azonban a *Pesti Divatlap* segédszerkesztőjeként alaposan ismerte a kor novellisztikáját, tisztában kellett lennie a műfaj narrációs és nyelvi követelményeivel,²⁴ éppen ezért valószínűbb lehet a hagyománnyal, a bevett metódusokkal való tudatos szakítás szándéka, mint az irodalmi „műveletlenség”. Az elbeszélés sajátos ritmusát a dialógusok és a kivonatos elbeszélések váltakozása adja. A szövegben a dialógusok dominanciája érvényesül: ez a mű jelenetező szerkesztésmódja miatt fontos, a cselekmény főbb elemeit a párbeszédekből ismerjük meg. Bár Petőfi elfordult a Kisfaludy Károly által képviselt víg novella formai

▼

22 A bohócfigura, mint irodalmi motívum Daemmerich szerint négy alapfunkciót tölt be az irodalmi művekben – megteszteli az emberi korlátoltságot és értelmetlen viselkedésre, nevetésre készlet; esetleg maszkja alatt jó emberismerő képességet rejteget; vagy olyan érzéseket és gondolatokat fejez ki, melyekről az emberek inkább hallgatnak, illetve viselkedése, cselekedetei leképezik a magasra törő tervek és a bukás hétköznapi szembenállását. – Horst S. und Ingrid G. DAEMMERICH, *Themen und Motive der Literatur: ein Handbuch*, Francke Verlag, 1995, 88.

23 PINTÉR Jenő, *Magyar irodalomtörténet – Tudományos rendszerezés*, Bp., Magyar Irodalomtörténeti Társaság, 1933, VI, 374.

24 MARTINKÓ, *A prózairó Petőfi*, 58.

hagyományaitól, Kisfaludy műveinek tematikus hatása azonban megfigyelhető ezekben a szövegekben is. A fiatal szerelmesek és az öreg kérő szerelmi háromszöge például *A kérők* című drámájából is ismert; a csel-vígjátékok hagyományos motívuma. (*Csalódások, Három egyszerre*) Martinkó felveti annak a lehetőségét is, hogy Petőfi csupán „laptölteléknek” írta ezt a novellát,²⁵ az *Ibolyák* két elbeszélése azonban rámutatott arra, hogy *A szökevények A párbajban* és *A bajzozóban* is megfigyelhető poétikai sajátosságokkal kísérletezik tovább, vagyis nem előzmények nélküli, hanem tudatos prózapoétikai építkezés eredménye.

A novella egyik legérdekesebb vonása a csattanó funkciójának kiterjesztéséből következik, a vége felől a szöveg egésze és az egyes diádok is új értelmet kapnak; a szöveg újraolvasásakor a töredékes mondatok más tartalommal telítődnek, és a különböző szereplők megnyilatkozásai más megvilágításba kerülnek: fény derül a rejtett konnotációkra.²⁶ Az újabb és újabb olvasások során átalakulnak a lexiák – az olvasó már más egységeket tart a jelentés kialakításának szempontjából relevánsnak – ezért más konnotációk kezdenek el működni a szövegen belül. A művészi szövegek sokszínűségét, pluralitását épp ez a jellemző adja. Umberto Eco ezt a pluralitást tekinti az esztétikai szövegek ismérvének.²⁷

Mivel e három novella több szempontból is nagyon hasonló szerkezeti, poétikai megoldásokkal kísérletezik, feltételezhetjük, hogy ha az *Ibolyák*-füzetet sikerült volna publikálni, az abban szereplő két novella is hasonló fogadtatásban részesült volna, mint *A szökevények*. A szöveg május 8-i megjelenése után egy héttel publikálta Garay János az *Életképek* című folyóiratban a kritikáját, melyben a novella eredetiségének (eredetieskedésének?) kérdését veti fel:

„*A szökevények*” Petőfytől (*Pesti Divatlap* 6. sz.) eredeti novellának czimeztetik, ’s valóban igen eredetiek lennének novelláink, ha így írnók azokat, olly eredetiek, hogy még!...²⁸

Garay szarkazmusa azt sugallja, hogy bár Petőfi művében az eredetiség *szándéka* megvolt, a kortársak nem érzékelték paradigmateremtőnek. Tíz nappal később a

▼
25 Uo, 58. o

26 Roland Barthes szerint egy mű befogadásának és értelmezésének csupán kezdete a szöveg egyszeri elolvasása; az újraolvasás lényege, hogy másodjára az olvasó már sokkal több információ birtokában fut neki a szövegnek; így a mű elsődleges tapasztalatának birtokában már képes lesz a konnotált jelentések felismerésére is. Az S/Z-ben Barthes az olvasás egységéként a lexiákat nevezi meg, azokat az alapvető és elemi szemantikai egységeket, melyek összhatása révén jut el az olvasó a szöveg értelmezéséig. Az újraolvasás jelentősége abban áll, hogy a szöveget kiemeli saját belső idejéből, az események egymásutánisága megbomlik. (Vö. Roland BARTHES, *S/Z*, Bp., Osiris, 1997)

27 Umberto ECO, *A nyitott mű: válogatott tanulmányok*, Bp., Gondolat, 1976, 224–245.

28 GARAY János, *Hírlapi méh, Életképek*, 3 (1845), I, 644.

Honderűben is megjelent egy, már sokkal elemzőbb és alaposabb kritika, amelyben a kritikus a novella cselekményét és kidolgozottságát bírálta:

„E beszélyt inkább vázolat és tervnek semmint befejezett műnek kell tekintenünk, melly körülményen azért sajnálkozik rostáló, mivel e létező anyagokból csinos – és sok erkölcsi hatással bíró – novellát lehet vala szerzőnek írnia.”²⁹

A Honderű kritikusa *A szökevények* cselekményét jó alapnak tartja, amelyet ha jobban kifejtene, kidolgozna Petőfi, sikeres és szép novella lehetne. Kritikai észrevételként a kortársak részéről a fentiek alapján a következők fogalmazódtak meg: Petőfi egy érdekes történettel állt elő, amelynek fabulája megfelelő lenne a kor novellaeszményének – szórakoztatja és emellett „erkölcsileg is nemesíti az olvasót”. Petőfi a „hibát” ott követte el, hogy nem a megszokott, regényes formában írta meg a *beszélyt*. (Vagyis a szüzsé formája okozta az elbeszélés sikerületlenségét.) Nem folytatta a Kisfaludy Károly által Magyarországon is meghonosított, alapvetően német mintákat követő novellahagyományt, hanem alapjaiban gondolta újra a műfajt, felhasználva helyenként balladisztikus és drámai elemeket is: Petőfi a német *Dialogroman* poétikai jegyeinek rövidprózára való átültetésével kísérletezhetett.

Műfaji kérdések Petőfi első prózakísérletei kapcsán

A *szökevényekkel* foglalkozó tanulmányok a szöveg műfaját egyértelműen és egyhangúlag novellaként határozzák meg, Petőfi saját maga is ebbe a műfajba sorolja mindhárom korai novelláját – ezt alcímükben jelzi. A novella fogalma azonban – ahogy arra Hansági Ágnes is rámutat³⁰ – a 19–20. században lényegesen megváltozott; arra, hogy az 1800-as és 1900-as évek novellafelfogása merőben más volt, Galamb Sándor Gyulai Pál novelláiról írt tanulmányából³¹ következtet: a 19. századi novellák jóval hosszabbak voltak, huszadik századi szemmel már regénynek tarthatnánk őket, hiszen a 20. századi felfogás inkább a rövid terjedelmű – hírlapi tárca hosszúságú – prózai elbeszéléseket nevezi novellának. Hansági értelmezésében Galamb arra mutat rá, hogy a különböző műfaji kategóriákat nem lehet teljesen objektíven vizsgálni, csak az adott irodalmi kontextusban: hiába a terminusok állandósága, ha az olvasói, befogadói elvárások egészen eltérőek a különböző

▼

29 N. N., Honderű, 3 (1845), I, 420. – idézi ENDRÓDI Sándor, *Petőfi napjai a magyar irodalomban 1842–1848*, kiad. ENDRÓDI Sándor, FERENCZI Zoltán, Bp., Kunossy, Szilágyi és társa Könyvkiadóvállalat, 1910 (Petőfi-könyvtár), XXIX–XXX. füzet, 89.

30 Hansági Ágnes, *Irodalmi kommunikáció és műfajosság*, Bp., Akadémiai, 2022.

31 GALAMB Sándor, *Gyulai Pál novellái*, ItK, 1921/1, 99–141.

korokban.³² A novella műfaja sokáig nem volt képes elszakadni a regényszerűségtől, ezért önállósodásának szempontjából rendkívüli fontossággal bír az 1840 és 1860 közötti időszak: ekkor kezdenek el tudatosulni mind az írókban, mind az olvasókban a novella poétikai jellemzői.

Ebben a folyamatban jelentős, de kettős szerepet játszott Bajza József 1833-ban írt *A' román-költésről: Töredékek*³³ című munkája, mely megjelenése után szinte azonnal kanonikussá vált.³⁴ Bajza munkája egyrészt legitimálja a műfaji kísérletezést, buzdította az írókat az új formák kipróbálására azzal, hogy a novella egyik műfaji sajátosságát az egymás mellett élő, eltérő variációkban látta.³⁵ Ugyanakkor a novellára jellemző narratív séma sajátos (a regényétől eltérő) jegyeinek leírásával, amelyet az olvasóközönség normatív, preskriptív összegzésként olvasott, be is határolta a műfaji kísérletezést.³⁶ Bajza a novella eredetét az anekdotákban látta – ennek a gondolatnak műfajelméleti megalapozója Friedrich Schlegel volt, de a modern novellaelméletben Hellmuth Himmel is ehhez a teóriához tér vissza. Bajza ebből kiindulva jut arra a következtetésre, hogy a novella sajátos poétikájának meghatározó eleme csattanó, az „epigrammai él”. A novellák e jellemzője – rövidegük ellenére is nagy elért hatás – lehetett az egyik oka annak, hogy a 19. században egyre népszerűbbek lettek a rövidebb műfajok.³⁷

Petőfi mindhárom korai novellájára jellemző az anekdotikusság, cselekményük alapját olyan vándortémák adják, melyeket már többször feldolgoztak irodalmi művekben, és csattanóval végződnek. A vándortémák ellenére a történetek hangsúlyozottan építenek az események szingularitására – egyediségüket, megismételhetetlenségüket hangsúlyozzák (szerelmi bánat miatt, előadás közben elkövetett öngyilkosság; két barát, akik ugyanabba a lányba szerelmesek – majd párbajuk helyszínén meglátják a lányt egy harmadik férfival; a megszőktetett asszonytól elszökő unokaöcs, és a nagybáty, aki saját felesége szőktetését finanszírozta titokban). A novellák töredékes formája és rövid terjedelme miatt nem lehetséges egy regényhez hasonló, minden szereplő sorsát rendező befejezés. Nem teljesül Bajza kitétele, hogy a novella egy epizódot meséljen el, hiszen a több szakaszra tagolt történet már önmagában túlmutat egyetlen epizódon.

32 HANSÁGI Ágnes, *Műfaj történet, poétika és narráció = A kispróza nagymestere*, kiad. HANSÁGI Ágnes, HERMANN Zoltán, Tempvölgy könyvek, 2018, 17–48.

33 Bajza József, *A' román-költésről: Töredékek*, Kritikai Lapok III. (1833), 5–64.

34 HANSÁGI, *Műfaj történet, poétika és narráció*, 22.

35 „a' novella sokképen változtatgatta alakját” – BAJZA, i. m., 58.

36 lásd: HANSÁGI, *Műfaj történet, poétika és narráció*, 26–27.

37 A rövid műfajok elterjedésében a kor mediális háttere – a folyóiratok és hetilapok elterjedése – is fontos szerepet játszott. Uo, 24.

A dialógusok túlsúlya nemcsak a drámai szerkesztés hatását erősítette fel, hanem a cselekménystrukturaló színpadiasság motívumát is. Bár a magyar novellairodalomban meglehetősen szokatlan ez a forma, a magyar és német irodalmi kánonban mégis találunk olyan műveket, melyekre szintén a dialógusok dominanciája jellemző. A *Dialogroman* („dialógusregény”) a német műfajelméleti gondolkodásban már a 18. század óta létező fogalom,³⁸ elméleti kérdéseivel a 18. századi német irodalmat illetően Hans-Gerhard Winter foglalkozott.³⁹ A német irodalomból ebbe a hagyományba illeszkedik⁴⁰ például Ignatius Aurelius Fessler *Mathias Corvinus*⁴¹ című regénye vagy Goethe *Urgoetz* című műve, a magyar nyelvű irodalomban a műfajt a Kármán Józsefnek tulajdonított *A' fej-veszteség*⁴² című töredék honosította meg, mely alcímével („Egy hazai dramatizált történet”) egyúttal meghatározza önnön műfaját, és ezt megerősítve rá is játszik Goethe *Urgoetz* című művére.⁴³ Dugonics András *Toldi Miklós*⁴⁴ című műve is azt bizonyítja, hogy a műfaj nem volt idegen a magyar irodalmi közegben sem. Dugonics András említett regényének dialógustechnikáját Bodor Béla a következőképpen elemzi, kiemelve a formai sajátosságokat:

„A formálódó magyar regény Dugonicsot követő irányzata [...] a korabeli iskolai színjátszás szöveghagyományára figyelve formál meg egy olyan dialógtechnikát, mely funkcionalitását tekintve az angol regény (szinte semennyire sem jelen lévő) formaeszményét idézi, ugyanakkor írásmódja megegyezik az olvasásra szánt színművekével.”⁴⁵

A dialógusregény tehát olyan műfaj, mely a drámai és prózai formák között helyezkedik el: az elbeszélés során felbukkanó dialógusok a drámákra jellemző módon

▼

38 SZILÁGYI Márton, *Telemakus, Béliázus, Szigvárt, Kartigám és a többiek*, Holmi, 2002/7, 928–933.

39 Hans-Gerhard WINTER, *Problemedes Dialogs und Dialogromans in derdeutschen Literaturdes 18. Jahrhunderts*, Wirkendes Wort, 1970. 33–51. és Uő., *Dialog und Dialogroman in der Aufklärung: Mit einer Analyse von J. J. Engels Gesprächstheorie*, Darmstadt, Thesen Verlag Vowinkel, 1974.

40 VADERNA Gábor, *Mátyás király szerelmes – Vörösmarty Mihály: Szép Ilonka*, 2000: irodalmi és társadalmi havilap, 31(2019), 61–79.

41 Ignatius Aurelius FESSLER, *Mathias Corvinus, König derHungarn und Grossherzog von Schlesien I–II.*, Breslau, Bey Wilhelm Gottlieb Korn, 1793–1794.

42 N. N., *A' fej-veszteség*, Uránia, 1 (1794), 155–199. A szöveg az Uránia című folyóirat első számában jelent meg név nélkül, töredékben. A szöveg nyelvezetét vizsgálva Tompa József valószínűsíti Kármán József szerzőségét: TOMPA József, „*A' fejveszteség*” régies nyelve és Kármán József szerzősége, Magyar nyelv, 1966/1, 1–17.

43 SZILÁGYI Márton, *Kármán József és Pajor Gáspár Urániája*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó (Csokonai Könyvtár 16.), 1998, 280–281.

44 DUGONICS András, *Jeles történetek I. – Toldi Miklós: szomorú történet három szakaszokban*, Pest, Fűskúti Landerer Mihály, 1794.

45 BODOR Béla, *Régi magyar regényrökök I.*, digitális változat (letöltés: 2020.11.12., 17:54: <https://mek.oszk.hu/06700/06797/06797.pdf>), 2008, 9.

jelzettek.⁴⁶ Fessler munkásságát – így a dialógusregény műfaját is – ismerték Petőfi kortársai,⁴⁷ például Kisfaludy Károly, Katona József vagy Vörösmarty Mihály; a műfaj „rejtett hagyományának funkcionális beépítése”⁴⁸ megfigyelhető Kemény Zsigmond első, 1847-ben publikált regényében, a *Gyulai Pál*ban is.⁴⁹ A fent említett érvek alátámaszthatják, hogy az irodalmi köztudatban a *Dialogroman* műfaja Petőfi korai novelláinak megírása idején élénken élt. Petőfi első novelláiban a párbeszéd túlsúlyát tehát az is indokolhatja, hogy a szerző a *Dialogroman* formai lehetőségeit kísérte meg átültetni rövidprózai szövegeibe.

46 GINTLI Tibor, *Magyar irodalom: 5.4.7. A magyar történeti elbeszélés korai példái* [Digitális kiadás], Budapest, Akadémiai. (letöltés: 2020.12.20., 17:25; https://mersz.hu/hivatkozas/mirod_s5.4.7_p4#mirod_s5.4.7_p4)

47 VADERNA, i. m., 2019, 74. – Fessler hatásáról a magyar irodalomban lásd: VISZOTA Gyula, *Fessler hatása Kisfaludy Károlyra*, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 10 (1900), 31–44 és 165–176. és 437–439.; TÖLNAI Vilmos, *Katona József és Fessler*, *ItK*, 1918/1., 1–13.

48 SZILÁGYI Márton, *Archaikum és modernitás – Kemény Zsigmond: Gyulai Pál*, *Studia Litteraria*, 53 (2014), 117.

49 Vö.: Uo., 116–117.

Gönczi Gergő

Petőfi Sándor és az 1848. évi szabadszállási választási botrány iratai a Bács-Kiskun Megyei Levéltárban

Petőfi Sándor a mai napig az 1848-as forradalom és szabadságharc hőseként és a *Nemzeti dal* népvézér költőjeként él leginkább a köztudatban. Sokan ismerik vándorszínészként, katonaként, műfordítóként és lapszerkesztőként is. Viszont kevésbé közismert, hogy 1848-ban politikusi babérokra is tört: a Kiskun Kerület országgyűlési követe kívánt lenni.

Az 1848. évi országgyűlési választás volt Magyarország történetében az első polgári, népképviselési választás, amely utat nyitott eddig háttérbe szorult társadalmi csoportok nagyobb politikai szerepvállalásának. Szabályairól a híres áprilisi törvények V. törvénycikke rendelkezett. Nem vették el a választójogot a megyékben és szabad kerületekben eddig is szavazati joggal bíróktól (1848. évi V. tc. 1. §), de mellettük minden 20. életévét betöltött, atyai, gyámi vagy gazdasági hatalom alatt nem álló, büntetlen előéletű magyar férfi valláskülönbség nélkül szintén választópolgár lett, ha bizonyos feltételeknek megfelelt. A törvény választójogot biztosított például annak, aki 300 ezüst forint értékű házat, földet, vagy negyed jobbágytelket, vagy azzal egyenértékű birtokot bírt; műhellyel bíró gyáros, telephellyel bíró kereskedő, vagy legalább egy segéddel folytonosan dolgozó mesterember volt; éves jövedelme 100 ezüst forintra rúgott; jövedelemtől függetlenül értelmiségi munkát végzett; városi polgár volt, ha más kitételeknek nem is felelt meg (1848. évi V. tc. 2. §). Noha a választójogot jelentősen kiszélesítették a társadalom férfi tagjai között, a nők továbbra sem szavazhattak. A törvény a választójog mellett a jelöltség feltételeit is meghatározta: választható minden 24. életévét betöltött, magyarul tudó választópolgár (1848. évi V. tc. 3. §).

Az akkor 25. életévében járó Petőfi Sándor teljes egészében megfelelt a törvényszabta feltételeknek. Szabadszálláson, 1848. június 15-én az országgyűlési választás mégsem zajlott le igazságosan és demokratikusan, ugyanis a költő választási jelölését politikai ellenfelei aljas eszközökkel megakadályozták. Ennek kézzelfogható írásos bizonyítékait őrizi a Bács-Kiskun Megyei Levéltár Petőfi választási kiáltványának korabeli nyomtatványával és egy eredeti levelével együtt. Az iratok és a botrány bemutatása előtt azonban célszerű összefoglalni az okokat, amelyek a költőt az országgyűlési követség felé sodorták, és hogy milyenek voltak a politikai erőviszonyok a jászkun térségben.

1848. március 15-e után Petőfi Sándorra országosan, de főként Pesten a forradalom ünnepelt hőseként tekintettek. Népszerűségét azonban már március végén

eljátszotta a republikánus eszméket hirdető *A királyokhoz* versével, majd hírnevét tovább csorbította május 12-én, amikor a pesti népgyűlésen alkalmatlannak és felkészületlennek nevezte a Batthyány-kormányt az áprilisi törvényekkel elért kiváltságok és az ország katonai megvédésére.¹ Ezek az esetek azért váltottak ki nagy felháborodást a közvéleményben, mert a magyar politikában és társadalomban a forradalom ellenére is erős maradt a királyhűség, így sokan megelégedtek a Batthyány Lajos vezette első felelős minisztérium kinevezésével. A túlnyomóan rojalista közvélekedés így elítélt minden kormányellenes megnyilvánulást. Ezért nem meglepő, hogy a márciusi ifjak vezére egy csapásra kemény támadások, bírálatok keresztüztüzebe került a sajtóban és a közbeszédben. Például Mező Dániel és a bősziroményi nemzetőrök *A királyokhoz* ellen *Honfi Szózat* címmel megírták saját költeményüket, amelyben a nemzet közellenségének bélyegezték a költőt.²

Petőfi a támadások miatt május 27-én nyilatkozatot tett közzé, amelyben kijelentette, hogy a kormánnyal szembeni bírálata csupán egy hazaszeretete által diktált feddés volt, nem akart senkit elkergetni, és megvédte *A királyokhoz* versét, amellyel nem lázítani kívánt, csak a republikánus eszme elkerülhetetlen európai elterjedésére akarta felhívni a figyelmet.³ A nyilatkozat üzenete azonban csak a reformpárti pesti és vidéki értelmiséghez jutott el, az egyszerű választópolgárokhoz nem, így Petőfit sokan továbbra is csak egy lázító republikánusnak tartották.⁴ A kormánnyal szembeni elégedetlensége és a személyét érő támadások tehát együtt készítettek arra, hogy megmértesse magát a közelgő országgyűlési választáson. Mivel a botrányok miatt Pesten egy szűk értelmiségi körből állt csak támogatóbázisa, úgy érezte, szülőföldjén, a Kiskunságban lenne érdemes indulnia, ahol nyílt és őszinte beszédével majd megnyeri magának a népet. Döntésében családi kötődései és személyes élményei is közrejátszottak. 1818–1841 között a Petrovics család Szabadszálláson élt, ahol Sándor apja, István mészárszéket és kocsmát bérelt, 1819-ben szert tett egy saját tulajdonú házra is, amelyet az 1838-as nagy dunai árvíz pusztított el.⁵ 1841-ben a család ugyan Dunavecsére költözött, de nem szakadt el a térségtől, mivel Petrovics István fiai nevére 1842-ben három évre kibérelte Kunszentmiklóson a marha- és juhszéket, amelyeket Sándor vándorszínészi és egyéb kalandozásai alatt öccse, István működtetett ténylegesen 1845 októ-

▼
1 TÓTH SÁNDOR: *Petőfi és szülei Szabadszálláson*. Szabadszállás, 1994. 100. (továbbiakban TÓTH); ÜRBÁN ALADÁR: *Petőfi választási kudarca és az országgyűlés*. *Irodalomtörténeti Közlemények*, CV. évfolyam (2001) 3–4. szám. 397. (továbbiakban ÜRBÁN)

2 A Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltára (továbbiakban MNL BKML) Kecskeméten őrzi *A királyokhoz* (MNL BKML IV. 1604. VIII. 39.) és a *Honfi Szózat* (MNL BKML IV. 1604. VIII. 40.) egy-egy nyomtatványát.

3 *Életképek*, 1848/1./26. szám (1848. június 11.)

4 ÜRBÁN 2001. 399–400.

5 A Petrovics család szabadszállási éveire lásd TÓTH 1994. 7–74.

István például az 1820-as években került a redemptusok közé, 1823-tól már adózó polgárként szerepel a szabadszállási adóbeszedési könyvekben.

A Hármas Kerület közigazgatási és jogi kiváltságai tehát 1745 óta, egy rövid időszakot leszámítva,¹² immár jó száz éve töretlenek voltak. Azonban 1848-ban az áprilisi törvények a közteherviselés és polgári egyenlőség kinyilvánításával gyakorlatilag megszüntették a jászkun kiváltságokat, májustól eltörölték a nádori bíróságot is, így a kerület peres ügyeiben a fellebbezések külső bíróságokhoz kerültek, és ezeket a változásokat a helyiek többsége kevésbé fogadta lelkesen.¹³ Egy olyan választói közegben, ahol erős volt a kiváltságok semmissé válása miatt érzett sértettség és elégedetlenség, illetve a választók tudatába mélyen bevésődött a királyhűség, a forradalmár és republikánus költőnek nem volt meg, és nem is lehetett volna kellő támogatottsága a győzelemhez.

A politikai erőviszonyok is tovább árnyalták Petőfi esélyeit. 1848 áprilisában a hármas kerületi közgyűlés Jászberényben ugyan megfosztotta a korrump Szluha Imrét főkapitányi címétől és képviselői mandátumától, de az őt támogató helyi elit továbbra is ragaszkodott nemzedékek óta fennálló politikai befolyásához, és gátolni próbálta a forradalmi eszmékkel azonosuló, tanult redemptus ifjak és a korábban kiváltságokból nem részesülő irredemptusok politikai szerepvállalását.¹⁴ A Kiskun Kerületben a választások előtt ezt a közigazgatási és politikai téren tapasztalt, a jászkun kiváltságokat védő, egykor Szluha-párti redemptusokat Nagy Károly fogta össze, aki családi és közéleti kapcsolatai révén már kezdettől fogva előnyben volt Petőfivel szemben. Apja, Nagy Sámuel, 1814-től református lelkész, 1847-től főesperes Szabadszálláson, akit gyülekezetében és a kerületekben elvű királypártiként ismertek. Nagy Károlyt feddhetetlen családi háttérén túl segítette még sokrétű közéleti szerepvállalása is Szabadszálláson. Korabeli tanácsulési jegyzőkönyvekből kiderül például, hogy 1848 májusában tisztújítási elnökként felügyelte a választók összeírását, a választói névjegyzékek összeállítását és közszemlére tételét, valamint a szabadszállási helyhatósági választásokat.¹⁵ Az országgyűlési választás előestéjén Nagy Károly tehát már komoly befolyással bírt Szabadszálláson: az új képviselő-testület és a helyi hivatalnokok a főbírótól az aljegyzőig a lekötelezettjei lettek, a választói névjegyzék összeállításának felügyeletével pedig felmérte és bebiztosította támogatottságát a szabadszállásiak körében. Az már csak újabb előnyt jelentett Petőfivel szemben, hogy a jászberényi kerületi

▼
12 II. József 1785–1790 között megpróbálta a kerületeket beolvasztani a vármegyerendszerbe, sikertelenül.

13 BALOGH 2012. 71.; URBÁN 2001. 399.

14 BALOGH 2012. 65., 71.

15 TÓTH 1994. 103–104.; MNL BKML V. 376. a *Tanácsulési jegyzőkönyvek 1847–1849.* 1848/No. 281. 302–303.; 1848/No. 292. 304–305.; 1848/No. 293. 305–306.; 1848/No. 294. 306–307.; 1848/No. 295. 307.; 1848/No. 296. 308.; 1848/No. 297. 308.; 1848/No. 298. 308–309.

közgyűlés a Kiskun Kerületben tartandó országgyűlési választást 1848. június 15. napjára írta ki szülővárosában, Szabadszálláson. Így Nagy Károly a szabadszállási tisztviselőkkel és biztos választóival a zsebében a választás egyértelmű esélyesének számított.

A rivális köréhez képest Petőfi Sándor tábora eléggé elszigetelt és szervezetlen volt. Legfőbb hívei a Kiskun Kerület politikailag tapasztalatlan, polgárosodást és reformokat támogató redemptusai és irredemptusai közül kerültek ki, akiknek többségét Bankós Károly igyekezett összefogni Kunszentmiklóson.¹⁶ Valószínűleg voltak még hívei Kiskunlacházán és Fülöpszálláson is.¹⁷ Utóbbi helyen Petőfi egy másik barátja, Bacsó János volt a református segédlelkész, aki minden bizonnyal prédikált gyülekezetének a költő érdekében. Bacsó valószínűleg még június elején értesülhetett Petőfi indulási szándékáról az országgyűlési választáson, miután híret vette Kunszentmiklósról és Szabadszállásról *A kis-kunokhoz* osztogatásának, és ekkor kezdhett önállóan, a költő tudta nélkül kampányolni Fülöpszálláson. A szervezetlenséget és az együttműködés hiányát jól bizonyítja Petőfi Sándor 1848. június 30-án írt levele Bacsó Jánosnak.¹⁸ Ennél is meghökkentőbb bizonyíték Bankós Károly Kunszentmiklóson, 1898. január 5-én kelt levele, amelyben köszönetét fejezte ki Szilády Áron halasi református lelkésznek az *Irodalomtörténeti Közlemények* azon számáért, amelyből tudomást szerzett végre Petőfi Sándor fülöpszállási barátjáról.¹⁹ Az, hogy Bankós Károly csak 50 évvel a botrányos választás után, 1897/1898 körül tudta meg Bacsó János nevét, egyértelműen igazolja az összehangolt együttműködés teljes hiányát a Petőfi-támogatók között a kampány és a választás alatt, illetve (mint látni fogjuk) a választást követő fellebbezési időszakban. Úgy vélem, ebben a helyzetben Petőfi Sándor felelőssége megkérdőjelezhetetlen: nem csak rossz anyagi körülményei, hanem a politika terén való tapasztalatlansága rovására is írható, hogy nem járta be alaposan a választókerületbe tartozó településeket, és nem fogta össze legalább levelezés útján támogatóit.

Petőfi 1848 júniusának elején utazott a választókerületbe kampányolni *A kis-kunokhoz* kiáltványával, amelynek egyik eredeti nyomtatványát a Bács-Kiskun Megyei Levéltár őrzi.²⁰ A költő csak Kunszentmiklóson és Szabadszálláson osztot-

16 Bankós Károlyt május 23-án választották meg tanácsnoknak, gyámatyai és kórházi pénztárnoknak Kunszentmiklóson. MNL BKML V. 355. a *Tanácsülési jegyzőkönyv 1848/No. 108.* 69.

17 *Marcius Tizenötödike*, 1848/82. szám (1848. június 19.); *Pesti Hírlap*, 1848/87. szám (1848. június 21.)

18 „Végtelenül sajnálom, hogy nem tudtam, miszerint te jelenleg Fülöpszálláson lakol. Hiszen ha én ezt tudom, bizonyosan meglátogatlak volna. Át akartam én oda rándulni Szentmiklósról, de mondom: kihez menjek, mikor egy ismerősöm sincs ott?... akkor mindenesetre sok másképp történt volna...” PSÖPML 286–287. <https://mek.oszk.hu/05900/05911/05911.pdf> (Megtétekintve: 2022. szeptember 3.)

19 MNL BKML XV. 11. 8/2.

20 MNL BKML IV. 1604. VIII. 51.

ta szét kiáltványát, a választókerület többi településén nem jelent meg.²¹ A naiv márciusi ifjú mégis rendkívül eredményesnek érezte a kampányolást, és vakon bízott a sikerben: „Lejöttem szülőföldemre Kis-Kunságba, proclamációt osztottam szét a nép között. Azt az egész kerület választóinak igen nagy része lelkesedéssel fogadta, s egy hangon azt beszélték, hogy engem választanak követnek.”²² Óriásit tévedett. Hiába hasonlították hívei a kiáltványt brit államférfiak politikai nyilatkozataihoz, több ponton is hibás volt. Például nem volt szerencsés, amikor a kiáltvány elején apja, Petrovics István emlékét próbálta feleleveníteni: „Ugy hiszem emlékeztek még arra az alacsony köpcös mészárosra, ki egykor a félegyházi, szabadszállási és szentmiklósi mészárszékeket árendálta; az az én apám. Nem gondolám, hogy ötet egészen elfelejtettétek volna, mert hiszen akkor, amikor itt lakott, minden becsületes ember szerette ötet közületek.” A Kiskun Kerület lakói nagyon is jól emlékeztek az apára, de nem olyan jó szívvel, mint azt a fiú remélte. Míg ellenfele apját köztisztelet övezte, addig Petrovics István csak egy bukott mészárszék- és kocsmabérlőként maradt meg a fejekben, akinek elbitangoló jószágai többször károsították mások javait, aki fellentéseivel és kocsmai verekedésekig fajuló vitáival sok haragost szerzett a helyi zugbormérők és feketevágók között, és aki végül megszegyenülten kiszorult a redemptusok közül, miután 1840-ben adósságai miatt elárverezték ingó és ingatlan javait Szabadszálláson.²³ Emellett egyes szöveghelyeken Petőfi oly nyíltan fogalmazott, hogy az már egyeseknek sértő volt: „A mint mondám, Magyarország gyalulatlan deszka, ti most meg akarjátok gyalulni, jól van, én ajánlom magamat a ti kezeitekbe egyik gyalúnak. Annyit jó lélekkel mondhatok, hogy én már megpróbált gyalú vagyok, meggyaltam sok faragatlan tuskót, és nem esett rajtam csorba... Becsületesemre mondom, hogy ti nem vagytok remek emberek vagy eddig legalább nem voltatok. Marcius 15-kéig egész Magyarország nagyon szolgálalkú, kutyai alázatosságú ország volt, és ti ebben a virtusban közelebb álltatok az elsőkhöz, mint az utósókhöz.”

Egyes szabadszállási lakosok panaszt is tettek a helyi tanácsnál, mire 1848. június 12-én elfogadták Szabadszálláson azt a jegyzőkönyvi fogalmazványban fennmaradt 326. számú tanácsi határozatot, amely a választási család legfontosabb bizonyítéka:

„Némely polgárok előterjesztik, hogy Petőfi Sándor számos kiosztott példányokba felszólítást intézett e néphez, melybe magát, e választó polgársággal követül akarja a leg-

▼
21 A választókerülethez tartozott még Fülöpszállás, Kiskunlacháza, Kiskunmajsa és Kiskundorozsma. TÓTH 1994. 105.
22 *Pesti Hírlap*, 1848/87. szám (1848. június 21.)

23 Az 1838-as dunai árvíz után Petrovics István adósságokba keveredett, főként Matulay András ercsi mészároslegénynek tartozott több ezer váltóforinttal. 1838 októberében ugyan törlesztette az adósság egy részét, Matulay mégis perbe fogta. Petrovics István fellebbezésekkel, kérelmekkel próbálta késleltetni a végrehajtást, végül 1840 áprilisában elárverezték szabadszállási vagyonát. Az ügyben benyújtott kérvények és Petrovics István árverezésre került javainak jegyzéke megtalálható: MNL BKML V. 376. a *Tanácsi jelzetelt iratok*. C5-A36. Petrovics István adóssági peréhez lásd BALOGH 2012. 22–23.; BANKINÉ 1997. 18.; TÓTH 1994. 100.

közelebb beállandó országgyűlésére megválasztatni. Hazánk jelen körülményei, különösen a fenyegető veszélyek, melyek látkörünkön már valóba mutatkoznak, megkívánják, hogy minden e hazábani, annál fogva saját Kis Kun Választó Kerületünk is, olyan egyént bizzon meg a beállandó országgyűlésre népképviselőül, ki mentes minden izgatási s néplázítási merényektől, tiszta elvű és jellemű szerető fíja e hazának, hü alattvalója a Királynak, s örje az alkotmánynak; s a ki egyszersmind elegendő képességgel bírjon fölléphetni a követi pályára. Nem lévé pedig meg e tulajdonok a tolakodó Petőfibe, sőt beszédei, tettei, s némely irataiból, a honra nézve veszélyes elvek, merények és törekedés tetszvéen ki: ne hogy a népnek általa eltsábított kis töredéke megvettetést, gyalázatot, sőt elláthatlan veszélyt is húzzon Petőfi követté választásával, ön maga, s talán az egész hon fejére: ezennel elhatároztatik, hogy Petőfinek e Város kebelében megjelenés szorosán megtiltassék, s e tilalomról Bankos Károly, mint a ki ezt tudára adhatni fogja, értesítették.²⁴

A 326. tanácsi határozat világosan bizonyítja, hogy Szabadszálláson már három nappal a választások előtt tudatosan készültek Petőfi Sándor jelöltetésének akadályozására. Nagy Károly és támogatói a Szabadszállásról való kitiltással egyértelműen megszegték az országgyűlési választások tisztaságát biztosító 1848. évi V. tc. több paragrafusát. Először is közvetlenül megsértették Petőfinek, mint 24. életévét betöltött, magyar választópolgárnak indulási jogát a választáson (1848. évi V. tc. 3. §). Másodsor a költő kitiltásával közvetve akadályozni akarták azokat a kerületben összeírt szavazókat, akik Petőfit kívánták jelölni követnek, pedig a törvény szerint a választás napján, a választókerületi elnök által az előre meghatározott időben és helyen megnyitott választói gyűlésen „*bármelly választónak joga van az országgyűlési követségre egy egyént ajánlani*” (1848. évi V. tc. 27. §). Harmadszor a jelölési joggal együtt a kerületben összeírtak törvény által biztosított szavazati jogát is gátolni kívánták (1848. évi V. tc. 28–29. §).

1848. június 15-e után a 326. határozat még nyilvánvalóbb bizonyíték lett a választási csalásra, igaz, ezt az utókor embere csak azért tudja, mert ujjlenyomattal felérő „bűnjelet” hagytak hátra a szabadszállási tanácsnokok. Ugyanis a kitiltásról szóló tanácsi határozat kizárólag a szabadszállási tanács jegyzőkönyvi fogalmazványában maradt fenn, amelyben módszeresen áthúzták, jelezvén, hogy ne kerüljön be a végleges, hitelesített tanácsi jegyzőkönyvbe. Ezt végre is hajtották, mivel a bekötött jegyzőkönyvben a 326. szám alatt már egy teljesen más ügyben hozott határozat szerepel, így ebben semmi nyoma sincs Petőfi városból való kitiltásának. Azonban a törölt határozatot tartalmazó jegyzőkönyvi fogalmazvány szerencsére fennmaradt, így a tisztességtelen, törvénytelen választás legfőbb bizonyítéka nem veszett el.

▼

24 MNL BKML V. 376. a. Tanácsülési jegyzőkönyvi fogalmazványok 1842–1848. 1848/No. 326. 38–39.

A határozat értelmében Szabadszállás bírái elküldték a kitiltásról szóló levelet június 13-án Kunszentmiklóásra Bankós Károlynak, akinek házában már ott tartózkodott június 11-től a választásra érkező Petőfi Sándor és neje, Szendrey Júlia. A költő a választás utáni nyilatkozatában nyilvánosságra hozta a levél kitiltásról szóló lényeges részét:

„Ezen fenyegető veszélyt a fanaticus izgató Petőfinek követünkkel magát feltolni akaró erélytelensége okozá, kinek nálunk is voltak ugyan néhány követői, kik elámíttatva lévén, nem tudták, hogy milly viperafajt akartak keblökbe rejtteni; de hála a nemzetek nemtőjének, ezen polgárok felvilágosodva átlátták, sőt elismerni készek, balvéleményeikből könnyen lehető végveszélyét kedves nemzetünknek. Petőfi egy polgártársunk azon kérdésére, hogy mikor leend már béke honunkban, azt felelé, hogy sohasem, míg ezen ország vissza nem száll azokra, kiké volt, t. i. a tótokra; ebből átláthatni, hogy milly veszélyes lenne illy alacsony jellemű egyént több jeles hazafiak mellőztével személyünk országos képviselőjéül küldeni követnek, kiről fölteszi már minden polgár, hogy bennünket kész lenne eladni a legcsekélyebb árért. Illyetén állásában a dolgoknak, ma nálunk közgyűlés tartatván, elhatározottat, hogy tisztelt polgártársunk által tudtára adni kívánjuk Petőfinek, hogyha személyes bátorsága és élete kedves, igen jól tenné, ha a jövő nemzeti gyűlésre menő követ választására a jövő csütörtökön köztünk meg nem jelenik, mert a nép ingerült, s nem állhatunk jót, méltó haragja felgerjedésiben lehető dühéért.”²⁵

A levél már a választási törvény megsértésén is túllépett, az utolsó sorokból ugyanis egyértelműen látszik, hogy Petőfit nyíltan és halálosan megfenyegették, hiszen közölték vele, a felbőszített lakosok az életére törnek, ha megjelenik a június 15-re kiírt választáson. A levél azt is bizonyítja, hogy Szabadszálláson Nagy Károly hívei a költő rágalmazásával tudatosan hergelték a lakosságot, és valóságos lincshangulatot teremtettek a városban. Ez azért alakulhatott ki, mert az egész Kiskun Kerületben egy átfogó, irányított és jól szervezett rágalomhadjárat folyt Petőfi ellen, amely mögött Nagy Károlyt támogató helyi tanácsnokok álltak. Ezt Petőfi sajtóban megjelent nyilatkozata is igazolja, hiszen június 12-én a kunszentmiklósi városháza előtt ugyan tanácsi engedéllyel beszédet tarthatott a választóknak, de Virágh Dénes főbíró, aki minden aljasságot terjesztett és hagyott is terjeszteni róla, megtiltotta neki, hogy tisztázza magát a rágalmak alól.²⁶ A költő a hangulat csillapítása érdekében nem is tért ki az őt ért személyes támadásokra, és végül gyűlöletkeltés nélkül nyerte meg magának az egybegyűlteket. Egy másik kunszentmiklósi tisztviselő, Kerek József másodjegyző szabadságharc utáni védőiratában azt vallotta, hogy le akarta fogatni Petőfit még a szónoklata előtt, de

▼
25 Marcius Tizenötödike, 1848/82. szám (1848. június 19.); Pesti Hírlap, 1848/87. szám (1848. június 21.)

26 Marcius Tizenötödike, 1848/82. szám (1848. június 19.); Pesti Hírlap, 1848/87. szám (1848. június 21.)

végül nem akart rendbontást,²⁷ mivel egyesek bicskákkal a kézben védték a költőt beszéde alatt.

A kunszentmiklósi feszült helyzet és a szabadszállásiak kitiltó levele ellenére Petőfi nem hátrált meg, és június 14-én nejével átutazott Szabadszállásra. A Ziger családnál szálltak meg, akik már akkor figyelmeztették a költőt, hogy lázítják ellene a népet, és ha kedves az életük, hagyják el Szabadszállást, de végül Szendrey Júlia meggyőzte a maradásról.²⁸ Petőfi így érkezésük után egyenesen a városházára ment, ahol közölte a meglepett tisztviselőkkel, hogy a fenyegetések ellenére indulni fog másnap a választáson. Péter Ambrus szabadszállási főjegyző ígéretet tett neki, hogy a választás napján beszédet tarthat a városháza előtt, csak várja be őt, mivel a nemzetország vezetőjeként biztosíthatja személye biztonságát.²⁹ De hiába köttetett meg az egyezés, Nagy Sámuel főesperes még aznap megnyitotta a borospincéit, és egész éjjel itatta a népet. Június 15-én, a választás napjának reggelén Petőfi az alku szerint megjelent a városházánál, de a felhergelt, részeg tömeg majdnem meglincselte, így bemenekítették az épületbe. Ott Fóris Gergely szabadszállási főbíró, Szeles László választókerületi elnök és az időközben érkező Nagy Sámuel is azt tanácsolták neki, hogy hagyja el a várost, mert nem kezeskednek az életéért.³⁰ Petőfi belátta, itt már nem tehet semmit: részeg gyűlölködők ordítóása közepette fegyveres nemzetőrök kísérték el a szállásáig, ahol nejével egy város által biztosított kocsira szálltak, és a bügei mellékúton visszautaztak Kunszentmiklósról. Természetesen a szabadszállásiak nem Petőfi Sándor testi épsége miatti aggodalomtól vezérelve döntöttek úgy, hogy kerülő úton távolítják el a városból. A szabadszállási tanács célja valójában az volt, hogy Petőfi ne találkozasson híveivel az országúton, ne térhessen vissza velük Szabadszállásra, és hogy a támogatói ne tudják jelölni országgyűlési követnek a választói gyűlésen. Erre a költő már utazás közben rájött: „mikor már jó messze haladtunk, véletlenül az országút felé pillantottam, s láttam nagy távolban az én zászlómmal a szentmiklósi és lacsházi kocsikat, mellyek mind az én embereimet vitték. Ekkor világosodtam föl... így játszottak ki, hogy embereimmel ne találkozom. Irtóztató dühhel értem haza.”³¹ A szabadszállási tanács Petőfi eltávolítása mellett sikeresen meggátolta azt is, hogy hívei közül bárki is megjelenhessen a szavazáson, még a helyi, felfegyverzett nemzetőrséget

27 Kerek József a védőiratában azt is vallotta, hogy Petőfi népgyűlése után maga is mondott egy Petőfi-ellenes beszédet a kunszentmiklósi polgároknak, majd elszavalta a *Honfi Szózat* verset. BALOGH 2012. 77–78.

28 Szendrey Júlia bátran így érvelt férjének: „...ha agyon akarnak bennünket verni, jól van, verjenek agyon, hanem azt ne mondhassa senki, hogy te hátráltál.” *Marcius Tizenötödike*, 1848/82. szám (1848. június 19.); *Pesti Hírlap*, 1848/87. szám (1848. június 21.)

29 TÓTH 1994. 111.

30 *Marcius Tizenötödike*, 1848/82. szám (1848. június 19.); *Pesti Hírlap*, 1848/87. szám (1848. június 21.)

31 *Marcius Tizenötödike*, 1848/82. szám (1848. június 19.); *Pesti Hírlap*, 1848/87. szám (1848. június 21.)

is bevetették, hogy Szabadszálláson kívül tartsanak minden Petőfi-szavazót. Erről Bankós Károly számolt be a *Pesti Hírlapban*.³²

Petőfi eltávolításával és híveinek távoltartásával már nem gördült semmilyen akadály Nagy Károly körének útjába, hogy a választási csalást végrehajthassa. Ennek bizonyítéka az a június 15-én kelt választási jegyzőkönyv, amelynek egyik példányát homályos szakirodalmi utalások után végre sikerült beazonosítanom és megtalálnom a Bács-Kiskun Megyei Levéltár szabadszállási tanácsi iratai között.³³ Ezt a választási jegyzőkönyvet úgy fogalmazták meg, hogy esély se legyen jogi felülvizsgálatára.

Az 1848. évi V. tc. 26. §-a előírta ugyan, hogy a választás lebonyolítására ki kell jelölni egy elnököt és egy jegyzőt, viszont a törvény arra már nem tért ki, hogy elfogulatlannak kéne lenniük. A Kiskun Kerületben Szeles László választókerületi elnök és Kerek József jegyző egyaránt Nagy Károly pártján állt. Szeles László azon túl, hogy nem szavazta Petőfi testi épségét a szabadszállási városházánál történt atrocitás után, és az egyenlő választási feltételeket sem biztosította, maga is részt vett a költő elleni lázításban: állítólag azt mondta a szabadszállásiaknak, ha ők nem verik agyon a költőt, majd ő fogja agyonlőni!³⁴ Szeles azonban már előélete alapján sem volt alkalmas választókerületi elnöknek, hiszen levéltári forrásokból tudjuk, jól ismerte a Nagy családot: a májusi szabadszállási helyhatósági tisztújítás idején az elnöklő Nagy Károly alatt csendbiztos volt,³⁵ aztán a későbbi követjelölt és apja, Nagy Sámuel oldalán képviselőtestületi tag lett,³⁶ majd szintén Nagy Károly mellett egyike lett a négy közgyűlési képviselőnek.³⁷ Kerek Józseffel már a választás előtt és alatt Petőfit rágalmazó kunszentmiklósi tanácsnokoknál találkoztunk. A kunszentmiklósi másodjegyző bizony nemcsak a költő lejáratásában vett részt, hanem választókerületi jegyzőként hitelesítette is az egyenlőtlen feltételek között született választási eredményt. Kerek ráadásul azért is rendkívül érdekes személy a választási botrány történetében, mert már korábban is szembe került Petőfi családjával: amikor a költő apját, Petrovics Istvánt adósságai miatt a harmincas évek végén perbe fogták, Kerek József volt a Petrovicstól pénzt követelő Matulay András ügyvédje!³⁸

Kerek József választási csalásban való jellemtelen szerepvállalását azonban még tovább tetézte azzal, hogy jegyző létére ő is egyike volt azoknak az áljelölteknek,

32 *Pesti Hírlap*, 1848/92. szám (1848. június 27.)

33 MNL BKML V. 376. a *Tanácsi jelzetelt iratok*. C5-A26.

34 *Marczius Tizenötödike*, 1848/82. szám (1848. június 19.); *Pesti Hírlap*, 1848/87. szám (1848. június 21.)

35 MNL BKML V. 376. a. *Tanácsülési jegyzőkönyvek 1847–1849*. 1848/No. 294.

36 MNL BKML V. 376. a. *Tanácsülési jegyzőkönyvek 1847–1849*. 1848/No. 298.

37 MNL BKML V. 376. a. *Tanácsülési jegyzőkönyvek 1847–1849*. 1848/No. 299.

38 BALOGH 2012. 23.

akik visszaléptek Nagy Károly javára. A választási jegyzőkönyv szerint hét jelölt volt, de csak Nagy Károly volt valódi. A jelöltek között Petőfi Sándor nevét nem találjuk, mivel a választás előtt eltávolították Szabadszállásról, híveit pedig nem engedték be a városba. A másik hat jelölt, Kerek Józseffel az élen, kétségtelenül áljelölt volt: közöttük találjuk például még Virágh Dénes kunszentmiklósi főbíró és Tóth Pál kunszentmiklósi főjegyzőt. Érdeemes megemlíteni még a dorozsmai származású Balajthy Vendelt is, aki 1847-ben még a Hármas Kerület nádori táblabírójaként olyan hagyatéki ügyek felülvizsgálatában járt el, amelyeknél állandó társa „véletlenül” az akkor kerületi biztos Nagy Károly volt.³⁹ Tóth Károly és ifj. Horváth János jelöltek esetében még nem sikerült bizonyítékot találnom Nagy Károllyal való személyes kapcsolatra, mindenesetre visszalépésük alapján valószínűsíthető részrehajlásuk az irányában.

Petőfi eltávolítása után az áljelöltek felsorakoztatása azt a célt szolgálta, hogy törvényes látszatot adjanak Nagy Károly egyhangú megválasztásának, amelyre az 1848. évi V. tc. 30. §-a lehetőséget adott: *„Ha a választók megnyitott gyülekezetében az országgyűlési követségre csak egy egyén ajánltatik, s annak, vagy több ajánlottak közül egynek megválasztásában a választók közakarattal özpontosulni látszanak, az elnök az összegyűlt választókhoz azon kérdést intézendő: valljon az általa megnevezendő illető egyénnek megválasztásában közakarattal megnyugosznak-e, vagy szavazni kívánnak? s ha 10 választó szavazást kíván, azt azonnal megrendeli, különben a választást befejezetteknek, s az illető egyént a kerület által megválasztott országgyűlési követnek nyilvánítja.”* Szabadszálláson szemérmetlenül kihasználták ezt a lehetőséget, és átültették a gyakorlatba a törvényt: *„Azonban a jelenlevő Tóth Károly, Balajthy Vendel, Tóth Pál, Kerek József, Virágh Dénes, ifj. Horváth János megköszönvén figyelembevételüket, a követségről határozottan leléptek, és ekkor közakarattal Nagy Károly, a Szabadszállási Választó Kerület részről országgyűlési követnek kikiáltattván, az elnök által is megválasztott követnek. Kijelentetett, senki ellene nem nyilatkozván, és ebbe a követet ajánlók is mindnyájan megnyugódtak.”* A választási jegyzőkönyv szerint a választókerülethez tartozó Szabadszállás, Kunszentmiklós, Fülöpszállás és Kiskunlacháza településekről 760 választó gyűlt össze, és egyezett meg Nagy Károly megválasztásában.⁴⁰ Az 1848. évi V. tc. 44. §-a értelmében Nagy Károly megbízólevélként megkapta az elkészült választási jegyzőkönyvet, amellyel jogilag a Kiskun Kerület törvényesen megválasztott országgyűlési követe lett. Egyhangú győzelmével szemben semmiféle jogorvoslatra, felülvizsgálatra nem volt lehetőség, mivel a választási jegyzőkönyv

▼

39 MNL BKML V. 376. a Tanácsi jelzetelt iratok. C5-D96.

40 Kiskunmajsáról és Kiskundorozsmáról egyetlen választó sem jelent meg Szabadszálláson a választás napján a nagy távolság miatt. Dorozsma bírái Petőfi Sándortól függetlenül július 10-én benyújtották újraválasztási kérelmüket 670 választó nevében a számukra hátrányos körülmények miatt, de a költő kéréséhez hasonlóan ezt sem vizsgálta meg végül az országgyűlés, valószínűleg a kibontakozó szabadságharc miatt. BALOGH 2012. 94.

tanúsága szerint Petőfi Sándort senki sem jelölte a választáson, mintha nem is lett volna június 15-én Szabadszálláson. Úgy vélem, a történetek és a választási jegyzőkönyv alapján Nagy Károly és köre tudatosan hajtották végre a választási csalást: az 1848. évi V. tc. 30. §-ának szándékos kijátszására alapoztak, amelyet Petőfi Sándor Szabadszállásról történt eltávolításával, híveinek várostól való távoltartásával és így a költő jelöltetésének sikeres megakadályozásával tudtak keresztülvinni. Talán Urbán összegezte legjobban a történeteket: „*Kimondhatjuk, hogy a bevált kortesfogások rutinos alkalmazása és az új választási törvény által nyújtott lehetőség felismerése biztosította ezt az eredményt, amely mögött pedig súlyos visszaélések húzódtak meg.*”⁴¹

Ennek ellenére Petőfi nem hagyta annyiban a dolgot, még a választás napján megfogalmazott egy igazságügyi minisztériumnak beterjesztendő petíciót, amelyben a visszaélések alapján újraválasztást követelt. Erről Bankós Károly 1897. december 30-án írt Irma lányának levélben: „*Az a kézirat, melyről neked említést tettem, nem levél, hanem kérvény a követ választás megsemmisítése iránt, mit Petőfi távollétemben a Szabadszállásról hazaérkezett választópolgárok kívánatára a választás napján, dél tájban önnön maga saját kezűleg írt és szerkesztett a szobámban talált takaró vagy makulatur-papírdarabra.*”⁴² Az eredeti fogalmazványról tudjuk, hogy Bankós tisztázta le, és a hivatalos kérvénnyel a Petőfi vezette küldöttség június 18-án vagy 19-én megkereste Deák Ferenc igazságügyi minisztert, aki az illetékes belügyminisztériumhoz irányította őket.⁴³ Az újraválasztási kérvény egyik másolatát a Bács-Kiskun Megyei Levéltár őrzi, így jól ismerjük tartalmát.⁴⁴ A petícióban jól összefoglalták a választás előtt és alatt tapasztalt visszaéléseket: a költő elleni rágalomhadjáratot, Petőfi folyamatos ellehetetlenítését és kikényszerített eltávozását Szabadszállásról. Ezek mellett egy újabb bizonyítékot is találunk a Petőfi-párti választók szándékos akadályoztatásáról és Virágh Dénes kunszentmiklósi főbíró választási csalásban betöltött szerepéről: „*a választás előtti napokban minket városunk tanácsa azzal ijesztett, hogy ők ott hagyják hivatalaikat, ha Petőfire szavazunk, s a választás előtti este a főbíró parancsára nem a kezesménes, hanem a szilajménes hajtattott be; így játszottunk ki, hogy hámos lovaink nem hajtattván be, sokan közülünk oda sem mehettek a választásra.*” A 176 aláírással megerősített kérvényben végül Petőfi és hívei kijelentették, nem ismerik el törvényesnek Nagy Károly győzelmét, ezért egy új választás kiírását követelték Kunszentmiklósról, és azzal fenyegettek, ha kérelmüket nem teljesítik, tömegestül kilépnek a nemzetörségből.

▼
41 URBÁN 2001. 406.

42 MNL BKML XV. 11. 8/1.

43 URBÁN 2001. 402.; MNL BKML XV. 11. 8/1.

44 MNL BKML XV. 11. 106/2.

A kérvény mellett Petőfi még június 15-én megírta nyilatkozatát is a szabadszállási választási botrányról, amely országosan ismertté vált, miután a *Marczius Tizenötödike* június 19-én, a *Pesti Hírlap* pedig június 21-én leközzölte. A Petőfi-nyilatkozattal valóságos sajtóháború robbant ki a pesti újságok hasábjain, és a felek közötti vita július elejére szinte már pisztolypárbajig fajult.⁴⁵ Közben Petőfi június végén megjelentette *A szabadszállási néphez röplapját*, amellyel már az új választásra buzdított: „Nagy Károly uram pedig hiába diadalmaskodik, mert azt a választást meg fogja semmisíteni az országgyűlés, mint törvénytelen, és ő kelmét ebrudon fogják kivetni a követek közül... ti, polgártársaim, készüljétek az új követválasztásra, melly egy hónap múlva bizonyosan meglesz.”⁴⁶ Azonban Petőfi újjavasztási kérvénye a benyújtás után hetekig, érdemi vizsgálat nélkül hevert a belügyminisztériumnál. Ezt bizonyítja, hogy a július 5-én megnyíló országgyűlés a kérvény ismerete nélkül fogadta el Nagy Károly megbízólevelét, és július 6-án egyszerűen felvette az igazolt követek sorába.⁴⁷ A kérvény csak július 8-án került az országgyűlés elé, ahol hosszas tárgyalás után végül Deák Ferenc útmutatásával elhatározták, hogy az ügy kivizsgálására egy háromtagú bizottságot küldenek a Kiskun Kerületbe.⁴⁸ Petőfi elégedett volt a döntéssel, és rögvest leveleket is írt barátainak, hogy tanúkat gyűjtsenek. Az összehangolt együttműködés azonban a választás után is hiányzott. A költő külön-külön kért támogatást Bankós Károlytól és Bacsó Jánostól, akik továbbra sem tudtak egymásról.⁴⁹ Érthetetlen, hogy Petőfi Sándor miért nem hozta össze kerületben élő barátait tanúk felkutatása érdekében. Igaz, hogy Bankós Károly nemzetőrként ekkor már bevonult, de levelezés útján még így is megvalósítható lett volna az együttműködés. Ahogy a kampány és a választás alatt, úgy most is a költő rovására kell írunk, hogy nem fogta egybe támogatóit.

A bizottság végül sosem utazott el a Kiskun Kerületbe a választási csalás kivizsgálására. Petőfi minden bizonnyal július 16-án értesülhetett erről, amelyet a Bacsónak írt leveleinek ellentmondásossága bizonyít. Az első levélben még buzdította fülöpszállási barátját a tanúkeresésben. A második levél végén viszont teljesen váratlanul lemondott az országgyűlési követségről: „Végre a mi a követséget

▼
45 A kihívás oka Nagy Károly Szózat Petőfi Sándorhoz cikke volt, amelyben megkérdőjelezte Petőfi bátorságát. A párviadal végül Nagy Károly visszalépése miatt elmaradt. A Bács-Kiskun Megyei Levéltár őrizetében van Petőfi Sándor eredeti, 1848. július 16-án kelt 2. levele Bacsó Jánosnak, amelyből a párbaj történetén túl megismerhetjük a költő elszántságát és ellenfele iránt érzett mély megvetését: „Én nem akartam pusztá parádét, pusztá kardpengetést vagy legfőlebb néhány karczólást, én kockára akartam tenni életemet azon remény fejében, hogy lelövöm azt a silány fátyút, ki vakmerő volt olly veszett kutya módon nekem rohanni.” MNL BKML XV. 11. 106/1. A meghíúsult párbaj történetéhez lásd *Pesti Hírlap*, 1848/99. szám (1848. július 5.); *Marczius Tizenötödike*, 1848/99. szám (1848. július. 8.); *Pesti Hírlap*, 1848/103. szám (1848. július 9.)

46 TÓTH 1994. 108–109.

47 URBÁN 2001. 405.

48 URBÁN 2001. 408–410.; *Pesti Hírlap*, 1848/104. szám (1848. július 11.)

49 Bankós Károlyhoz írt levél (1848. július 9.); Bacsó Jánoshoz írt 1. levél (1848. július 16.) PSÖPML 289–290. <https://mek.oszk.hu/05900/05911/05911.pdf> (Megtekintve: 2022. szeptember 3.)

illeti, annak megnyerése végett soha és sehol egy lépést sem teszek többé, ez életben... ha széles e hazában egyetlen egy kerületnek sem lesz annyi becsületérzése vagy tulajdonképpen belátása, hogy engem megválasszon, úgy isten szentháromság ugyse nem érdemli meg Magyarország, hogy képviseljem.”⁵⁰ Mi történhetett? Valószínűleg a barátok figyelmeztették a költőt, hogy a mérvadó tanúk már mind nemzetörként hadba vonultak, így nem tudná bizonyítani igazát, és a vizsgálati eljárás költsége őt terhelné, amely csak tovább rontaná eleve rossz anyagi helyzetét.⁵¹ A másik ok, hogy a délen kibontakozó szerb felkelés kezdte lekötni az országgyűlést és a közvéleményt, a sajtóban a szabadszállási botrány pedig egy hónap után érdektelenné vált.⁵² Petőfi beláthatta, értelmetlen tovább folytatni a küzdelmet, így inkább letett az országgyűlési követségről.

A botrányos választás történetének és iratainak ismeretében összességében elmondhatjuk tehát, hogy Szabadszálláson 1848. június 15-én választási csalás történt. A helyi dörzsölt politikai elit gátlástalanul kihasználta a választási törvény hibáit, Petőfi Sándor országos botrányait, a költő rossz politikai szervezőképességét és tapasztalatlanságát. Végül a belügyminisztérium és az országgyűlés késlekedése és határozatlansága miatt Petőfi kérvényével együtt elveszett az újválasztás esélye is a magyar bürokrácia útvesztőiben.

IRODALOM

Balogh Mihály: *A költő és a város. Petőfi Sándor Kunszentmiklóson*. Kunszentmiklós, 2012.

Bánkiné Molnár Erzsébet: *A Jászkun Kerület társadalma és önkormányzati igazgatása 1745–1848.*

Kiskunfélegyháza és Kiskunhalas feudális kori levéltára. Bács-Kiskun megyei levéltári füzetek 1. Gyula, 1991.

Bánkiné Molnár Erzsébet: Jász és kun, jászkun öntudat megnyilvánulásai a Kiskunságban. in:

Tisicum – A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve 10. szerk. Szabó László – Tóth László – Madaras László. Szolnok, 1997. 13–28.

Petőfi Sándor összes prózai művei és levelezése. A szöveget gondozta, utószót és jegyzeteket írta Martinkó

András. <https://mek.oszk.hu/05900/05911/05911.pdf> (Megtekintve: 2022. szeptember 3.)

Tóth Sándor: *Petőfi és szülei Szabadszálláson*. Szabadszállás, 1994.

Urbán Aladár: Petőfi választási kudarca és az országgyűlés. *Irodalomtörténeti Közlemények*, CV. évfolyam (2001) 3–4. szám. 397–413.

⁵⁰ MNL BKML XV. II. 106/1.

⁵¹ URBÁN 2001. 411–413.

⁵² TÓTH 1994. 110.

Beke József

Szólásszerű kifejezések a *János vitéz* nyelvében

Szinte a régi szakácskönyvek receptjeinek ilyen áttételes mintájára készült a világ- és a magyar irodalom némely jelentős alkotása: „Végy egy embert, mozdítsd ki alaphelyzetéből, vidd ki a világba, ahol cselekedjék, viselkedjék belátása, tehetsége, akarata szerint.”

Ezt követve az író előtt egyszerre kétoldalú szemléletmód kínálkozik: a VILÁG és az EMBER sokrétű és ugyanakkor kölcsönös egymásra hatását tudja bemutatni. Ez az alaphelyzet aztán az alkotó képessége szerint alkalmat nyújthat bármilyen művészi minőség létrehozására. Egy-egy példa erre a XVI. századból a francia Rabelais reneszánsz ihletésű *Gargantua*-ja és a magyar Gvadányi József későbbi műve: *Egy falusi notáriusnak budai utazása* (1790).

Az kétségtelen, hogy Petőfi a *János vitéz*ben Kukoricza Jancsi egész egyéniségét úgy formálta, mintha ráruházná a Rabelais művéből kicsengő reneszánsz akaratszabadság akár tudatos, akár önkéntelen alapelvét: a mű hőse itt nemcsak főszereplő, hanem cselekvő hős olyan értelemben is, ahogyan a reneszánsz korban a „Tedd, amit akarsz!” parancsát értelmezték: Jancsi nem sodródik a körülmények által, hanem az előtte bőségesen torló minden bajban-gondban megtalálja a megoldást, és bátran, önállóan elhatározásra jut, tisztességesen, segítőkészen, a jóra törekedvén sikeresen *teszi a dolgát!* Ez az elvi alap természetesen épül össze a népmese megkívánta sikerességgel: az árva gyerekből, a világgá zavart juhászlegényből Tündérország királya lesz, aki eléri, sőt, ami a legfontosabb: becsületes döntései és bátor tettei alapján igazán meg is érdemli személyes boldogságát.

Könnyen meglehet, hogy Petőfi előtt éppen Gvadányi említett műve is fölmerült, amikor 1844 őszén *A helység kalapácsa* befejezése után azonnal belefogott Kukoricza Jancsi történetének megírásába. Persze amint két azonos recept még semmit sem mond két étel minőségéről, ez ugyanígy van két azonos alapelven épülő irodalmi alkotás esetében is. De azt is tudjuk, hogy Gvadányi rég elfelejtett, sokak által lesajnált művéről Aranyinak is voltak elismerő szavai, Vörösmarty is így nyilatkozott: „A híres Peleskei notárus, a leleményes Gvadányinak elmeszüleménye.” Sőt Petőfi éppen ebben az időszakban tisztelgett Gvadányi előtt egy régies, négyes rímű verssel, amely így kezdődik:

Kegyelmednek már rég pihen a pennája,
Kegyelmednek régen megnyílt a sír szája,
Hol békességgel a föltámadást várja,
De még most is kedves nekem a munkája.

(A régi jó Gvadányi)

Ez a versforma ugyanaz, mint amelyet említett művében alkalmaz Gvadányi is, aki egyrészt ugyan kijelenti: „Én Poéta sohasem voltam”, másrészt mégis igen büszke arra, hogy ő a nehezebb, a *négyes rímet* alkalmazza, mondván: „mivel sokkal könnyebb két szavat egyhanguakat találni, mint négyet”. A távoli Peleske jegyzője így indul nevezetes utazására:

Elbútsúztam szépen falu községemtől
Feleségem, komám, minden gyermekemtől,
Fogadom nékiek, hidjék el azt szentül:
Nem soká meg látjuk egymást szembe szemtül.

Az 1844. év második fele Petőfi sajnálatosan rövid pályájának talán leginkább döntő fordulatot hozó, ugyanakkor legmunkásabb, legtermékenyebb időszaka.

Ez év tavaszán zárja le végleg a színészi pályához fűzött reményeit, és eddigi verseinek kéziratával Pestre érkezve a szerencse is mintha mellészegődni látszana. Amikor műveit bemutatja a legnagyobb élő magyar költőnek, Vörösmarty Mihály azonnal fölismeri tehetségét, és melléáll: segítségével nemsokára a *Pesti Divatlap* segédszerkesztője lesz, ami tisztességes életkörülményeket jelent számára, tehát megfelelő lakást és jövedelmet. Persze sok munkát is, hiszen néha szinte egyedül intézi a lap összes ügyeit, sőt kötelessége minden lapszámba verset is írni.

Igen érdekes véletlen, hogy Petőfi költői pályája során nem a verskötete jelenik meg elsőként, hanem a hirtelen és frissen elkészült humoros „hőskötemény”, *A helység kalapácsa* 1844. október végén. De napokkal később már követi ezt első verseskötete a több mint száz eddig megírt költeménnyel.

Petőfi – a sikertelen színészeti próbálkozások után – ekkor azonnal komolyan veszi költői hivatását. Ezt jól mutatja, hogy ugyanebben az őszi, télelejei időszakban – szorosán *A helység kalapácsa* több mint 1200 sora után – megírja egész pályájának egyik legkiemelkedőbb művét, a *János vitézt*, ami mennyiségileg szintén komoly teljesítmény: kis híján 1500 verssor! Gondoljuk meg, hogy ha talán egy egész hónapja volt (de aligha volt) ennek a megírására, akkor – egyéb feladatain túl – naponta 50 sort kellett írnia.

Bizonyára szerepük van e költői lendület kialakulásában azoknak a körülményeknek, amelyek mindeddig sajnálatosan hiányoztak Petőfi életéből: az anyagi biztonság, a nyugalmas lakás és a művek megjelenési lehetősége, valamint Vörösmarty komoly elismerésnek számító támogatása.

Amikor Vörösmarty 1844 májusában a Nemzeti Kör közgyűlése elé terjesztette javaslatát Petőfi első verskötetének kiadására, akkor ebben Petőfi verseit „egy szerencsés elme érett termékei”-nek nevezte. Sőt kiemelte bennük a „tősgyökeres magyar beszéd”-et, ami határozottan elütött a korabeli költészetre jellemző „emelkedett” irodalmi nyelvtől. Ha ez Petőfi lírai alkotásaira így igaz – Vörösmartynak elhíhetjük –, akkor természetesen ugyanez még fokozottabb mértékben jellemzi a költő elbeszélő műveit, s köztük is leginkább érezhető ez a *János vitéz* „mesemondójának” szavaiban. Amikor a művet olvasni kezdjük, legelőször is azt tapasztaljuk, hogy olyan természetesen folyó beszéd ez, mintha bármelyik értelmes, jó beszédű, mesélőkedvű magyar ember szájából eredne, mintha nem is vers volna, csak egyszerű, szép történetkezdet.

Mindez így igaz, jobban mondva: így tűnik – nekünk, magyaroknak. Vörösmarty nem ok nélkül hangsúlyozta, hogy „tősgyökeres magyar beszéd” jellemzi Petőfi költői nyelvét, ugyanis éppen ez okozhatja, hogy bőven találunk olyan kifejezéseket, szókapcsolatokat, amelyek az idegen anyanyelvű érdeklődőnek, aki éppen csak szeretné megérteni, esetleg a művet más nyelvre akarná fordítani, bizony alapos gondot okozhatnak. Vannak köztük olyanok, amelyek értelme csak akkor lesz a magyar anyanyelvű olvasó előtt is teljesen világos, ha áttételes értelmű költői kifejezésként tekint rá: „Szerelem tüze ég fiatal szívében”. Más kifejezések azért térnek el a mai közbeszédtől, mert „kimentek a divatból”: akár az alakjuk változott meg: *idvezel* = üdvözöl; *kőhajtásnyira* = kődobásnyira; akár azért, mert az értelmük ma már nem világos, mint a mosás során a *tisztáz* ige jelentése. De ma már ezt sem így mondjuk: *Meg ne illesse!*, hanem így: *Hozzá ne nyúljon vagy: Hozzá se érjen!*

Különösen akkor akad meg az olvasó, ha igazi úgynevezett szólásba ütközik: „Hisz kend sem volt jobb a deákné vásznánál.” Ezt a magyar olvasó sem tudja mire vélni, ha esetleg soha nem találkozott vele, nem hallotta még az értelmét. Ezeket *szólásnak* vagy *szólásszerű kifejezésnek* nevezzük, és minden nyelvben megtalálhatók, alaposan megnehezítvén az idegen nyelvet tanulók gondjait.

Természetesen jellemzik a *János vitéz* nyelvezetét, Petőfi sajátos, „tősgyökeres” költői kifejezőmódját is:

Tüzesen süt le a nyári nap sugára
Az ég tetejéről a juhászbojtárra.
Fölösleges dolog sütnie oly nagyon,
A juhásznak úgyis nagy melege vagyon.

Szerelem tüze ég fiatal szívében,
Ugy legelteti a nyájt a faluvégen.
Faluvégen nyája míg szerte legelész,
Ő addig subáján a fűben heverész.

Tenger virág nyílik tarkán körülötte.
De ő a virágra szemét nem vetette;
Egy kőhajtásnyira foly tőle a patak,
Bámuló szemei odatapadtanak.

De nem ám a patak csillámló habjára,
Hanem a patakban egy szőke kislyányra,
A szőke kislyánynak karcu termetére,
Szép hosszú hajára, gömbölyű keblére...

Mert a pázsit fölött heverésző juhász
Kukoricza Jancsi, ki is lehetne más?
Ki pedig a vízben a ruhát tisztázza,
Iluska az, Jancsi szívének gyöngyháza.

Mindjárt itt van az első versszak a maga egyszerűen kedélyeskedő, mindenki előtt teljesen világos megállapításaival – no de a végén ott a *vagyon* szó az idegen anyanyelvű olvasó számára!

Ha jó kétnyelvű szótára van, legalább olyan terjedelmű, mint a mi kétkötetes, kitűnő *Magyar értelmező kéziszótárunk* (a továbbiakban: ÉKsz), akkor megtalálhatja a *vagyon* szónak ezt a jelentését: „valakinek a tulajdonában levő értékek összessége”. Vajon hogyan illeszti ezt be a sor eddig lefordított szavai közé? (A juhásznak a *nagy melege az összes értéke?*)

Gondot okozhat a „Tenger virág” kifejezés is, hiszen csak egy patak említődik a közelben, de még inkább kérdéses lehet a „szemét nem vetette” kifejezés. Csak meg ne keresse a bármely szótárban megtalálható „szemét” szót, mert annak jelentése teljesen félreviszi, ellehetetleníti a megértést! Ha ezt a csapdát elkerülve a *szem* meg az *odatapad* szavakat keresi, az utóbbi szó értelméhez bizony megint csak az olyan bő szótár adhat segítséget, mint a mi említett magyar kéziszótárunk. Ebben persze nincs ilyen: *kőhajtásnyira*, de megtalálható a *kőhajtás* szó, csak ki kell találni, hogy ez ugyanaz, mint a versbeli népies formájú *kőhajtás*, sőt a szótárban utána következő *kődobásnyi* is ugyanazt jelenti.

Az előbbieket bizonyára érzékeltetik, hogy bőven található a *János vitéz* szövegében olyan kifejezés, amely anyanyelvünkben ugyan annyira természetes, világos, egyszerűen érthető, hogy nekünk föl sem tűnik, szóra sem érdemes, de az idegen anyanyelvűnek gondot okozhat éppen „tösgyökeres magyar” voltánál fogva.

Persze arról is lehetne találgatni, hogy egy mai (még inkább jövőbeli) magyar fiatal pontosan tudja-e, mi a „nyáj”, mi a „suba”? De talán ezek még nem zavarják a megértést. Viszont azt hiába kérdenénk, hogy mit jelent ez: „...a ruhát tisztázza”?

A „tisztáz” szavunknak az a jelentése, amelyet itt alkalmaz a költő, ez ugyanis még a mi legnagyobb, a hétkötetes értelmező szótárunkban (a továbbiakban:

ÉrtSz) sincs meg, tehát aligha lehet benne bármelyik kétnyelvű szótárban. Ugyanis az a cselekvés sem él már, amit ez a szó egykor jelentett. Valaha a kézi mosás (akár patakban, mint Iluska, akár később mosóteknőben végezték) utolsó, befejező fázisa volt a ruha *tisztázása*, ez után következett a kicsavarás, majd a terítés, szárítás. Értelmezése egyedül csak a *Petőfi-szótárban* található meg: 'mos, illetve mosás után tiszta vízben kiöblít'.

Tekintsük úgy, hogy az ÉrtSz azért nem tartalmazza a *tisztáz* igének ezt az értelmét, mert a régi háziasszonyok – szerencséjükre ma már elavult – egyik legnehezebb, a kenyérfélesztéssel vetekedő nehézségű – munkájának, vagy inkább *mesterségének szakkifejezése* volt ez a „tisztáz”. Petőfi természetesen ismerte, mert hiszen az ő idejében még ez a házimunka is élt.

Persze egyáltalán nem mellékes az sem, hogy Iluska e „tisztázó” munkája, mozgása mint látvány joggal tartotta fogva a heverésző Jancsi tekintetét: a sekély vízben álló leányka, amint hajladoxva lógatja-mártogatja a kezében lévő ruhadarabokat a patak hullámozó, „a nyári nap sugárá”-ban meg-megcsillanó habjaiba.

Többek között éppen ez a kifejezés is nagyszerűen bizonyítja, hogy Petőfi e csodálatos művének világa a valóságos falusi élet természetes hétköznapi körülményeiből indulva, majd hősével együtt fokozatosan egy-egy csodás elemmel gazdagodva, lassanként lép át egy mesével átszőtt világba, s az induló magyar helyszín legvégül „valóságos” Tündérországgá változik, ahol a falusi temető rózsaszála még a tündérvilágban is különlegesnek tűnő csodára képes.

Az igazi csodát persze Petőfi fantáziája és szava teszi azzal, hogy a rózsaszál lezárja az óriási kört: visszavisz kalandokon, harcokon, még a halálon túl is a falusi világ harmóniájába.

Az alábbiakban a *János vitéz* olyan kifejezéseit veszem sorra, amelyek néha mai szemmel is, talán idő múltán mindig egyre inkább magyarázatra szorulhatnak. (Abban a reménységben, hogy a *János vitéz* továbbra is a magyar iskolai oktatás mellőzhetetlen része marad az idők végezetéig.) Olyan szemmel teszem ezt, mintha valakinek csupán segíteni akarnék Petőfi e műve némely kifejezésének megértésében, értelmi pontosításában. Vagy esetleg csak fel akarnám hívni az idegen anyanyelvűnek a figyelmét arra, hogy a mű bizonyos helyén az egyes szavakat egyenként hiába keresi meg a szótárban, mert igen gyakran átvitt értelmű, szólászerű kifejezéseket használt ott a költő.

Ezeket sorra véve hozzájuk csatolom nemcsak a költemény adott helyén érvényes jelentést, hanem bizonyítékkal azt is, hogy a leginkább hozzáférhető *Magyar szótárban* (MSzt) vagy a *Magyar értelmező kéziszótárban* (ÉKsz), esetleg csak az említett nagy, hétkötetes *A magyar nyelv értelmező szótárában* (ÉrtSz) található. Amelyik kifejezésnél nincs ilyen megjegyzés, az olyan saját művészi alkotás, amely

az említett három szótár egyikében sincs benne, s éppen ezért Petőfi költői nyelvének olyan egyéni használatú értékes eleme, amellyel gazdagította anyanyelvünket.

Mivel ezek a kifejezések több szóból állanak, a szóösszerűség valamelyik szavának kiemelése és ennek kezdőbetűje alapján történő ábécérendbe sorolása csak nehezítené az eligazodást, így célszerű, ha abban a sorrendben következnek itt a kifejezések, ahogyan a mű olvasása során, a fejezetek rendjében előfordulnak.

I.

Tenger = tengernyi sok; nagyon sok (ÉrtSz)
Szemét nem veti = nem néz oda; nem is látja (ÉrtSz)
Kőhajtásnyira = nem messze; kis távolságra, kődobásnyira (MSzt)
Szemei odatapadtanak = folyamatosan csak oda nézett (ÉrtSz)
Szívének gyöngyháza = szívének legbecsesebb értéke
Halálra eped = belehal a vágyakozásba (ÉrtSz ezt idézi)
Ki mindeneket tud = az Isten

II.

Jaj neki! = bajba kerül (fenyegetés) (MSzt)
Világ csúfjára = szégyenszemre; megszégyenítve (MSzt)
Lopja a napot = nem dolgozik (MSzt)
Nézze meg az ember = helytelenítés, szidás kifejezése (MSzt)
...vigyen el (az ördög) = légy az ördög! (szidás kifejezése) (MSzt)
Most már elég = hagyja abba (a szidást) (MSzt)
Fogja be a száját = hallgasson el (MSzt)
Betapasztja a száját = elhallgattatja (MSzt)
Kihullanak a fogai = fenyegetés kifejezése: Jancsi kiüti fogait
Kifakad = indulatos szavakat mond (ÉrtSz)
Meg ne illesse! = Hozzá ne érjen! (ÉrtSz ezt idézi)
Töri magát = nehéz munkát végez (ÉrtSz ezt idézi)
Ne akadjon fönn = ne kifogásoljon valamit (ÉrtSz)
Nem volt jobb a deákné vásznánál = nem volt jobb annál, akit bírál (MSzt)
Imitt-amott van = néhol van, kevés van valamiből (ÉrtSz)

III.

Odavan = nincs meg; eltűnt (ÉrtSz)
Lesz neked! = (Jaj) lesz neked! (előzetes fenyegetésként) (MSzt)
Rosz a csillagzatja = mindig haragos a kedve (ÉrtSz) [A rossz szónak rossz alakja is használatos Petőfi korában, Arany Jánosnál is többször előfordul.]
Legyen meg az Isten akarata = ez a belenyugvás kifejezése, eredete: *Biblia*, a *Miatyánk*... kezdetű ima.
Mí tagadás = nem tagadom; elismerem (MSzt)
Nagy híja van = sok hiányzik (MSzt)

Szánom, bánom = nagyon sajnálom (MSzt)
 Megkapta bajszát, és egyet pödrött rajta = valamire készülés kifejezése
 Ne bolondozz = ne tréfálkozz (ÉrtSz)
 Tréfát nem értem = komolyan veszem; ez nem tréfa (MSzt)
 Amíg jól van dolgod = amíg nincs bajod; amíg nem haragszom (MSzt)
 Föl ne gerjeszd mérget = ne haragíts meg (ÉrtSz)
 Kisült = kiderült (ÉrtSz)
 Koránsem tréfaság = egyáltalán nem tréfa (ÉrtSz)
 Majd elvette eszét = majdnem elvesztette a józan eszét (MSzt)
 Akasztani való = halált, kivégzést érdemel
 Ássa ki a szemét a holló = halálos fenyegetés (MSzt)
 Sohase kerülj ki a hóhérkötelet = akasszanak fel (fenyegetés)
 Elpusztul = elmegy, eltűnik (ÉrtSz)
 Dől a szó belőle = folyamatosan beszél (MSzt)
 Petrencés rúd = karvastagságú, hosszú rúd, szénahordáshoz használják (ÉrtSz)
 Markos gyerek = izmos, erős fiú (ÉrtSz)
 Húsz legényen kitett = húsz legényt felülmúl (ÉrtSz ezt idézi)
 Nem érte még meg hússzor a telet = nem volt még húszéves (ÉrtSz)
 Méltán haragszik = igaz van a gazdájának
 Ütlegre kerül a dolog = verekedés lesz (ÉrtSz)
 Kifogy a szuszából = elfogy a lélegzete (ÉrtSz ezt idézi)
 Meg ballagott = megint, ismét ballagott (ÉrtSz) (régies)

IV.

Maga sem tudta = nem emlékezett rá (ÉrtSz)
 Nem esett kedvére = nem tetszett neki
 Ily szót csalt nyelvére = (ijedtében) így szólt
 Mi lelt? = Mi történt veled? Mi baj van? (ÉrtSz)
 Hagyd el... az ilyen beszédet = ne beszélj többet erről (ÉrtSz)
 Képpel elfordult = arcát elfordította
 Könnye kicsordul = sírni kezd (ÉrtSz ezt idézi)
 Isten áldjon meg = jókívánság és elköszönés (MSzt)
 Jusson majd eszedbe = emlékezz és gondolj rá (MSzt)
 Észre sem vette = semmire nem figyelt (ÉrtSz)
 Nehéz volt a szive = aggódott, szomorú volt (MSzt)

V.

Alig bírta már lankadó lába = nagyon fáradt volt (MSzt)
 Letelepült = leült, elhelyezkedett valahol (ÉKsz)
 Álom szemének pilláját ellepte = álmos lett (ÉrtSz ezt idézi)
 Álom odavitte = ezt álmodta
 Mennydörgés álmát elzavarta = mennydörgés felébresztette (ÉrtSz ezt idézi)
 Hullt az istennyila = villámok csapkodnak (ÉrtSz ezt idézi)
 Megnyílt a felhők csatornája = esni kezdett az eső (MSzt)
 Lekonyította a karimás kalapot = kalapja szélét lehajtotta (ÉrtSz ezt idézi)

Útnak ered = elindul (ÉrtSz)
Nap leszáll = lenyugszik; esteledik (ÉrtSz)
Vitte két lába = ment, haladt (ÉrtSz)
Esett vad = elhullott, megdőglött állat (ÉrtSz)

VI.

Szemébe tűnt = meglátta; észrevette
Ekképp okoskodék = így gondolta (ÉrtSz)
Hál' a jóistennek = köszönöm a jóistennek (öröm kifejezése) (MSzt)
Mefontol valamit = alaposan megvizsgálja, meggondolja (ÉrtSz)
Nem tréfádolog = komoly dolog (MSzt)
Helyén állt a szíve = nem ijedt meg; nem jött zavarba (ÉrtSz ezt idézi)
Adjon az úristen szerencsés jó estét! = köszöntés, üdvözlés kifejezése (MSzt)
Fegyverhez kapának = fegyvert fogtak (MSzt)
Szerencsétlenségnek embere = szerencsétlen, balszerencsés ember (ÉrtSz)
Lábadat mered tenni e küszöbre = be mersz lépni ide (MSzt)
Nem fog többé látni téged = meg fogsz halni
Szíve nem vert sebesebben = nem ijedt meg (MSzt: ellenkező értelemmel)
Nem lett haloványabb színben = nem látszott ijedtnak
Meg nem ijedt hangon = határozott hangon
Nem kedves az élet = nem félttem az életemet (MSzt: ellenkező)
Szót vált valakivel = beszél vele (MSzt)
Egyet mond, kettő lesz belőle = hasznos dolgot mond (MSzt)
Derék legény = komoly, értelmes legény
Bátor szented! = igazán bátor vagy
Isten is zsványinak teremtett = kiváló zsvány (= gazember) leszel (MSzt)
Megtved az életet = értéktelennek tartod az életet (ÉrtSz ezt idézi)
Halált nem féli = nem fél a haláltól (ÉrtSz ezt idézi)
Te kellesz minekünk = szükségünk van rád (ÉrtSz)
Kezet csapunk = megegyezünk (ÉrtSz ezt idézi)
Tettetett jókedv = nem valódi, színlelt öröm (ÉrtSz ezt idézi)
Itt a kezem = elfogadom, megegyeztünk (ÉrtSz ezt idézi)
Kancsó fenekére néz = sokat iszik (MSzt)
Mértéket tart = nem sokat iszik (ÉrtSz)
Álmod hozott a pillájára = elaludt
Nem kellett több = Jancsinak ez elég volt, ezt várta (MSzt)
Ítéletnap trombitálás = az utolsó ítélet trombitahangja
Élete gyertyáját eloltja = megöli (ÉrtSz ezt idézi)
Küldök örökös éjszakát = halált küldök (ÉrtSz, lásd az előbbi)
Mit beszélek én? = Téves dolgot beszélek! (MSzt)
Vérfojtok ragadnak a pénzhez = gyilkolással szereztek (a zsványok)
Hozzájok sem nyúlok = meg sem érintem
Nincs elromolva a lelkiismerete = tiszta a lelkiismerete
Elharapózott a láng = tovaterjedt a tűz (ÉrtSz ezt idézi)
Egy láng lett = csupa, teljes láng lett; elborította a tűz (ÉrtSz ezt idézi)
Láng piros nyelve ég felé szaladt = magasra lángolt (ÉrtSz ezt idézi)
Szokatlan világ = éjszakai világosság, a tűz fénye

VII.

Föltámadó nap = fölkelő nap (ÉrtSz)
Hetedhét országon túl = nagyon messze (MSzt)
Sugarát a nap fegyverekre lőtte: a nap sugarában megcsillantak a fegyverek
Alig fért meg szíve a baloldalába = hevesen dobogott a szíve
Örömet mennék katonának = szívesen lennék katona
Rálép a fejére = lehajtja fejét; nagyon szomorú (MSzt)
Mi ördögért = miért, mi miatt
Búnak eredve = szomorú, bánatos
Nagyot fohászkodva = (bánatában) nagyot sóhajtva (ÉrtSz)
Kerek világ = egész, teljes világ (ÉrtSz)
Egy sorban = ugyanabban az állapotban, tehát katonaként (ÉrtSz)
Farkaszemet néz = bátran szembenéz (MSzt)
Jól meggondold = alaposan átgondold, mérlegeld
Megyünk öldökölni = gyilkolni megyünk (ÉrtSz ezt idézi)
Rárontott a török = meglepetésszerűen, túlerővel megtámadta (ÉrtSz ezt idézi)
Megyünk segedelmére = segítségére megyünk (régies)
Magamat nyeregbe vethetném = lóra ülhetnék; huszár lehetnék
Engem öl meg a bú = belehalok a bánatomba
Csak szamarat ismértem = csak számaron ültem; szamaram volt
Lóra termett = lóra született (ÉrtSz)
Vörös nadrágban = huszáröltözetben
Csillagokat rügott = szikrázott (a ló patkója) (ÉrtSz ezt idézi)
Magát fölvetette = nagy lendülettel felugrott (a lóra)
Mint a cövek = egyenesen, szilárdan (MSzt)
Induláskor gyakran sírtak a leányok = siratták eltávozását
Nem akadt Iluska párjára = nem volt senki ugyanolyan, mint Iluska
Sok földet bejára = sokfelé, nagy területen járt

VIII.

Kutyafejű tatár = ijesztő kinézetű, kegyetlen természetű tatár (ÉrtSz ezt idézi)
Ekképp idvezelte = így üdvözölte (régies)
Ezerannyin voltak = ezerszer többen voltak
Pártját fogta = védelmébe vette; támogatta (ÉrtSz)
Védelmére kiáll = megvédelmezi

IX.

Messziről nézett utána = távol volt már tőle
Mégbirkózott vele = legyőzte (a hideget)
Kapták magokat = hirtelen megtették, leszálltak... (ÉrtSz Petőfit idézi)

X.

Fölnyúlnak az égig = az égig érnek; nagyon magasak (ÉrtSz ezt idézi)
Le is hányt magáról = sietve levetett, ledobott magáról (ÉrtSz ezt idézi)
Hogyne az istenért? = (indulatos kérdésben) megdöbbenés kifejezése (MSzt)

Egy óra járásra = viszonylag nem messze (amilyen távolságot egy óra alatt el lehet érní)
Víz felhőből facsartak = a felhő összenyomása által vízhez jutottak
Lassacskán = kényelmes mozgással
Csillagok közepett = csillagok között
Ekképp elmélkedett = ezen gondolkodott
Csillag leszalad = az égen egy csillag lefut (ÉrtSz ezt idézi)
Ezer a szerencséd = nagy szerencséd van

XI.

Vásott rá a foga = meg akarta szerezni magának (ÉrtSz)
Raboltak javába' = teljes erővel raboltak (ÉrtSz)
Üresen hagytak minden borospincét = minden pince borát megitták
Kivel szemközt jöttek = akivel találkoztak; akit elértek
Kardjokra hányták = legyjilkolták, megölték (ÉrtSz: [kardélre hány valakit])
Királyt kiűzték várából = a királyt elkergették várából
Megfosztották lányától = elrabolták a lányát
Szánakozó könnyet hullatának = sajnálkozva megsiratták
Ily szokat hallatott = ezt mondta (ÉrtSz ezt idézi)
Vetélkedett Dárius kincsével = annyi volt, mint Dárius kincse: nagyok sok (MSzt)
Megtáncoltattuk = megverjük, legyőzzük (ÉrtSz ezt idézi)
Méltatlanul mert banni = igazságtalanul mert cselekedni
Jajdult föl a király = kitört belőle a fájdalom (ÉrtSz)
Számolhat kezére = számíthat rá, feleségül veheti (a királylányt)
Szívét reménység szállta meg = nagyon reménykedett
Meg nem hallója a dolognak = nem hallotta meg a dolgot

XII.

Szokás szerint fölkelt (a Nap) = amint szokott: feljött a Nap
Mihelyest a föld szélére hágott = amint fölkelt a Nap
Talpon termett = tette készen állt (ÉrtSz)
Erőnek erejével rajt volt = erőszakosan azt akarta (MSzt)
Ilyen tanácsot intéze: = ezt tanácsolta:
De mi haszna? = nincs haszna; semmi értelme (MSzt)
Fogadást teszünk = megfogadjuk
Lóra kerekedett = felült a lóra (ÉrtSz ezt idézi)
Rájok akadt = megtalálta a törököket
Izent nekik hadat = hadüzenetet küldött
Sarkantyút vágták lovak oldalába = megindították a lovakat
Ötakós hordónak elég volna hasa = nagy hordó lenne a hasa
Rendbe szedte népét = katonáit hadrendbe állította
Nem volt gyerekség = nem volt jelentéktelen apróság (ÉrtSz)
Nem veszi tréfának = komolyan veszi (MSzt)
Így múlt ki őkelme ebből a világból = így halt meg
Uccu! = gyors menekülést kifejező szó (ÉrtSz ezt idézi)
De bezzeg elérték = de bizony, nagyon is elérték (ÉrtSz)

Nyargal még lóhalálába' = a lovat nem kímélve vágtat (ÉrtSz)
Ment nyomába = ment szorosán utána; üldözte
Megállj, a hitedet! = sértő, fenyegető kifejezésként
Összeomlott, ki is fújta ott páróját = (a ló) kímúlt, megdőglött (ÉrtSz ezt idézi)
Ifjúságomra nézz = légy tekintettel fiatal koromra
Hordd el magad = gyorsan távozz, tűnj el, takarodj (ÉrtSz)
Hogy s mikép jártak = mi történt velük
Háladatosságból = hálából; hogy hálámat kifejezzem (ÉrtSz; régies)
Hogyha kedved tartja = ha kedved van; ha akarod (MSzt)
Jancsi ereiben nem folyt víz vér helyett = fiatal férfi volt (MSzt)
Nyújasdodon így szólt = kedveskedve így beszélt

XIII.

A leáldozó nap utósó sugára = a lemenő nap végső sugara (ÉrtSz)
Volt egy jókora tó = nagy tó volt (ÉrtSz ezt idézi)
Szinte megérkezett = szinte ugyanakkor; szintén (ÉrtSz)
Örömmel borult a nyakába = örömmel megölelte (ÉrtSz)
A lány ajkán sok csók égett = leányától sok csókot kapott
Örömemnek nincsen semmi híja = teljes az örömem (MSzt)
Föl is van tálalva = a megterített asztalon készen van (ÉrtSz)
Nem sokáig hívták magukat = nem kellett kétszer hívni őket
Kegyetlenül bántak a törökkel = kíméletlenül cselekedtek a harcban
Járta már a kancsó isten igazában = már a borivásra került sor (ÉrtSz)
A királynak ily szó jött szájába = így beszélt a király
Figyelmezzetek rám = figyeljete ide
Ily szavakkal törte meg a csendet = így kezdett beszélni
Nem szégyenlem = nem érzek szégyent miatta (ÉrtSz ezt idézi)
Nevedet másnak keresztelem = más nevet adok neked
E jósággal lehetetlen élnem = ezt a jóságot nem lehet elfogadnom (ÉrtSz ezt idézi)
Másnak terhére lenni nem szeretek = kellemetlenséget okozni nem szeretek (ÉrtSz ezt idézi)
Meghallgatjuk biz azt = bizony, igenis meghallgatjuk azt (ÉrtSz)

XIV.

Hogyan tettem szert a Kukoricza névre? = hogyan kaptam a Kukoricza nevet? (ÉrtSz ezt idézi)
Ugy ruházták rám a Kukoricza nevet = csak úgy adták a Kukoricza nevet (ÉrtSzezt idézi)
Kinézett a kukoricaföldre = valamiért kiment a kukoricaföldre (ÉrtSz ezt idézi)
Barázdában lelt engem heverve = a kukorica sora között talált engemet elhagyatva (ÉrtSz ezt idézi)
Szörnyen sikítottam, sorsomat megszánta = nagyon sírtam, megsajnálta engem (ÉrtSz ezt idézi)
Hazafelé ezt gondolta mentiben = hazafelé menve ezt gondolta (ÉrtSz ezt idézi)
Sehogy sem voltam ingyére = nem tetszettem neki (MSzt)
Járták a cifra káromlások = gyakran káromkodott (MSzt)

Hagyjon kend föl, apjok, azzal a haraggal = szüntesse meg a haragját. [Az *apjok* és az *apjukom* a régi egyszerű családi környezetben a feleség részéről a férj megnevezése volt.]
 Nem engedhettem, hogy elpusztuljon (ÉrtSz)
 Tarthatnék-e számot isten kegyelmére? = megérdemelném-e Isten kegyelmét? (ÉrtSz)
 Jó szemet nem vetett rám = nem kedvelt engemet
 Hogyha nem ment dolgom a maga rendiben = ha nem jól viselkedtem
 Meg-meghushagolt ő amugy istenesen = alaposan megvert (ÉrtSz)
 Síré lett = meghalt
 Vett más feleséget = újra megnősült
 Az egyetlen rózsa tüskés életemen = egyetlen szépség rossz életemben
 Úgy hítak = úgy neveztek
 Egy turós lepényért látását nem adtam = a süteménynél többre becsültem, ha láthattam
 Sihederré lettem = fiatal legény lettem
 S izegni-mozogni elkezdett a szívem! = férfias érzelmeim ébredtek
 A világ összedőlhetett miattam = semmivel nem törődtem (ÉrtSz ezt idézi)
 Isten neki soha azt meg ne bocsássa! = Isten büntesse meg
 Zabolán nem tartja = meg nem fékezi (MSzt)
 Magamnak is ugyan kutyául lett dolga = rosszra fordult a sorsom (ÉrtSz ezt idézi)
 Belefektettük a jó asszonyt a sírba = eltemettük
 Hullottak könnyeim zápornak módjára = sűrű könnyhullással sírtam (MSzt)
 Az istenben boldogált jó lélek = az elhunyt asszony (ÉrtSz ezt idézi)
 Hiszem az egy istent = teljesen bizonyosan (ÉrtSz)
 Mert szavának állott ő minden időbe' = ígéretét mindig megtartotta (ÉrtSz)
 Katonának csaptam föl = katona lettem (ÉrtSz)
 Ne tarts reám számot = ne gondold, hogy feleségül veszek

XV.

Nem hagyta hidegen a hallgatók szívét = meghatotta őket (MSzt)
 Kútfeje volt = eredete volt
 E szókat intézte hozzája = ezt mondta neki (ÉrtSz)
 Amit nyujtok hálámnak fejében = amit hálából adok neked (ÉrtSz)
 Gályára ült = hajóra szállt

XVI.

Senki fiára is többé nem szorulok = gazdag leszek (ÉrtSz)
 Piros az ég alja: aligha szél nem lesz = a látóhatár széle piros, ez a szél előjele (MSzt)

XVII.

Egy villám a hajót izról porrá törte = egy villámcsapás elsüllyesztette a hajót (MSzt)
 Megkapta a felhőt = megfogta a felhőt, belekapaszkodott
 Nem gondolt vele, hogy kincsét elvesztette = nem törődött vele... (ÉrtSz)
 A griffmadárra hirtelen rápattan = felül a griffmadár hátára (ÉrtSz ezt idézi)
 Csakhogy el nem állt lélekzete = szinte megbénult (MSzt)
 Iluskáéknál gyakran megfordultam = gyakran jártam itt (ÉrtSz)
 Szavaiba vágott kérdezőleg János = közbeszólt János (MSzt)

El van temetve = meghalt már

A szívéhez kapott = kezét a szívéhez szorította (MSzt)

XVIII.

Megeredt könnyének bőséges forrása = erősen hullottak a könnyei (ÉrtSz ezt idézi)

Kérdé = kérdezte

Meg is lakolt ám érte a rosz pára = megkapta büntetését (ÉrtSz)

Jutott inséges koldusok botjára = koldus lett belőle (ÉrtSz)

Szörnyen emlegette = gyakran emlegette

Ez volt végső lehellete = ezek voltak az utolsó szavai

Kimult az árnyékvilágból = meghalt (ÉrtSz)

Minden kísérője könnyet ejtett érte = mindenki megsiratta (ÉrtSz)

Leáldozott a nap piros verőfénye = lement a nap (MSzt)

János eltántorgott kedvese hantjától = bizonytalan lépésekkel elment a sírtól (ÉrtSz ezt idézi)

Mentében magában így szóla = amíg ment, közben ezt gondolta:

Ki porából nőttél, árva kis virágszál = az Iluska porából nőtt rózsaszál legyen társa vándorútján (ÉrtSz ezt idézi)

XIX.

A búbánat, amely a szívét rágta = a bánattól nem szabadulhatott

Kardját rozsdá emésztette = kardját rozsdá rongálta, pusztította (ÉrtSz)

Sokszor telt s fogyott a változékony hold = sok idő telt el

Váltott a téli föld szép tavaszi ruhát = változtak az évszakok

Látom, a halálért kell fordulnom máshoz = máshol keresem a halált

A könnyel is végkép számot vetett = leszámolt; nem könnyezett többé (ÉrtSz)

Kereke tengelyig a nagy sárba vágott = a szekér elakadt a mély sárban

A fazekas rátul a szeme közé néz = a fazekas haragosan néz (MSzt)

Van biz az ördögnek jó napja = az ördög örül

Nógatom lovamat már reggeltől kezdve = biztatom, hajtom lovaimat reggel óta (ÉrtSz ezt idézi)

Úgy van, mintha le volna enyvezve = mozdulatlan, mintha le volna ragasztva

Ezen az úton itt vajjon hova jutnak? = hova vezet ez az út?

Dejst erre ne menjen = ez az út nem biztonságos

Nem jött ki még onnan, aki odalépett = nem jött onnan senki vissza

A szekérhez lássunk egymás után = kezdjük a munkát (ÉrtSz)

A rúd végét megkapta = megfogta a rúdját

Tréfamódra a sárból kiragadta = könnyedén kirántotta a sárból

Volt a fazekasnak jó nagy szeme, szája = a fazekas nagyon csodálkozott (MSzt)

Egy vágató patak folyt a határ mellett = gyors folyó volt a határ

Majd rád gázolok = majd lábammal eltaposlak

Lábát felkapta: a patakba szédült = fájdalomában beleesett a vízbe

Az óriás felett átment a vizet = János az óriás testén átjutott a másik partra

Végigmetszette a csósz nyaka csigáját = elvágta az óriás nyakát

Napfogyatkozás jött szeme világára = örök sötétség borult rá

Keresztülfutott a patak vize testén;

Veres lett hulláma vértől befestetvén = véretől vörös lett a patak vize
Hát Jánost mi érte, szerencse vagy inség? = jó vagy rossz történet Jánossal?

XX.

Így ballagott János bámulva mód nélkül = János nagyon bámulva ballagott (ÉrtSz ezt idézi)

Hát odaért János s ekkép elmélkedék: = így gondolkodott: (ÉrtSz ezt idézi)

Ebédelt a király s tudj' isten hány fia = ...isten tudja, hány fia (MSzt)

Fogadd el, különben száraz ebédünket

Izról porrá morzsolts testeddel sózzuk meg = ha nem eszed a kősziklát, akkor mi téged eszünk meg

Az óriás király ezt nem úgy mondta,

Hogy János tréfára gondolhatta volna = ezt az óriások királya nem tréfaként mondta

De fogadom, bele is török a fogad! = bizonyos, hogy bajba kerülsz! (MSzt)

S meglódította a követ jobbkezeivel = nagy erővel dobta a követ

A kő úgy a király homlokához koppant,

Hogy az agyveleje azonnal kilocsant = a kő megölte a királyt

Szólts kacagott János „ráforrt a géégédre!” = amivel fenyegettél, azt kaptad vissza (MSzt: torkára forr)

Az óriások ...szomorúságokban elfakadtak sírva = szomorúan sírni kezdtek (ÉrtSz)

Mi téged ime királynak fogadunk = te legyél a királyunk

Jobbágyaid vagyunk = alattvalóid vagyunk

A többi óriás ekképen esengett = az óriások így könyörögtek (ÉrtSz)

Kendtektől csupán ez egyet követelem:

Amidőn a szükség úgy hozza magával,

Nálam teremjenek kendtek teljes számmal = amikor akarom, jelenjenek meg mindnyáján (ÉrtSz ezt idézi)

Vidd, kegyelmes urunk, magaddal e sípot,

S ott leszünk, mihelyest jobbágyidat hívod = vidd ezt a sípot, és ha megfújod, ott leszünk (ÉrtSz ezt idézi)

XXI.

S egyszerre csak annyit vesz észre, hogy nem lát.

„Éj van-e vagy szemem világa veszett ki?” = megszűnik a látása (ÉrtSz ezt idézi)

Ez volt a sötétség országa.

János vitéz csak úgy tapogatva ballag = mindent kezével megérintve halad (ÉrtSz ezt idézi)

Néha feje fölött elreppent valami,

Szárnyuhogás-formát lehetett hallani = szárnyak suhogását lehetett hallani (ÉrtSz ezt idézi)

Boszorkányok szálltak arra seprőnyélen (ÉrtSz ezt idézi)

Egy mélységes barlang fogadta be őket

A barlang közepén üst alatt tűz égett = mély barlangban gyülekeztek, ahol egy üst alatt tűz égett (ÉrtSz ezt idézi)

Furcsa dolgokon is akadt meg a szeme = különös dolgokat látott (MSzt)

A sok vén szipirtyó benn csakugy hemzsegett = a boszorkányok nagy tömegét látta

A barlang nem más, mint boszorkánytanya.

Erre egy gondolat agyán átvillana = eszébe jutott valami (MSzt)
 Tarsolyához nyúlt, hogy sípját elővegye = tarsolyából elő akarta venni a sípot,
 amellyel hívná az óriásokat (ÉrtSz ezt idézi)
 Hanem megakadt a keze valamiben
 Közelebb vizsgálta s látta, hogy mi legyen = kezének mozgása beleütközött valamibe,
 ezek voltak a boszorkányok seprői, közlekedőeszközei (ÉrtSz ezt idézi)
 Fölnyalábolta és messzire elhordá = két karjába felszedte és messzire elvitte a seprőket
 Hogy a boszorkányok ne akadjanak rá = ne találják meg (ÉrtSz ezt idézi)
 Ekkor visszatért és sípjával fűtlyentett
 És az óriások rögtön megjelentek.
 Parancsolá János, s azok betörének.
 No hisz keletkezett cifra zenebona = rettenetes zajos összevisszaság, tülekedés kelet-
 kezett (ÉrtSz ezt idézi)
 Az óriások sem pihentek azalatt,
 Mindenikök egy-egy boszorkányt megragadt = az óriások megfogták a boszorká-
 nyokat (ÉrtSz ezt idézi)
 S úgy vágta a földhöz dühös haragjába,
 Hogy széjjellapultak lepények módjára = úgy a földhöz vágták őket, hogy laposak
 lettek, mint a lepény (ÉrtSz ezt idézi)
 Valahányszor egy-egy boszorkány megholt,
 Mindannyiszor oszlott az égnek homálya,
 S derült lassanként a sötétség országa = minden boszorkány halála után egyre vilá-
 gosabb lett (ÉrtSz ezt idézi)
 Már csaknem egészen nap volt a vidéken = már szinte nappali világosság volt
 Az utolsó banya volt a soron éppen...
 Kire ismert János ebbe' a banyába?
 Hát Iluskájának mostohaanyjára = az utolsó boszorkány Iluska mostohaanyja volt
 Szót fogadott ez [az óriás], és a banyát elkapta,
 És a levegőbe magasra hajtotta = megfogta a boszorkányt és feldobta a levegőbe.
 Mégcsak a varju sem károgozott utána = senki nem sajnálta a halálát (MSzt)
 Az óriásoktól azután bucsút vett,
 Szívékre kötven a jobbágyi hűséget = elbúcsúzott az óriásoktól, figyelmeztette őket
 alázatos hűségükre (ÉrtSz ezt idézi)

XXII.

A nap lehanyatlott = lement a nap
 Mikor az éjfélnek jött rémes órája,
 A száját mindenik sírhalom feltátja = éjfélkor megnyílnak a sírok
 Táncozt és éneket kezdettek meg legott = azonnal táncolni, énekelni kezdtek
 És nyultak utána, de a kakas szólal,
 S a kísértet mind eltűnt a kakasszóval = a kísértetek eltűntek a hajnali kakasszóra
 Lábra szedte magát s utra kerekedett = felállt és elindult

XXIII.

Haldoklóféltben volt a hajnali csillag = éppen lement a hajnali csillag
 A fényes nap föllépett az égre = ugyanakkor megjelent a nap az égen

Örömet fizetnék, hanem nincsen pénzem = örömmel fizetnék, de nincs pénzem
(ÉrtSz ezt idézi)
Az óperenciás tenger ez, tudod-e?
Azért semmi áron által nem vihetlek,
Se vége se hossza ennek a tengernek = ez az óperenciás tenger, aminek se vége, se
hossza nincs.

XXIV.

Jánosnak valami akad meg szemében = János meglát valamit a távolban
„Nini, ott már a part!” = (meglepetés kifejezésére) ott van már a tenger partja.
Én azt meglátni fölötte kívánom = nagyon szeretném azt látni (ÉrtSz)
Őrizi kapuját sok iszonyú csoda = kapuját csodás dolgok őrzik; veszélyes a bejutás oda
„Ne gondolj te azzal” = ne törődj vele
Szófogadásra így inté az óriást = engedelmességre figyelmeztette (ÉrtSz)
És azután utját visszafelé vette = visszafordult

XXV.

Tündérország első kapuját őrzötte
Félröfös körmökkel három szilaj medve = három óriási körmű, gyors medve
Mind a három medve egy lett a halállal = János megölte őket
Holnap egy kapuval ismét beljebb megyek = holnap a következő kapuhoz megyek
(ÉrtSz ezt idézi)
De már itt keményebb munka várt ám rája = itt nehezebb feladat várta: három vad
oroszlán (ÉrtSz ezt idézi)
Mind a három élete megszakadt = János megölte őket
Igen feltüzelt ez a győzödelem = fellelkesítette a győzelem (ÉrtSz ezt idézi)
Még csak meg sem pihen = nem tart pihenőt
Itt volt ám szörnyű strázsa = itt szörnyű, rettenes őr volt
Vért jéggé fagyasztó volt rémes látása = ijesztő, félelmetes volt a látványa
Egy nagy sárkánykígyó áll itt a kapuban (ÉrtSz ezt idézi)
Bátorság dolgában helyén állott János = János igen bátor volt
Találós ész sem volt önála hiányos = leleményes, találékony volt (ÉrtSz ezt idézi)
A sárkánykígyó nagy száját feltátotta = a kígyó nagyra nyitotta a száját (ÉrtSz ezt
idézi)
Hirtelen beugrik a sárkány torkába = János beugrott a sárkány torkába
Sárkány derekában kereste a szívet = megkereste a szívet
Ráakadt és bele kardvasat merített = megtalálta és kardját beledöfte (ÉrtSz ezt idézi)
Hej János vitéznek került sok bajába
Míg lyukat fúrhatott sárkány oldalába = sok munkába került, amíg lyukat fúrt a
sárkány oldalába (ÉrtSz ezt idézi)
Végtére kifurta, belőle kimászott,
Kaput nyit, és látja szép Tündérországot = kaput nyitott és kimászott

XXVI.

Tündérországban csak híre sincs a télnek,
Ott örökös tavasz pompájában élnek;

S nincsen ott nap kelte, nap lenyugovása,
Örökös hajnalnak játszik pirossága = Tündérorszámban nincsenek sem évszakok, sem napszakok: mindig tavasz van és örökké rózsaszínű hajnal (ÉrtSz ezt idézi)
Ha a földi ember először lányt ölel,
Ennek az álomnak gyönyöre tölti el = a tündérvilág a beteljesült szerelem gyönyörével egyenlő

XXVII.

Hogy belépett János vitéz ez országba,
Mindent, amit látott, csodálkozva látta.
A rózsaszín fénytől kápráztak szemei = szinte látási zavarai támadtak (ÉrtSz ezt idézi)
Meg nem futamodtak tőle a tündérek,
Kétségbeesés szállt szívének tájára,
Mert eszébe jutott kedves Iluskája = szomorú lett a szíve, mert Iluskájára gondolt (ÉrtSz ezt idézi)
S a rózsát, mely sírján termett kedvesének,
Levette kebléről, s ekkép szólítá meg:
„Te egyetlen kincsem! hamva kedvesemnek!
Mutasd meg az utat, én is majd követlek.” (ÉrtSz ezt idézi)
S beveté a rózsát a tónak habjába;
Nem sok híja volt, hogy ő is ment utána = beledobta a rózsát a tóba, és csaknem maga is beleugrott
De csodák csodája! = (meglepetés kifejezésére; MSzt)
Látta Iluskává válni a virágot (ÉrtSz ezt idézi)
Mai napig János vitéz őkegyelme
Szép Tündérországnak boldog fejedelme (ÉrtSz ezt idézi)

Agitatív vers a pusztulás sejtelmében

(Petőfi Sándor: *Föl a szent háborúra!*)

Petőfi utolsó versének, a *Szörnyű idő*nek – ha nem is túlságosan gyakran, de – mégiscsak szentelt már önálló verselemzést a szakirodalom: Szörényi László gyakran hivatkozott, kiváló tanulmánya¹ teljes joggal érvelt a költemény kiemelkedő jelentősége mellett, amely nem kizárólag az életmű utolsó darabjának szinte szakrális és mitikus pozíciójából ered,² hanem szemléleti végpontjellegéből is.³

Az utolsó *előtti*, azaz az életmű kronológiájában éppen a *Szörnyű idő* előtt szereplő vers azonban mind ez idáig nem kapott hasonló figyelmet, pedig éppen ebből a műből (*Föl a szent háborúra!*) lehet igazán megítélni, hogy a *Szörnyű idő* nem váratlan és előzmény nélküli módon jut el az „apokalipszis”-ből a „kataklizma”-ig – hogy Szörényi László tanulmányának két kulcsfogalmára utaljak.

A vers kézírata Petőfi azon versgyűjtő füzetébe bemásolva maradt fenn, amely az 1849-es verseket tartalmazta időrendben, s legfőképpen azt a célt szolgálta, hogy a költő itt őrizze meg egy majdani, tervezett és remélt összkiadás számára a kötetbe fölvenni szándékozott költemények lemásolt szövegét. Ez egy tisztázati példány, a szerzőnek csak két javítása figyelhető meg benne, ezek közül is csupán az egyik stílárius célú szócsere.⁴ Ezenkívül a versnek egy másolata ismeretes – nem lehet tudni, ez mikor készült, de az sejtethető, hogy a keletkezéshez mérten kicsit későbbi, s nem Petőfitől származik. Ez nem tartalmazza az egész szöveget (a 8. versszak hiányzik),

▼

1 Szörényi László, Apokalipszis helyett kataklizma: A *Szörnyű idő* elemzése = A Petőfi Irodalmi Múzeum évkönyve 10., szerk. V. Nyilassy Vilma, Bp., Népművelési Propaganda Iroda, 1973, 171–186. Kötetben más címen: Apokalipszis helyett kataklizma: Petőfi utolsó verse = Szörényi László, „Multaddal valamit kezdeni”: Tanulmányok, Bp., Magvető, 1989 (JAK-füzetek 45.), 94–118.

2 Erről a szempontról lásd Arany kapcsán, de tágabb érvennyel: Szilágyi Márton, Egy Arany-szöveg és az „utolsóvers-szindróma”, *Kalligram*, 28. évf. (2019), 12. szám, 93–95.

3 Erről lásd saját, megjelenés előtt álló tanulmányomat: A szekularizált Apokalipszis (Petőfi Sándor: *Szörnyű idő*). Megjelenés előtt a *Látóban*.

4 Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár Fond VII/12. 11. f. 1–v. Nagy negyedrért alakú (20,5 x 26,2 cm), 16 fólió terjedelmű, bekötésre készült kézirat. 2-2 levél összefügg, de az egymásba tett lapok nincsenek összefűzve. Az 1–2. és 24–32. lapok számozatlanok, a 3–23. lapokat Petőfi számozta be. A 2, 20. és 24–32. üres lapok kivételével írás a levelek mindkét lapján. Autográf. Minden vers új lapon kezdődik; a zárójelbe tett keletkezési hely és alatta egy rövid vízszintes vonal zárja a költeményeket. Az első lap felső felének közepén látható a „(...) három sorba írt cím”: *Petőfi Sándor / Költeményei / 1849.* A kéziratgyűjtes leírása a kritikai kiadásban: Petőfi Sándor levelezése: Függelék (Vegyes feljegyzések, szerkesztői jegyzetek, dedikációk, másolatok, rajzok) – Pótlás a kiadás korábban megjelent kötetéhez, s. a. r. Kiss József – V. Nyilassy Vilma, függelék H. Törő Györgyi, pótlás Kiss József, Bp., Akadémiai, 1964 (Petőfi Sándor Összes Művei VII.) [a továbbiakban: PSÖM VII.], 623. A két szövegjavítást az új kritikái kiadás készülő, hatodik kötetének szövegkritikai jegyzetei fogják tartalmazni: ezt a kötetet Kerényi Ferenc rendezte sajtó alá, de Kerényi váratlan, 2008-as halálával a munka befejezetlen maradt; jelenleg én dolgozom a befejezésén. A tanulmányban a versidézetek ennek a hamarosan lezáruló kritikái kiadásnak a szövegközlését (helyesírását és központosítását) követik, ami ez esetben egyébként az itt leírt versgyűjtő füzet alapszövegeként való felhasználását jelenti.

négysoros strófákra bontotta a verset, s a címe is eltér az autorizált kéziratétól (*Itt a próba...*).⁵ Ez a másolat Szilágyi Sándor hagyatékából került be a közgyűjteménybe, s ez a tény önmagában is elgondolkoztató: mert ugyan a szöveg nem jelent meg sem Petőfi életében, sem a költő halála után, sem Szilágyi egyik, 1850-es évekbeli sajtóvállalkozásában (mi több, arról sincs adatunk, hogy egyáltalán valaki kísérletet tett volna a közzétételére), ám mégiscsak napvilágot látott 1851-ben egy emigráns kiadványban. Pontosan azzal a címváltozáttal, amelyet a másolat tartalmazott, s ugyanúgy hiányzott belőle a 8. versszak, valamint ugyanúgy négysoros strófákra volt tördelve.⁶ Vagyis minden bizonnyal ez a közlés a jelenleg is ismert kéziratmásolat alapján készült – azt azonban nem lehet eldönteni, hogy Szilágyi Sándor másolata került-e el a két szerkesztőhöz valami úton-módon, vagy éppen fordítva, a két szerkesztő másolatát szerezte meg aztán Szilágyi. Mindenesetre figyelemre méltó, hogy a kiadás Petőfi utolsó költeményének nevezte a verset – ekkor valóban nem volt még ismeretes ennél későbbi Petőfi-vers. Az 1874-es Petőfi-összkiadásban azonban a költemény – hiszen addigra ismeretessé vált már a *Szörnyű idő is*⁷ – nem az utolsó, hanem az utolsó előtti pozícióba került.⁸ A díszkiadással szinte egy időben aztán (nem lehet eldönteni, hogy valamivel korábban-e) közölte Színi Károly lapja, a *Riadó is*, több, 1848-as és 1849-es, politikai tartalmú vagy politikailag is értelmezhető versszöveg társaságában.⁹

Ami a vers keletkezését illeti, meglehetősen sokat tudunk a kontextusról, ám sokkal kevesebbet magának a megírásnak a körülményeiről. Éppen ezért a legfőbb támaszunk az lehet, ha a verset meghatározó köztörténetet hívjuk segítségül.

Az orosz betörésre válaszul 1849. június 27-i keltezéssel, június 28-án jelent meg a Közlönyben, a kormány hivatalos lapjában *A nemzet kormánya a néphez. A haza veszélyben van* című, általános népfelkelésre buzdító felhívás, amely „keresztes hadjárat”-ot hirdetett.¹⁰ Ez a rendelkezés nem volt előzmény nélküli, hiszen már jóval korábban – először május 22-én – megjelent az a három rendelet, illetve imádság, amellyel a kormány országos könyörgésre és böjtre szólította fel

5 Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár, K 790/27.

6 Hangok a' multból: A' magyar nemzet' nagy napjainak emlékéül, összeszedte és kiadta két magyar honfi [Kertbeny Károly és Vasfi-Eisler Mór], Lipcse, Keil Ernő és társa, 1851. 155–159. A címe itt: *Itt a próba*. Azzal a megjegyzéssel a cím alatt: „Petőfy Sándor utolsó költeménye. Kézirat után.”

7 A filológiai részletekről lásd Szilágyi i. m. (megjelenés előtt)

8 Petőfi Sándor költeményei [Díszkiadás], Hiteles kéziratok alapján megigazított és hazai művészek rajzaival díszített 1. teljes kiadás, Bp., 1874, 567–568. A kiadás megjelenésének körülményeiről és szemléletéről lásd T. Szabó Levente, *A megszelídített Petőfi? Az 1874-es Petőfi-díszkiadás körüli vita és a korabeli Petőfi-filológia egyidejű egységei* = „Szirt a habok közt”: Tanulmányok Imre László 70. születésnapjára, szerk. Bényei Péter – Gönczy Monika – S. Varga Pál, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2014, 158–171.

9 Riadó, 1. évf. (1874), 21. szám (okt. 25.), [1–2.]. A Riadó ekkori közléseinek kontextusáról lásd Szilágyi Márton, *Egy Petőfinek tulajdonított vers igazi szerzősége*. Megjelenés előtt az Irodalomtörténeti Közleményekben.

10 Közlöny, 1849, 143. szám (jún. 28.), 533.

a polgárait (ezekről a szövegekről a későbbiekben még lesz szó). Ezen dokumentumok egyike, a Horváth Mihály csanádi püspöktől, a Szemere-kormány vallás- és közoktatási miniszterétől aláírt felhívás bizonyította azt, hogy az orosz hadsereg Magyarországra való betörése általános veszélyt jelent minden keresztény felekezetre (a katolikus vallásra éppúgy, mint a protestáns felekezetre), tehát az oroszok elleni harcnak ilyenformán mint a „pogányok” elleni küzdelemnek van különös létjoga. A „keresztes háború” meghirdetése tehát erre a gondolati alapra épült rá júniusban. Ennek keretében június 30-án Kossuth Lajos kormányzó elnök magához kéretett több író és színészt, hogy azzal bízva meg őket: népgyűléseken mozgósítsanak a haza védelme érdekében. A sajtóban és falragaszokon is megjelent a hirdetemény – idézzük most a sajtóban publikált változatát: „Holnap, július 1. 1849. délután 6 órakor Népgyűlés a Muzeum udvarán; tárgy: az orosz betörés. Petőfi Sándor. Egressi Gábor. Arany János. Fánecsy Lajos.”¹¹ Ferenczi Zoltán, bár ismerte a pontos eseménytörténetet, ellentmondásosan datálta a költeményt. Először június 20. és 30. közé tette,¹² majd később azt írta – a Közlöny felhívásának említése után –, hogy „talán erre írta a költő *Föl a szent háborúra!* költeményét”.¹³ Ugyanezen a nyomvonalon járt a legutóbbi kritikai kiadás datálása is, azaz egyszerűen átvette Ferenczi korábbi javaslatát: a vers keletkezése e szerint június 20–30. között történt.¹⁴ Hatvany Lajos szerint viszont „a tervbe vett népgyűlés előtti napon” és saját előadására szánva készült, vagyis szerinte Petőfi június 30-án írhatta.¹⁵ Természetesen ez is logikai következtetés, filológiai bizonyíték nincs rá. Mivel a kérdés nem dönthető el, hiszen hiányoznak azok a Petőfitől származó, vagy éppen rá vonatkozó források, amelyek a vers konkrét keletkezéséről adnának felvilágosítást, pontosabb datálásra nem nyílik mód.¹⁶

A népgyűlés megtartására és Petőfi szavalatára azonban nem került sor, mivel – ahogyan ezt Petőfi Arany Jánosnak megírta – „az napon, mellyen hirdettük a népgyűlést, a mellyre föllovalt volt bennünket Kossuth, hogy fanatizáljuk a pesti népet a főváros környékén vivendő véres, elhatározó, utósó lehelletünkig tartó csatára, hol Kossuth maga is jelen lesz, s ha kell, meghal Pest romjai alatt sat[öbbi]. mint ő: maga mondá ugyanaz napon adta tudtára a kormány a fővárosi népnek – hegedűszóban perse – hogy esze ágában sincs Pest környékén harcolni...”¹⁷ A költő

11 Márczius Tizenötödike, 1849, 62. szám (jún. 30.), 248. Lásd még Petőfi-Muzeum, 4. évf. [1891], 4. szám, 214.; Endrődi Sándor, Petőfi napjai a magyar irodalomban 1842–1849: Egykorú nyomtatványok másaival, Bp., Kunossy, Szilágyi és Társa, 1911 (Petőfi-könyvtár XXIX–XXX.), 535.

12 Ferenczi Zoltán, Petőfi életrajza, III. kötet, Bp., Franklin-Társulat, 1896, 354.

13 Uo. 356.

14 Petőfi Sándor költeményei III., s. a. r. Varjas Béla, Bp., Akadémiai, 1951 (Petőfi Sándor Összes Művei III.), 239.

15 Hatvany Lajos, Így élt Petőfi, I–II. kötet, 2., javított kiadás, szerk. Kiss József – Pándi Pál, Bp., Akadémiai, 1967, II. 714.

16 A lezárás előtt álló, új kritikai kiadás ugyanezen források és megfontolások alapján a verset 1849. jún. 28-a és 30-a közé teszi.

17 Petőfi levele Arany Jánosnak, Mezőberény 1849. júl. 11. = PSÖM VII. 214–215.

itt az „Értesítés a főváros polgáraihoz” című, június 30-i keltezésű hirdeteménnyre gondolt, amely a város feladását és kiürítését adta hírül. A népgyűlésre tehát a történeti körülmények megváltozása miatt már nem került sor.¹⁸

Mivel így a megszülető vers nyilvános elszavalása is elmaradt, felszólító erejének kipróbálására nem kerülhetett sor. S mivel a költemény kiadatlan maradt (nem tudjuk, miért), a hatásáról sem árulkodnak recepciós adatok. Pedig a készülék imént vázolt folyamata azt sejteti, hogy Petőfi ekkor – egy év elteltével – arra tett kísérletet, hogy megismételje azt, ami annak idején, 1848. március 15-én a *Nemzeti dal* elszavalásával sikerült neki: hogy tudniillik egy vers szóbeli elhangzásával tömeghatást idézzon elő. (Ne feledjük, az Aranyhoz írt levelében a feladat meghatározását a „fanatizálás” szóval fejezte ki...) Persze nem szabad arról elfeledkezni, hogy Petőfi nyilvános szerepléseinek nem kizárólagos eseménye az 1848. március 15-i versmondás, hanem később is vett részt versének elszavalásával népgyűlésen: 1848. április 6-án így mondta el Pesten a *Készülj hazám!* című költeményét, s erről az eseményről sajtótudósítás is beszámolt.¹⁹ Mindazonáltal ennek az április 6-i fellépésnek is a mércéje és előképe a március 15-i szerepvállalás volt, így indokolt ezt az 1849-es költeményt is a kezdethez mérni. Márpedig a két vers (a *Nemzeti dal* és a *Föl a szent háborúra!*) között vannak párhuzamos elemek, de persze az eltérések is jelentősek. Részben más a tér is, ahol ennek a szövegnek el kellett volna hangzania: a cél ezúttal egyértelműen egy előre meghirdetett népgyűlés, amely a Nemzeti Múzeum kertjébe van elképzelve – ne feledjük, a *Nemzeti dal* az eredeti elgondolás szerint egy úgynevezett reformlakomára készült volna, amelyet a Rákos mezejére terveztek, s a résztvevők körét a Pestre, a József-napi vásárra felérkező vidéki, nem nemesi tömeg adta volna. Az események felgyorsulása tette főlőlegessé ezt az eredeti tervet, s helyezte át a vers elhangzását egy rögtönzött módon, de amúgy igen tudatosan felhasznált városi térbe, ahol is a *Nemzeti dal* többszöri, a szerzőtől magától származó elmondása sajátos és nagy hatású eleme volt a forradalomnak.²⁰ Amennyire ezt a forrásaink láthatóvá teszik, 1849 júniusában egyáltalán nem egy ilyen gyalogos és fokozatos mozgósítás volt a cél, hanem egyetlen népgyűlés. Ráadásul nem is egy spontán módon összeverődő tömegnek a mozgósítása volt a cél, hanem egy előre meghirdetett, a kormánytól falragaszokon és újsághirdetésben propagált alkalmon részt vevő sokaság megszólítása, ahol is

18 Erről legutóbb lásd Szabó G. Zoltán, Petőfi az egykorú horvátországi sajtóban, *Életünk*, 27. évf. (1989), 3. szám, 216–217.; Spira György, A pestiek Petőfi és Haynau között, Bp., Enciklopédia, 1998, 609–610.; Debreczeni-Droppán Béla, Petőfi utolsó nyilvános szereplése Pesten – Népgyűlés a Magyar Nemzeti Múzeum előtt az orosz betörés ellen, <https://ujkor.hu/content/petofi-utolso-nyilvanos-szereplese-pesten-nepgyules-a-magyar-nemzeti-muzeum-elott-az-orosz-betores-ellen> utolsó letöltés: 2022. júl. 7.

19 Pesti Divatlap, 1848, 17. szám (ápr. 8.), 453. (a tudósítást újraközölte: Endrődi i. m., 405.). Lásd még Ferenczi i. m., 249.

20 Ennek részletesebb elemzésére lásd Szilágyi Márton, A magyar romantika ikercsillagai: Jókai Mór és Petőfi Sándor, Bp., Osiris, 2021 (Osiris Irodalomtörténet. Tanulmányok), 161–177.

több szónok közreműködésére számítottak, s ezek egyike volt Petőfi. Alighanem az már magának Petőfinek a döntése lehetett, hogy erre az alkalomra ő egy elszavalható verset készít (azt nem tudjuk, s mivel az egész eseményre nem került sor, nem is tudhatjuk, vajon az ilyen szituációhoz nem szokott Arany miképpen tervezte volna megoldani a feladatot – a másik két tervezett szónok, Egressy Gábor és Fánecs Lajos, színészek lévén, nyilván boldogulni tudtak volna a nagy tömeghez való szólás retorikai szituációjával).

Ha a *Föl a szent háborúra!* című verset a föntebbiek értelmében a *Nemzeti dal* párdarabjának tekintjük, akkor jól látszanak az eltérések. Az 1849-es versnek ugyan az agitatív jellege megmaradt, erre utal a címbe foglalt, illetve a versben strófakezdő pozícióban meg is ismételt „föl” szó, amely a *Nemzeti dal* elején olvasható „talpra” felszólítás megfelelője. Ám az – a Petőfi március 15-i előadásában különösen hatásosan érvényesülő – elem, hogy a költemény mintegy két szólamra bomlik (a lírai éntől elhangzó felszólításra a közösségi szólamként felfogható, többes szám első személyű refrén válaszul – Petőfi ez utóbbit mindig a tömeggel ismételtette a szavalása során), teljesen hiányzik már az 1849-es versből. Ott már csak a prófétai megszólalás maradt meg. Ez persze összefügghet azzal is, hogy Petőfi nem lehetett teljesen biztos a nagyszámú, mozgósítható, tevékeny tömeg jelenlétében (amennyiben valóban azt feltételezzük, hogy a vers a népgyűlésre készült) – de ez persze egyáltalán nem biztos feltételezés, érdemes egyéb okokat is keresni az eltérő poétikai megoldásra.

Ebből a szempontból fontos annak számontartása, hogy a kinyilatkoztató, azonnali visszajelzésre nem számító megszólalásnak valóban lehetett funkciója a mű megfogalmazásakor. A vers szóhasználat, a „szent háború” emlegetése ugyanis sajátos intertextuális kapcsolatban áll azokkal a kormányközleményekkel, amelyek a hivatalos lapban, a *Közlönyben* nem sokkal korábban, május 22-én, 23-án és 24-én jelentek meg, s amelyek a háborús helyzet – az orosz betörés – miatt országos imádságra és nemzeti böjtre hívtak föl mindenkit, felekezeti különbség nélkül.²¹ Ezen a ponton ugyanis olyasmi jött létre, amire korábban nem volt példa: a Petőfire jellemző apokaliptikus beszédmód összetalálkozott egy hasonló jellegű, közösséginek szánt, s szintén bibliai gyökerű hivatalos retorikával, amelyet néhány, katolikus szerzőtől származó egykorú reflexió, valamint utólagos visszaemlékezés éppen azért bírált, mert a minden bizonnyal Horváth Mihálytól fogalmazott országos ima „a kereszténység odaengedő szelleme helyett vad boszszú”-t sugároz.²² Vagyis itt az is különleges, hogy Petőfi nem a kormányt bírálva,

21. Az alábbiakban ezt a háromszor is megjelent szövegegyüttést a máj. 22-i szám alapján idézem; a szövegeket és az egykorú reakciókat elemzi: Fazakas Gergely Tamás, *Emlékezet és térhasználat: Nemzeti és felekezeti ünneplés Debrecenben a 19. század második felében*, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2022 (*Loci Memoriae Hungaricae* 10.), 11–32.

22. Ahogyan Plosszer Ferenc tábori lelkész, Pápa város káplánja fogalmazott; idézi: Fazakas i. m. 25.

azzal szemben szólal meg, hanem saját szemléletébe be tudja építeni a hivatalos álláspontot, de az is szokatlan, hogy az apokaliptikusság ezen a ponton nem egyszerűen egy költői világ inherens része lesz, hanem – ha úgy tetszik – kormányzati helyzetértelmezés is. Nem csoda, hogy ebben kerülhet azonos platformra Petőfi a hivatalos állásfoglalásokkal, hiszen ez akár úgy is felfogható, mintha Petőfi korábbi hangját követnék a Közlönyben megjelent közlemények, s a közösségért mozgósító, bárdköltői pozíció immár történetileg is indokoltan kapna visszaigazolást magától a kormánytól. A keletkezés pedig úgy rekonstruálható, hogy az szóhasználatában és szemléletében az először május 22-én megjelent, országos böjtire felszólító, az orosz intervenciót elítélő kormányzati állásfoglalások szókincséből (is) táplálkozik, az elkészült vers pedig a következő stációt jelentő, „keresztes háború”-t hirdető kormányzati szándékot népszerűsítő tömegmegmozdulásra volt szánva. Mondhatni, sem 1848-ban, sem 1849-ben soha nem volt ilyen közel Petőfi a hivatalos magyar politika intézményi véleményéhez – s az sem fordult még elő, hogy ehhez az azonosuláshoz ennyire nem kellett megtagadnia önmagát és korábbi életművének szemléletét.

Ezt a szoros összefüggést szövegszerű kapcsolatok kimutatásával is szemléltetni lehet. A vers címétől szolgáló sor („Föl a szent háborúra!”), valamint a „Föl” szónak a harmadik versszak élén, felszólító státusban való megismétlése kapcsán érdemes arra felfigyelnünk, hogy a Horváth Mihálytól aláírt, s nyilván tőle is származó, *Felszólítás 's rendelet a' haza minden felekezetbeli lelkészeihez* című hivatalos rendelet már visszatérő retorikai eszközként alkalmazta ezt a szerkezetet: „Fel tehát hazánk, nemzetünk minden vallás felekezetbeli lelkészei!”, „Fel tehát hazánk, nemzetünk keresztyén lelkészei!”, „Fel tehát hazánk lelkészei!”, „Fel, fel munkára, szentebb érdekek mellett soha sem szóltatok!”²³

A vers másik fontos, centrális elemként is szolgáló kijelentése („Jön az orosz”) szintén lehet reflexió. *A' ministeri tanács előterjesztése a' kormányzóhoz* című hivatalos irat ugyanis így kezdődik: „Az országot idegen hadsereg beavatkozásának veszélye fenyegeti. A' muszka katonaság egy csoportja azóta talán már át is lépte a' magyar föld határait.”²⁴ Ugyanaz a dokumentum a következőképpen fogalmaz valamivel lejjebb: „Tehát minden vallás, minden nemzetiség, a' szabadság, a' függetlenség mind egyesülni fog, mindennek egyesülnie kell, az országos keresztes háborúban részt venni.”; a Horváth Mihálytól jegyzett felszólítás és rendelet pedig a következőt mondja: „A' mi ügyünk szent; a' mi harczunk a' jog, az igazság, az önvédelem

▼
23 Közlöny, 1849, 111. szám (máj. 22.), 413–414.

24 Közlöny, 1849, 111. szám (máj. 22.), 413.

harcza.”²⁵ Ezeknek a kijelentéseknek a summázata a versben a „szent csatában” szintagma.

Petőfi már korábban is írt királyellenes verseket: a legismertebb és legradikálisabb ezek közül az *Akasszátok fel a királyokat!*, ez azonban egykorúan nem jelent meg. Viszont *A királyokhoz* című vers röplapon (magyarul és németül is) napvilágot látott, s komoly vihart kavart: a „jó király” illúzióját továbbra is valló közvélemény egy része vehemens reakciókkal ítélte el Petőfi gesztusát, s kárhoztatta a „Nincsen többé szeretett király” sor tartalmát.²⁶ Petőfi a magyar történelem tehetetlen uralkodóinak is többször szentelt epikus menetű verset 1848-ban.²⁷ Ezeknek is folytatása persze a költeményben az „átkos király” szintagma, de ennek ezúttal van egy másik kontextusa is. Hiszen Petőfi versének beállítását most kivételesen egybecsengett a kormány álláspontjával is: *A magyar nemzet ünnepélyes óvása az orosz avatkozás ellen* című hivatalos közlemény is használja a „hitzegő uralkodó ház” és a „trónvesztett zsarnok” kifejezéseket.²⁸ Előállt az a fölöttébb ritka, egyszeri helyzet, hogy Petőfi radikális hangja egy pillanatra megegyezett a Közlöny képviselte állásponttal, s ennek nyilvános megmutatkozása lehetett volna az elmaradt népgyűlés – így azonban már nem volt mód arra, hogy ennek az esetleges tömeghatásáról (popularitásáról, vagy éppen népszerűtlenségéről) a kortársak meggyőződhetek volna.

Már a vers elején, az első strófában konkrétan meg is jelenik az Apokalipszis: a lírai én bekövetkezett eseményként beszél ennek bekövetkeztéről, azaz az emberi történelem lezárulásáról:

Eljött tehát az utósó
Itélet,
De én attól sem magamért
Sem hazámért nem félek.

Az üdvtörténeti végpontot jelentő Apokalipszis, Jézus Krisztus második belépése az emberi történelembe – ahogyan ezt az újszövetségi Jelenések Könyve megfogalmazta – olyan képi világot és asszociációs bázist jelentett, amely számos ponton áthatotta Petőfi lírai életművét. Azokban a verseiben, amelyet a szakirodalom az utóbbi évtizedekben „forradalmi látomásvers”-eknek szokott leginkább

▼
25 Uo. Kiemelés az eredetiben.

26 Erről a szituációról és Petőfi elszigetelődéséről lásd Kerényi Ferenc, *Petőfi Sándor élete és költészete*, 2. kiadás, Bp., Osiris, 2022 (Osiris Irodalomtörténet. Monográfiák), 366–368. A megfogalmazás eszmetörténeti összefüggéseiről: Szilágyi i. m. (2021) 157–160.

27 Ezekről összefoglalólag: Zentai Mária, *Ügyefogyott királyok: Petőfi királyballadái*, Új Dunatáj, 4. évf. (1999), 1. szám, 11–18.

28 *Közlöny*, 1849, 111. szám (máj. 22.), 413.

nevezni, ez a szemlélet dominál.²⁹ Olyan vers viszont alig akad – sőt, a *Föl a szent háborúra!* az egyetlen – amelyben nyíltan ki is van mondva: eljött az Apokalipszis pillanata. Ebben a versben pedig ez – a szinte természetes képzettársítást követve – összekapcsolódik egy olyan képi és logikai elemmel, amely az életműben általában önmaga helyettesíti az Utolsó Ítélet felidézését: ez a végső, nagy, mindent eldöntő csata képzete, amely ez esetben az adott történelmi szituációval van megfeleltetve.

Ki is megyünk, szó sincs róla,
Mindnyájan,
Meghalni vagy győzedelmet
Nyerni a szent csatában.
Szent a csata, nem harczolunk
Királyért:
Király ellen szabadságunk
Istenünk és hazánkért!

A végső csata, amelynek szintén bibliai előképe van, hiszen az Apokalipszist megelőző Armageddonra utal vissza, magában foglalja a győzelem vagy végső pusztulás közti választás lehetőségét is. Ez szintén újdonság, hiszen mindaddig, amíg Petőfi számára egy majdan bekövetkező gondolati opció volt a mindent eldöntő, mindenkit mozgósító, az Utolsó Ítélet pillanatát előlegező küzdelem, nem volt kétséges a számára, hogy az igazság győzedelmeskedni fog. Ez kétely nélküli állítás, ha a csata látszólag egyenlőtlen erőviszonyai ellenére a csata morális karakterét is figyelembe vesszük. Ahogyan ezt az 1847-es *Az ítélet* című vers meg is fogalmazta:

Két nemzet lesz a föld ekkor, s ez szembe fog állni
A jók s a gonoszak. Melly eddig veszte örökké,
Győzni fog itt a jó.³⁰

Csakhogy ezúttal jelenlévővé és tapasztalativá van téve az Apokalipszis s az Armageddon,³¹ s ezért hiányzik a bizonyosság a győzelemről. Ezért aztán hangsúlyosan felbukkan a versben a végső pusztulás, a nemzethalál immár el nem hessenthető lehetősége is:

▼

²⁹ Erről bővebben lásd Szilágyi i. m. (2021) 149–160.

³⁰ Petőfi Sándor összes költeményei (1847): Kritikai kiadás, s. a. r. Kerényi Ferenc, Bp., Akadémiai, 2008 (Petőfi Sándor Összes Művei 5.), 59.

³¹ Jelenések Könyve 16,16: ez az a hely, ahová a három tisztátalan lélek összegyűjti a föld összes királyát a mindenható Isten napjára, a végső harcra.

Inkább vesszen ki nemzetünk
Egy szálig,
S dagadjon föl kifolyt vérünk
Árja az ég boltjáig!

A nemzet végső megsemmisülését, kipusztulását előrevetítő fordulat viszonylag új keletű Petőfi lírájában, csak 1848 tavaszán figyelhető meg először az életműben. Először *A szabadsághoz* című versben (1848. [márc. 27.]) találkozhatunk vele, s csak ezután válik a későbbiekben Petőfi háborúval kapcsolatos verseinek a hangsúlyos részévé. Idesorolható az *Ismét magyar lett a magyar...* (1848. [júl.]) és az *A nemzetgyűléshez* (1848. júl. 4.) is – s természetesen a tőle ismert egyetlen későbbi vers, a *Szörnyű idő...* (1849. [júl. 6–17.]) ennek a legkésőbbi és illúziótlan megfogalmazása.³² Aligha túlzás a következtetés: ez az árnyalódása a teológiai és történetfilozófiai fejlődésnek összefüggésben lehet a háború valóságos megtapasztalásával, s azzal a ráeszméléssel, hogy nem annyira kétely nélküli és bizonyos az erkölcsi igazság uralomra jutása. Még akkor is, ha a végpusztulás felidézését inkább retorikai felhívásnak tekintjük, mintegy a Vörösmartynál, a *Szózat* szövegében meglévő választás eredeti gondolati szituációja újraalkalmazásának. Hiszen Szörényi László bizonyította, hogy a *Szózatban* a nemzethalál képzelet nem reális választás, hanem a felidézés révén elhárítani kívánt gondolati opció, amelynek felhívószerepe van.³³

Ám az eltérés a Petőfi-életmű korábbi szakaszától így is sokatmondó.

A *Föl a szent háborúra!* című vers készíti elő a *Szörnyű idő* megrendítő, minden metafizikai bizonyossággal leszámoló jellegét. Egy olyan agitáció mutatkozik meg benne, amely már számol a teljes kudarc lehetőségével is. Petőfi 1849-es verseiben ez teljesen szokatlan – nem csoda, hogy az életmű utolsó darabja már teljesen mentes lesz az agitatív jellegtől.

▼

32 A datálások a befejezés előtt álló új kritikai kiadást követik, a Kerényi Ferenctől ott megadott keletkezési dátumot tüntettem föl.

33 Szörényi László, *Az elszánt: Százötven éve jelent meg a Szózat = Uő., „Multaddal valamit kezdeni”: Tanulmányok*, Bp., Magvető, 1989 (JAK-füzetek 45.), 138–163. Lásd még Szilágyi Márton, „Miért én éltem, az már dúlva van”: Vörösmarty-tanulmányok, Bp., Kalligram, 2021, 180–192.

Owaimer Oliver

Petőfi, a regényhős¹

Az első Petőfi-regény²

Petőfi Sándor életútjával sokan és sokféle műfajban foglalkoztak a Bach-korszakban. Gyulai Pál eredetileg a Pákh Albert által szerkesztett *Ujabb kori ismeretek tárába* (1855) írt volna rövidebb szócikket, végül elkészítette az első tudományos igényű biográfiát is *Petőfi Sándor és lyrai költészetünk* (1854) címen, melyben harcba szállt a Petőfi-epigonoknak bélyegzett irodalmi ellenfeleivel.³ A munka vázlatosan, összefoglaló jelleggel s a cenzúrára tekintettel csak 1847-ig mutatta be Petőfi életét. Lonkay Antal pedagógiai szándékkal ismertette röviden a költő pályáját az 1855-ben kiadott, felsőbb tanodák használatára készített tankönyvében.⁴ Hasonló szándék vezette Toldy Ferencet, aki ismeretterjesztő céllal közölt Petőfi életéről egy tartalmas fejezetet 1857-es irodalomtörténeti kézikönyvében.⁵ Emellett a Danielik József és Ferenczy Jakab szerkesztette életrajzi lexikonban és Heckenast Gusztáv portréalbumában is szerepelt Petőfi életrajza.⁶ Jókai Mór szépirodalmi szempontból közelített eltűnt barátja életútjához: egy életrajzi novellát és néhány rövid anekdotát szerzett *Tarka élet* című gyűjteményes kötetébe (1855, 1858), valamint 1856-ban a *Vasárnapi Ujság*ban közölt átfogó életrajzi esszét.⁷ Vahot Imre, Szeberényi Lajos, Vadnay Károly, Zalár József és Kovács Pál emlékirat formájában adták közre Petőfihez köthető, olykor magamentő-önfelnagyító

▼

1 A tanulmány az OTKA K 132124 „Történetek az irodalom médiatörténetéből” kutatási projektum keretében készült. Megvalósulását az ÚNKP-22-3 – SZTE-62 azonosítójú Technológiai Minisztérium és a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alap Új Nemzeti Kiválóság Programja (ÚNKP) támogatta. A dolgozat megvitatásra került a klasszikus magyar irodalommal foglalkozó kutatókat összekötő, Szegeden 2022. október 20–21-én megrendezett, Vetésforgó elnevezésű konferencián. Köszönettel tartozom az ott elhangzott hozzászólásokért, javaslatokért.

2 Jelen dolgozat egy hosszabb tanulmány első része, folytatását később közöljük. (A Szerk.)

3 GYULAI PÁL, *Petőfi Sándor és lyrai költészetünk*, Új Magyar Múzeum 4(1854): 24–43, 97–124; Uő, *Petőfi Sándor = Ujabb kori ismeretek tára: Tudományok és politikai társas élet encyclopaediája*, 6. kötet., szerk. PÁKH ALBERT, Pest, Heckenast Gusztáv, 1855, 63–68.

4 LONKAY ANTAL, *A magyar irodalom ismertetése: Olvasókönyv felsőbb tanodák használatára*, Pest, Szent István Társulat, 1855, 642.

5 TOLDY FERENC, *Petőfi Sándor* = Uő., *A magyar nyelv és irodalom kézikönyve a Mohácsi vésztől a legújabb időkig, vagyis az utóbbi három század kitünőbb írói és költői életrajzokban és jellemző mutatóanyagokban*, II. köt.: A 19. század költői. Kazinczy Ferentől Arany Jánosig, Pest, Landerer és Heckenast, 1857, 789–790.

6 Magyar írók: *Életrajz-Gyűjtemény*, szerk. DANIELIK JÓZSEF, FERENCZY JAKAB, Szent István Társulat, Pest, 1856, 365–367; Magyar írók Arczképei és Életrajzai, Pest, Heckenast Gusztáv, 1858, 133–141.

7 JÓKAI MÓR, *Tarka élet*, Pest, Landerer és Heckenast, 1855–1858; Uő, *Petőfi Sándor, Vasárnapi Ujság*, 1856. március 2., 69; Gyulai és Jókai munkáiról lásd: OWAIMER OLIVER, *Két Petőfi: A Petőfi-diskurzus két pólusa az 1850-es években = Pályakezdés, karrierút, irodalomtörténet*, szerk. RADNAI DÁNIEL SZABOLCS, RÉTFALVI P. ZSÓFIA, SZOLNOKI ANNA, Pécs, PTE BTK Klasszikus Irodalomtörténeti és Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék–Verso, 2021, 115–140.

emlékeiket.⁸ A sajtó rövidebb publicisztikai műfajokban (pl. hír, olvasói levél, szerkesztői üzenet) is felelevenítette, és megvitatta a költő életrajzának bizonyos részleteit:⁹ e forráscsoport legjelentősebb dokumentuma a költő szülőhelyéről szóló vita a *Vasárnapi Ujság* 1857. januári–februári számaiban.¹⁰ A kalandos életrajz megörökítéséből a képzőművészet is kivette a részét: 1857-ben Orlai Petrich Soma az unokatestvére nyomorgó debreceni napjait ábrázolta *Petőfi Debrecenben 1844-ben* című festményén, melyhez Vas Gereben és Székely József készített képkommentárt.¹¹ Emellett természetesen több tucatnyi vers emlékezett meg a költőről, olykor (közvetetten vagy közvetlenül) felelevenítve az életrajz bizonyos pontjait.¹² Hangsúlyozandó, hogy noha Arany János és később Pákh Albert is tervezte egy teljes, kimerítő, részletes biográfia elkészítését, arra még Zilahy Károly 1864-ben megjelent, *Petőfi Sándor életrajza* című munkájáig várni kellett.¹³ A korszakban rendkívül keveset lehetett tudni Petőfi sorsáról; egészen ellentmondásos hírek érkeztek róla, s bár Szendrey Júlia új házassága hivatalosan a halálát erősítette meg, annak ténye (valószínűsége) csak az évtized végére, a *Vasárnapi Ujság* 1860–61-es vitasorozata után tudatosult a szélesebb nyilvánosságban, hiszen korábban nem lehetett a kérdést nyíltan megvitatni.¹⁴

▼

8 SZEBERÉNYI Lajos, *Petőfi Selmecei: Naplóból, Dívatcsarnok*, 1855. november 30–december 5., 1311–1315, 1332–1336; VAHOT Imre, *Petőfi Sándor*, Budapesti Viszhang, 1856. január 10–március 20., 15–16, 31, 41–42, 55, 79–80, 95–95; VADNAY Károly, *Megtörtént*, Budapesti Viszhang, 1856. március 13–20., 86–87, 94–95; –r. [ZALÁR József], *Petőfi és az egri kispapok*, Szépirodalmi Közlöny, 1858. május 30., 1637–1641; KOVÁCS Pál, *Petőfi első két anyja*, Hölgyfutár [átvétel a Képes Ujságtól], 1859. augusztus 8., 807.

9 Példaként lásd Petőfi 1845-ös eperjesi köszöntéséről vagy vándorévei alatt használt botjáról szóló írásokat: G. E., *Vasárnapi Ujság*, 1857. április 5., 116; [PÁKH Albert], *Szerkesztői mondanivalók*, *Vasárnapi Ujság*, 1857. április 19. 136; *Petőfi vándorbotja*, *Vasárnapi Ujság*, 1855. október 28., 347.

10 SÁRKÁNY János, *Felvilágosítás Petőfi Sándor születéséről s napjáról: Kiskörös 1856. dec. 18-kán*, *Vasárnapi Ujság*, 1857. január 4., 12; VÖRÖSMARTY László, *Petőfi Sándor születéshegye s gyermekkor*, *Vasárnapi Ujság*, 1857. január 18., 26; PETŐFI István, *Ujabb adatok Petőfi Sándor gyermekkoráról*, *Vasárnapi Ujság*, 1857. február 1., 42; [PÁKH Albert], *Vasárnapi Ujság*, 1857. február 8., 51.

11 VAS Gereben, *Petőfi Debrecenben (Képmagyarázat)*, Hölgyfutár 1857. december 16., 1247; SZÉKELY József, *Petőfi Debrecenben (Múlpa a „Hölgyfutár”-hoz 1858-ra)*, Hölgyfutár 1857. december 24., 1278. Vö. OWAIMER Oliver, *Egy Petőfi-ábrázolás a Bach-korszakban: Orlai Petrich Soma: Petőfi Debrecenben 1844-ben (1857)*, *Acta Historiae Litterarum Hungaricarum* 37(2022): 81–106. Elérhető: <https://ojs.bibl.u-szeged.hu/index.php/ahlithun/article/view/44071> [utolsó letöltés: 2022. augusztus 5.]

12 Petőfiről szóló költemények az 1850-es években (megjelenési hely nélkül): Hencz József: *Petőfi* (1849); Bulesz Károly: *Petőfi sirján* (1849); Arany János: *Emléknapra, A honvéd özvegye, A lantos, A dalnok búja, Letésem a lantot, E...* [Egressy] Gábornak, *Ósszel, Névnapi gondolatok* (1849/50) *Emlények* (1851–1855); Szász Károly: *Hallom dalaidat, Románcz* (1850), *Petőfi újabb költeményei* (1858); Lauka Gusztáv: *Petőfi Sándor sirján* (1850); Léway József: *P. arcképe mellett* (1851), *Jó Petőfi*; Székely József: *Petőfi* (1852); Tóth Kálmán: *Egy költő mellett* (1853); Tompa Mihály: *Petőfi* (185⁶); Thaly Kálmán: *Petőfi emlékezete* (1855); Szendrey Júlia: *Három rózsabimbó* (1858); [Czobor] Kornélia/Sió: *Emlékezés Petőfira* (1857); Sárosi Gyula: *A „csárdá romjait”* (1858); Zalár József: *Béranger és Petőfi* (1858); Vajda János: *Petőfi olvasásakor* (1858); Szelestey László: *Petőfi Debrecenben* (1857); Petőfi István: *Bátyám Debrecenben, Sándor estején* (1858); Hory Farkas: *Petőfihez* (1858); Losonczy László: *Visszaemlékezés Petőfira* (1858); Csalomjai Pajor István: *Petőfi* (1859). Petőfi életével nem foglalkozó, de a költővel explicitebb kapcsolatot teremtő alkotások: Lisznyai Kálmán: *Piros rojások* (1858); Kolibry Jenő: *Proletár álmok* (1859) és egyéb versparódiák.

13 PÁKH Albert, *Petőfi életrajza ügyében*, *Vasárnapi Ujság*, 1862. január 26., 45; Arany János Szilágyi Sándornak, Szalonta, 1850. szeptember 15. *Arany János Összes Művei XV., Levelezések I. (1828–1851)*, s. a. r. SÁFRÁN Györgyi, BISZTRAY Gyula, SÁNDOR István, Bp. Akadémiai Kiadó, 1975, 288, 672.

14 Erről a cikksorozatot meghirdető Pákh Albert vallott: „[...] Petőfi halálának körülményei oly tényekkel valának összefüggésben, miknek megemlítését a közel lefolyt időkből még mindig tiltották a viszonyok, s melyek előadása balmgyáratokra

Mint látható, a szabadságharc után élénk diskurzus folyt a költő életéről, azonban az emlékezetkultúra tabui, az állami cenzúra és a politikai elfojtás mechanizmusai is megfigyelhetők.¹⁵ Az Alexander Bach belügyminiszter és Johann Franz Kempen altábornagy irányította neoabszolutista berendezkedés (egyre enyhülő) „emlékezet”-, sajtó- és kultúrpolitikája nyilvánvalóan tiltotta és szankcionálta a szimbolikus erejű, ominózus események és személyek ünneplését vagy ábrázolását. Az alkotók, a kiadók, a nyomdák és könyvkereskedők számára komoly egzisztenciális és anyagi kockázattal járt a kényes témák (a szabadságharc, a politikai emigráció, az osztrák–magyar viszony s más napi politikai kérdések) feszegetése. Nem meglepő, hogy ekkoriban az utólagos cenzúra és a rendőrségi ellenőrzés – következetlen, gyakran a hivatalnokok túlbuzgóságának, képességeinek és szesélyeinek kiszolgáltatott – hétköznapi eljárásai mellett az öncenzúra gyakorlata is általánossá vált.¹⁶

Tudható, hogy a sajtórendőrség lefoglalta az 1854-ig hatósági körözés alatt álló Petőfi Összes költeményei második, 1848. évi kétkötetes kiadásának példányait; s csak Emich Gusztáv hosszas közbenjárása után engedte kiadni. Az 1847–49 közötti verstermést tartalmazó, nagy érdeklődéssel várt, *Petőfi újabb költeményei* című köteteket be is zúzatta,¹⁷ s csak 1858-ban jelenhetett meg (még inkább) megkurtított formában – addig kizárólag az 1847 előtt keletkezett Petőfi-művek voltak ismertek az egyszerű olvasó előtt.¹⁸ 1854-ig illusztrációt sem lehetett közölni a költőről, hiszen a szabadságharc után az osztrák kormány a politikai üldözöttek vizuális ábrázolását is tiltotta.¹⁹ A titkosrendőrség is hasonló szigorral lépett fel: 1851-ben alapos hatósági kivizsgálás követte azt a spontán állampolgári feljelentést, amely szerint egy egri borospincében ünneplő társaság március 15-e alkalmából Petőfi-dalokat szavalt és énekelt.²⁰ 1854-ben még Gyulai is nehezen talált olyan sajtóorgánumot, amely elvállalta volna Petőfi-életrajza közreadását: Jókai Mór azért nem merete kiadni a *Délibábn*ban, mert a lapja egy korábbi számát éppen egy Petőre utaló Tompa Mihály-költemény miatt kobozták el.²¹ Ugyan az évtized

▼

szolgáltatott volna ürügyet. Most azonban elérkezettnek véljük az időt [...]” *Adatok Petőfi halálához*, PÁKH Albert, *Vasárnapi Ujság*, 1860. október 14., 506.

15 Ez az ellentmondásos diskurzus – Aleida Assmann fogalmaival – az aktív emlékezés és az aktív felejtés együttes érvényesüléseként írható le. Aleida ASSMANN, *Canon and Archive = Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*, edit. Astrid ERLI, Ansgar NÜNNING, Berlin, New York, Walter de Gruyter, 2008, 97–99.

16 Minderről átfogó képet nyújt: BUZINKAY Géza, *A Bach-korszak művelődéspolitikája Magyarországon, 1849–1860*, Magyar Könyvszemle 90(1974/3–4): 269–292.

17 *Hölgyfutár*, 1850. május 28., 515; *Hölgyfutár* 1851. augusztus 29. 788; KISS József, *A Petőfi-költemények kiadástörténete 1850-től 1945-ig*, Magyar Könyvszemle 95(1979/1): 43–49.

18 KERÉNYI Ferenc, *Petőfi Sándor élete és költészete. Kritikai életrajz*, Bp., Osiris (Osiris Monográfiák), 2008, 471–473.

19 ADRÓVITZ Anna, *ARCpoetica: Petőfi Sándor életében készült képmásai*, Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, 2012, 89.

20 DEÁK Ágnes, *„Zsandáros és policzajos idők”: Államrendőrség Magyarországon 1849–1867*, Bp., Osiris, 2015, 198–199.

21 OWAIMER, *Két Petőfi...*, i. m., 129.

második felétől – az 1857-es császárlátogatást követően – jelentősen enyhültek a cenzurális viszonyok, a költő eltűnését, halálát, forradalmi tevékenységét még akkor sem lehetett közvetlenül (például egy regényben) bemutatni. Tehát a kiszámíthatatlanság és a bizonytalanság kisebb mértékben, de a császári amnesztia után is megmaradt, igazodva a hazai és nemzetközi politika alakulásához. 1859 tavaszán például – a szárd–francia–osztrák háború és az emigráció élénkülése idején – Vajda János panaszkodott Jósika Miklósnak a cenzorok szigorú eljárására.²² A nyugodtabb, szabadabb, rövid alkotmányos időszakot követően Zilahy Károly készülődött életrajza dokumentumait foglalták le. Dienes András sejtése szerint a *Vasárnapi Ujság* Petőfi eltűnéséről zajló vitáját is a sajtórendőrség közbelépése miatt kellett hirtelen, rejtélyes körülmények között lezárni.²³ Az első köztéri (textiláruk között csempészett) Petőfi-mellszobor felállítása is politikai okokból késett egy évet, míg nem 1862-ben – komolyabb ünnepség és sajtófigyelem nélkül – felavatták Kiskőrösön.²⁴ Később Jókai Mór Petőfit szerepeltető *Politikai divatok* (1863) című regénye csak szövegmódosítások árán, Zilahy Károly befejezett életrajza pedig Pálffy Móric helytartó jóindulatának köszönhetően jelenhetett meg.²⁵

Szokoly Viktor egy kifejezetten szórakoztató igényű, széles olvasóközönséghez szóló, populáris *regényben* próbálta feldolgozni Petőfi eltérő életrajzírói szándékok, beszédhelyzetek és műfajok alapján formálódó, erős politikai nyomás alatt egyezményesülő s még számos vakfolttal rendelkező életrajzát. Ennek eredménye az 1858-ban megjelent, mára teljesen elfeledett *Regényes rajzok Petőfi Sándor ifjúkori éveiből*.

Szokoly (1835–1913) személye és munkássága mára teljesen ismeretlen az olvasó előtt, annak ellenére, hogy igen aktív és sokoldalú szerepet töltött be a szabadságharc utáni évtizedek kulturális életében. Irodalomtörténeti igénnyel kizárólag Szinnyi Ferenc írt róla érdemben a szabadságharc utáni novella- és regényirodalmat tárgyaló összefoglaló munkájában, melyben részletesen ismertette életrajzát és fontosabbnak ítélte irodalmi munkáit.²⁶ Szokoly sokoldalúságát mutatja, hogy ő rendezte sajtó alá Mészáros Lázár 48-as hadügyminiszter emlékiratait, melyben Hermann Róbert a magyar történeti delfinológia egy korai esetét fedezte fel. Hermann tanulmányából az is kiderül, hogy a nagy munkabírású, szünetet nem ismerő szerzőnek rendkívül produktív, ám emiatt kissé rövid médiavállalkozói,

22 „[...] a sajtórendőrség, kivált egy elterjedt újságban, és a jelen mozgalmak közt, a rémeket ott is látni képzei, ahol valósággal nincsenek, s mindjárt a sorok közt olvas.” Vajda János Jósika Miklósnak, Pest, 1859. március 19. Idézi: SZILÁGYI Zita Mária, *Egy tudósítónő Brüsszelből* = szerk. TÖRÖK Zsuzsa, *Nőszerzők a 19. században: lehetőségek és korlátok*, Bp., reciti, 2019, 199.

23 DIENES András, *Petőfi a szabadságharcban*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1958, 303.

24 TURÁN István, *Kiskőrös legrégebbi Petőfi-szobrai*, Honismeret 65 (2017/5): 34–38.

25 DEÁK Ágnes, *Suttogások és hallgatások: Sajtó és sajtópolitika Magyarországon 1861–1867*, Osiris Kiadó, 2018, 250.

26 SZINNYEI Ferenc, *Novella- és regényirodalmunk a Bach-korszakban*, II. köt., Bp., MTA, 1941, 590–595.

szerkesztői tevékenysége erősen kötődött az 1848–49-es eszmekörhöz. Ennek legismertebb produktuma az általa szerkesztett – 2018-ban újra kiadott – *Honvéd album* (1868) című, karitatív célú képeskönyv.²⁷ (Kevésbé ismeretes, hogy az ő pénzgyűjtői kezdeményezésének eredménye volt az 1883-ban Tinnyén felállított, első Kossuth-émlékmű is.)²⁸ Emellett a jogász végzettségű szerző a képes sajtó és a képzőművészeti intézményrendszer meghatározó alakjaként, laptulajdonosként, szerkesztőként, tárlatkritikusként, valamint festészetről, sajtóillusztrációkról és képkommentárokról értekező esszéistaként,²⁹ sőt a Lavater-féle arcisme és koponyatan hazai fordítójaként, illetve a Természettudományi Társulat rendes tagjaként is tevékenykedett.³⁰

Irodalmi pályája a Bach-korszak elején indult iskolai barátaival, Dalmady Győzővel és Győry Vilmossal „hármasszövetségben”. Első szépirodalmi dolgozatát rossz emlékü „pártfogója”,³¹ Vas Gereben közölte két részben a *Budapesti Viszhang* márciusi számaiban. Ismeretterjesztő cikkeket, humoros életképeket és hosszabb elbeszéléseket közölt a Friebeisz István-féle *Délibáb Képes Naptárban*, a *Családi Lapokban*, a *Hölgyfutárban*, a *Budapesti Viszhangban*, a *Napkeletben*. A lapokat hosszasan lehetne sorolni, hiszen pályafutása végére szinte valamennyinél megfordult, olykor szerkesztőként is. Hamar összeköttesbe került Vahot Imrével, ő közölte folytatásokban *Regényes rajzok Petőfi Sándor ifjúkori éveiből* című művét a *Napkelet* 1858-as évfolyamának július 4-től december 12-ig terjedő számaiban, majd az ő kiadásában jelent meg 1859 tavaszán könyvalakban is. Az addig csak kisebb prózai munkákkal jelentkező fiatal szerzőt a kezdetektől fogva vonzotta Petőfi alakja: korábbi (s későbbi) műveiben is előszeretettel idézett Petőfi-verseket,³² sőt, 1857-ben elbeszélést írt a *Magyar Néplapba* a költő Vörösmartyval és Lisznyaival való találkozásáról,³³ amely már a *Regényes rajzok* közvetlen előzményének tekinthető.

A Petőfi-könyv témája és főhőse azonban nemcsak a szerző érdeklődését jellemzi, hanem értelmezhető Vahot Imre – az elmúlt időben komolyabb szakiro-

27 HERMANN Róbert, *Bevezetés a történeti delfinológiába – avagy Mészáros Lázár emlékiratainak kiadása*, *Hadtörténelmi Közlemények* 121(2008), 537–572.

28 Pesti Napló, 1883. május 30.

29 RÉVÉSZ Emese, *Kép, sajtó, történelem: Illusztrált sajtó Magyarországon 1850–1870 között*, Bp., Argumentum Kiadó, 2015, 119., 121., 123., 177., 194., 198., 210., 217., 234., 242., 246., 251., 322.

30 SZOKOLY Viktor, *Arczisme és phrenologia minden rendű olvasó számára*, Pest, Hartleben Adolf, 1864.

31 Szokoly később így nyilatkozott Vas Gerebenről: „Felszólított, hogy czikquem alá tegyem nevemet; magasztalt, mint valami kész, jeles író; s buzdított, hogy csak írjak s hozzam dolgozataimat lapjába. [...] Ami engem illet, némi tehetségem elkallódásának, nyakrafőre való írásomnak s így a legrosszabb útra térésemnek, nagy részben ő volt oka. Szerfelett dicsért, csak hogy minél többet írjak s azért óhajtott, hogy minél többet írjak, mikép legyen lapját mivel töltenie. Aranyhegyeket ígért, s hogy az aranyhegyekhez juthassak, izzadva hordtam rakásra az irodalmi szemetet.” SZOKOLY Viktor, *A kis triumvirátus: Irodalmi emlékirataimból*, *Nefeletjs* 14(1872): 26–27. Vö. 60. lábjegyzet

32 Pl. SZOKOLY Viktor, *Jelenetek az élet szinpadján*, *Hölgyfutár*, 1855. március 4. 16; Uő., *Honi életképek: Juhászlegény, szegény juhászlegény!*, *Budapesti Viszhang*, 1856. október 10. 327., Uő., *Házasság előtt és után!*, *Képes Ujság*, 1860. szeptember 23., 298.

33 SZOKOLY Viktor *Petőfi: Epizód a költő életéből*, *Magyar Néplap*, 1857. február 14–21., 110, 118–119.

dalmi figyelem övezte³⁴ – irodalmi vállalkozásainak tükrében is. Tudható, hogy Petőfi Sándor irodalmi mozgásterét egy ideig kifejezetten Vahot gazdaságilag jól átgondolt irodalompiaci stratégiái határozták meg.³⁵ A szerkesztő azonban Petőfi eltűnése után is igyekezett szimbolikus és anyagi tőkét kovácsolni a költő emlékéből és verseiből.³⁶ 1855-től illusztrált kiadványokban közölte a költő már ismert verseit;³⁷ 1859-ben elsőként publikálta Petőfi egyik korai, *A hűtelenhez* (1838) című alkotását, megelőzve a verskézirat létéről tudomást szerző *Hölgyfutárt* és a költemény alternatív szövegváltozatát közlő Szeberényi Lajost.³⁸ 1856-ban egy arcképcsarnokban, 1857-ben a *Napkelet* félbeszakadt, „életnagyságú” képes panteonjában szerepeltette a portréját. 1858-ban egy lapjában közölt íróportré úgy mutatta be a szerkesztőt, mint a „fiatal költők apját”, akinek Petőfi is az egész karrierjét köszönhet.³⁹ Noha Vahot valamelyest elhárította ezt a túlzó méltatást egy szerkesztői megjegyzésben, más esetben maga is előszeretettel dicsekedett Petőfi irodalmi sikereiben betöltött szerepével. Emlékirataiban például a következő szavakat adta Petőfi szájába: „oh Imre pajtás, csak én tudom azt, mily nyomorból rántottál ki, – a te segélyed, a te felkarolásod nélkül elvesztem volna a szemétdombon, mint egy jelentéktelen szalmaszál.”⁴⁰ Az 1856-ban írt, *Budapesti Viszhangban* publikált négyrészes Petőfi-memoárját Arany János így minősítette: „Vahot biographiáját P[etőfi]re olvastam s leköttem.”⁴¹ Az egykori barátot – sok más mellett – talán a következő sorok bosszanthatták fel:

▼

34 SZILÁGYI Márton, *Az irodalom ünnepei? (Dalidók az 1850-es években)*, Irodalomtörténet, 82(2001/1): 57–71; Uő., *Újabb adalék Vahot Imre és a dalidók kapcsolatához = „Ember lenni mindég, minden körülményben”: Tanulmányok Kiczenko Judit születésnapja alkalmából*, szerk. RADVANSZKY Anikó, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2008, 445–449; DEMMEL József, *Az irodalom (szociális) hálója: Közelítések Vahot Imréhez*, Sic Itur ad Astra 20(2009), 253–268; SZALISZNYÓ Lilla, „...hatáskörénél fogva emelj ki engem valahára mellőzött, lealázott helyzetemből”: Vahot Imre kapcsolata a Nemzeti Színházzal, Irodalomismeret 30(2019/1): 50–76; SZILÁGYI Márton, *Az íróvá válás mikrotörténete a 19. század első felében: Lisznyai Kálmán és az „irodalmi gépezet”*, Bp., recitál, 2021, 159–194.

35 MILBACHER Róbert, *Egy sikeres kísérlet tanulságairól és várható következményeiről: Margócsy István: Petőfi Sándor. Kísérlet, Jelenkor* 43 (2000): 1260–1270.

36 Szilágyi Márton sarkosabban fogalmaz: „Petőfi eltűnése (halála) után pedig a költő emléke volt az egyik legjobban forgalmazható tőkéje Vahotnak.” SZILÁGYI, *Az íróvá válás...*, i. m., 192.

37 PETŐFI Sándor, *Az alföld, A csikós = Magyarország és Erdély képekben, I. köt.*, kiad. és szerk. KUBINYI Ferenc és VAHOT Imre, Pest, Vahot Imre Könyvnyomdája, 1853, 40–41.; Uő., *Megy a juhász számaron = Vahot Imre Nagy képes naptára 1855-re*, Pest, Geibel Ármin, 1854, 222.

38 Vö. „Az volna most már a természetes, hogy a *Hölgyfutár* egy – ha nem is, hölgy – futárt szalaszt Selmecre, és közli a verset. Nem ez történik. A verset a *Napkelet* (szerk. Vahot Imre) »hossa napvilágra« majd egy év múlva, 1859. szept. 25-én (39. sz. 617.) [...] Kítől kapta a *Napkelet* (Vahot Imre) a kéziratot – nem tudni. Mi lett vele – nem tudni. [...] Szeberényi mindenesetre a haját téphéte mérgében, hogy neki a vers leközlése nem jutott eszébe 1855-ben, és 1861-ben a *Néhány év...*-ben ő is leközli (18–15) – de a *Napkelet*től némileg eltérő formában, tehát egy másik kézirat alapján!” MARTINKÓ András, *Az első Petőfi-verskézirat kalandos és szomorú története (Adalékul is a magyar textológiai szemlélet történetéhez)*, Irodalomtörténeti Közlemények 72(1968): 458–462. Kiemelés az eredetiben.

39 VÁLKAY Imre, *Irodalmi és művészeti daguerotypok*, *Napkelet*, 1858, 249.

40 *Vahot Imre emlékiratai* = HATVANY Lajos, *Így élt Petőfi, V. kötet*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1957, 259.

41 Arany – Tompa Mihálynak, Nagy-Kőrös, 1856. március 20., *Arany János Összes Művei XVI, Levelezések II. (1852–1856)*, s. a. r. SÁFRÁN Györgyi, BISZTRAY Gyula, SÁNDOR István, (továbbiakban: *AJÖM XVI.*), Bp., Akadémiai, 1982.

Petőfi nyugodtabb perczeiben átlátva azt, hogy engem méltatlanul sértett, titok teljes eltűnése előtt néhány héttel a kiengesztelődés jobbját nyújtá nekem, mit én a legjobb indulattal fogadtam. Visszaemlékezvén a multban köztünk szövődött viszonyoknak egymással összefüggő ködképeire, köny lopódzott mindkettőnk szemébe, s a sirja szélén álló költő fájdalmas érzettel vevé azt észre, hogy én arany galléros öltönyében, tisztelet és csodálat helyett inkább sajnálkozással tekinték reá.⁴²

1857-ben Szendrey Júlia *Három rózsabimbó* című, a *Napkelet*ben közölt (költőként) debütáló verse köré szervezett kisebb kampányt az eltűnt férj nevét is felhasználva.⁴³ 1861-ben *Petőfi-család* néven árusított arckép-sorozatot, mely Petőfi szüleit, testvérét, gyermekét és feleségét ábrázolta.⁴⁴ Szilágyi Márton arra hívja fel a figyelmet, hogy Vahot féltve őrizte a Petőfiről szóló emlékeit az 1870-es években is, mert azokat vidéki fellépéseire tartogatta,⁴⁵ ezek egy részét könyv formájában – egy 1884-ben megjelent Petőfi-életrajz mellett – a fia adta ki 1880-ban, már Vahot halála után.⁴⁶

Persze Petőfi emlékéből nem csak a dörzsölt irodalmi vállalkozó próbált profitálni. A nagy érdeklődésre tekintettel valamennyi lap igyekezett különböző tartalmakat közölni a költőről, s a konjunktúrát ki is szolgálták a közelebbi hozzátartozók, az egykori cimborák s a lelkes Petőfi-rajongók.⁴⁷ Ebben a kontextusban mutatkozik meg Vahot vállalkozói működésének egy jellegzetes vonása: a szakadatlan versengés. Ahogy már az 1840-es években a *Még egy tisztújítás* című vígjátéka is konkurált Nagy Ignác *Tisztújításával*,⁴⁸ úgy az 1850-es években is szüntelen versengett, s vállalt konfliktusokat. Szemléltetésképpen utalni lehet a *Napkelet* 1857. január 22-i és december 20-i (3. és 50.) számának *Lapszemle*, *Nyilatkozat és Szerkesztői sürgöny* rovataira, melyekben például a „két p. forint díjazásra” sem méltatott Gyulai Pál; „a Nővilág nőtlen és világtalan szerkesztője”, Vajda János; valamint „az elmesség valódi fullánkja nélkül élczeskedni és személyeskedni” próbáló Tóth Kálmán is a szerkesztő maró gúnyainak céltáblájává vált.⁴⁹ A neoabszolutizmus

▼

42 VAHOT Imre, *Petőfi Sándor*, i. m., 96.

43 GYIMESI Emese, *Szendrey Júlia irodalmi pályafutása: Társadalomtörténeti kontextusok*, Bp., Ráció Kiadó, 2021, 187–189.

44 *Különfélék*, Pesti Napló, 1861. február 28.

45 SZILÁGYI, *Az íróvá válás...*, i. m., 192.

46 VAHOT Imre, *Emlékiratai és Petőfi Sándor emlékezete*, összeáll. és kiad. VAHOT Gyula, Bp., Nyomatott Kocsi Sándornál, 1880, I–II; VAHOT Imre, *Petőfi Sándor élete és művei*, Bp., Aigner Lajos, 1984.

47 Vö. 128. lábjegyzet.

48 Szalisznyó Lilla arra figyelmeztet, hogy a *Még egy tisztújítás* címadása sem az első eset Vahot gyakorlatában. SZALISZNYÓ, *...hatáskörödnél fogva emelj ki...*, i. m., 61.

49 *Napkelet* 1857. január 22., 44–48; *Napkelet* 1857. december 20., 808.

alatt talán Tóth Kálmán és divatlapja lehetett fő vetélytársa.⁵⁰ 1856-ban Vahot a *Hölgyfutár* mohácsi csatáról készített nagy sikerű műlapját kritizálta hevesen a kép – általa vélt – pesszimista történelmi önszemlélete miatt; majd egy saját, pozitívabb nemzetfelfogású Mátyás-képet árusított a maga kiadásában.⁵¹ Beszédesebb, hogy amikor 1857-ben a lapjához csábította Szokoly Viktort, a pályakezdő író lelkére kötötte, hogy ha esetleg a *Hölgyfutár* jövedelmezőbb állást is kínálna neki, mindenképpen tartson ki a *Napkelet* szerkesztősége mellett, „s nem fogja megbánni”.⁵² Vahot konkuráló irodalmi működésének mélyebb elemzése nélkül is belátható, hogy Szokoly regénye egy erősen versengő irodalompiaci térben jelent meg a *Napkelet* hasábjain; éppen azután, hogy a *Hölgyfutár* 1858-ban – egy előfizetési akció keretein belül – az olvasóinak ajándékozott egy nagy sikerű, *Petőfi Debrecenben 1844-ben* című litográfiát, mely – a regénnyel egyezően – a költő irodalmi beérkezése előtti, vándorszínészi korszakát ábrázolta.

A Petőfi-könyv első megjelenését nem követte különösebb sajtóvisszhang: 1859-ből hirdetések is csak elvétve találhatók róla.⁵³ Elképzelhető, hogy Vahot rosszul időzítette a kiadást, s a művet övező hallgatás az 1859 tavaszán kirobbanó szárd–francia–osztrák háború miatt szigorodó cenzurális viszonyokkal magyarázható.⁵⁴ A nehézkes debütálás után 1860. április 22-én a *Napkelet* hírrovata közölte, hogy Szokoly regénynek egy év után már a harmadik kiadását tervezik, s Rosner Lipót megkezdte a német nyelvre fordítását is.⁵⁵ Azonban német fordításnak nem található nyoma, s a regénynek csak 1862-ben lett második, átnevezett kiadása. A népszerűsítő szándékú hírlapi kacsa mindenestre végigfutott a sajtóban: átvette például a *Vasárnapi Ujság*, a *Hölgyfutár* és a *Nép Ujsága* is.⁵⁶ Az 1862-es edíció fogadtatása ugyan arra utal, hogy a könyvnek már a második (három évvel későbbi) kiadása is figyelemre méltó sikert jelenthetett a korabeli könyvpiaci viszonyok között, s a regény körüli hallgatást a lappangó kánonhoz való tartozása indokolta, azonban ez az értékelés csak az 1859-es kiadás pontos példányszámainak ismer-

▼

50 Vahot Imre *Hölgyfutár*val folytatott sajtóharcáról lásd például: *Hölgyfutár* 1857. augusztus 1., 772; *Hölgyfutár* 1857. augusztus 3., 776; *Hölgyfutár* 1857. augusztus 14., 815; *Hölgyfutár* 1857. augusztus 27., 853; *Hölgyfutár* 1857. november 23., 1167; *Hölgyfutár* 1857. október 5., 995; *Hölgyfutár* 1857. december 14., 1249.

51 Tehát a Than Mór Mohács-képe körüli sajtóvita s Vahot Imre vérmesen elítélő véleménye nem csak a történelmi képekkel szembeni korabeli elvárások s a Bach-korszak műtszemlélete szempontjából, hanem a szabadságharc utáni versengő divatlap-piaci környezet kontextusában is értelmezhető. Az előbbi szempontok érvényesülésére példa: RÉVÉSZ, *Kép, sajtó, történelem...*, i. m., 274–281; SINKÓ Katalin, *Kontinuitás vagy a hagyomány újrateemtése?: Történelmi képek a 19. században = Mohács*, szerk. B. SZABÓ János, Bp., Osiris Kiadó, 2006, 475; *A Napkelet és a Hölgyfutár című lap polémiaja Than Mór Mohácsi vész című képéről = Uo.*, 500–504.

52 Vahot Imre Szokoly Viktornak, 1857, OSZK Kt., Levelestár

53 Pesti Napló, 1859. március 18. és március 29.

54 A szigorodó cenzúrára utal például Vajda János Jósika Miklósnak írt levele 1959 tavaszáról. A levél vonatkozó részlete a 21. lábjegyzetben olvasható.

55 *Napkelet*, 1860. április 22., 271.

56 *Vasárnapi Ujság*, 1860. április 29., 214; *Hölgyfutár*, 1860. május 1., 415; *A Nép Ujsága*, 1860. május 6., 152.

retében volna minden kétséget kizáróan elfogadható: „E könyv érdekét eléggé bizonyítja a czimlapon olvasható e két szócska: »második kiadás«. Kit is ne érdekelne feledhetetlen költőnk életéből minden mozzanat!”⁵⁷ Talán a szerző Vahottól és lapjától való függetlenedése okozta, viszont semmiképpen sem az első kiadás sikerét jelzi, hogy az 1862-es kiadás már Emich Gusztávnál jelent meg tömörebb és figyelemfelkeltőbb, *Petőfi életéből (Regényes rajzok)* címen. Úgy tűnik, ez az Emich-féle második kiadás – a nagy mennyiségű sajtóreklámok ellenére – közel harminc év alatt sem fogyott el, hiszen harmadik kiadásra nincsenek adatok, s az Athenaeum Kiadó még 1890 őszén is forgalmazta az (ismeretlen példányszámban kinyomott) könyvet.⁵⁸ Összefoglalásként azt lehet mondani, hogy a munka feltehetően nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket; ugyan megjelent egy második kiadása,⁵⁹ azonban a fogadtatásával kapcsolatos elégedetlenséget jelzi, hogy az első és második megjelenése között címet és kiadót váltott, az első kiadója hamis információkat terjesztett a népszerűségéről, és az utánnyomást évtizedekkel később sem vásárolták fel.

Kritikai siker sem fogadta a regényt: kizárólag Gyulai Pál írt róla komolyabb, megsemmisítő kritikát a második kiadás megjelenését követően. Felhívta a figyelmet a tárgyi és filológiai tévedésekre, s rávilágított – a később ismertetendő – kompozícióbéli aránytalanságokra is. A szigorú kritikus esztétikai és irodalomtörténeti megközelítésből egyaránt elégtelennek találta az alkotást. Életrajzi szempontból teljességgel alaptalannak és hiteltelennek ítélte, szépirodalmi aspektusból pedig Petőfi megjelenítését vélte hatásvadászatnak: „Ha már írórul akar beszélni, tegye legalább szükséges személylyé s jellemezze úgy, a mint életéből és munkáiból ismerjük.”⁶⁰

Szokoly Viktor egy jó kedélyű levélben válaszolt Gyulainak, melyben alázattal megköszönte, és elismerte az alapos bírálatot:

Bármily szörny legyen is a gyermek, szülőinek szeme nem tudja, nem bírja, vagy talán leghelyesebben: nem akarja átlátni az aránytalanságokat. Mint szülők gyermekeik hibáit, én is tudnám védni művem, de mert átlátom azokat, nem teszem; hisz csak önmagamát ámítanám.

57 Nefelejts, 1862. június 1., 108.

58 Fővárosi Lapok, 1890. szeptember 4., 1796.

59 Nem teljesen elképzelhetetlen, hogy az első kiadást – egy megtervezett marketingstratégia részeként – eleve alacsony példányszámban nyomták ki, hogy rögtön ki lehessen adni a másodikikat. (Az első kiadás ritkasága és nehézkes elérhetősége legalábbis ezt a hipotézist erősíti.) A kiadási és példányszámi adatok Bach-korszakbeli marketingértékéről: DÖRGŐ Tibor, *A Tamás bátya kunyhója fogadtatása Magyarországon*, Irodalomtörténeti Közlemények 103 (1999/1–2): 91–92.

60 GYULAI Pál, *Petőfi életéből. Regényes rajzok*. Irta Szokoly Viktor. Második kiadás. 1862. *Kiadja Emich Gusztáv*, Szépirodalmi Figyelő 2 (1862), 167.

[...] megtanított arra, hogy a mű megteremtéséhez jó szándék, valami kis tehetség s fiatalkori rajongáson kívül még nagyon sok egyéb szükséges.

[...]

Uram, „*Petőfimmel*” Önt kihívtam s a kihívás árát megkaptam. Hibámat vagy két pont kivételével elismerem, s így azt hiszem, a békülő jobbot felém nyújthatja addig, míg ismét valami olyast követek el, melynek vagdalás lesz következtése; – de ígérem, addig erősen készülök rá [...]

még sajtó sebekben nyögő tisztelője

Szokoly Viktor⁶¹

A Szokoly és Rózsaági Antal által szerkesztett⁶² Gombostű című újság rövid híradása – amellet, hogy dicsérte a Petőfi-könyv karakterábrázolását és elbeszélés-módját – polemizált Gyulaival, azonban nem annyira a regényt érintő kifogásaival, hanem önmagában a negatív kritika megfogalmazásától határolódott el: „a hibafürkészést azok számára hagyjuk, kiknek az örömet okoz. [...] »A par excellence« roszalás nem a mi kenyérünk.”⁶³

Egyébként 1908-ban majdnem azonos címen (*Regényes rajzok Petőfi életéből*) megjelent egy kötet Várad Antaltól, amely tíz fejezetben mutatta be a költő életének fontosabb állomásait. Beszédes, hogy akkora már senki nem emlékezett (legalábbis nem utalt) az életrajz címbeli előzményére. A későbbi recepció – leszámítva Szinnyei szócikkszerű összefoglalását – mindössze szórványos, egy mondatnyi említésekben merül ki.⁶⁴ A kurrens tanulmányokban csak félmondatos utalásokban, felsorolásokban jelenik meg, általában a Bach-korszak Petőfi-kultuszát példázva.⁶⁵

61 E levélben mintha már az 1872-ben Vas Gerebennek is felrótt, 30. lábjegyzetben idézett vélemény is megfogalmazódna, miszerint a környezete (a Petőfi-regény esetében például Vahot Imre) nem adott megfelelő kritikai visszajelzést Szokoly számára. „Eddig olyan voltam, mint az a gáncsoskodó fiatal ember, ki mindenütt ott van, felüti fejét s mert környezete figyelmeztetések helyett csak a megkezdett ösvényen tovább haladni ingerli, sőt, mert talán a közönség is itt-ott kedvezőleg mosolyg reá, még nagyobb mértékben henczeg, míg emberére nem talál, ki jól meg kardlapozza.” Szokoly emlékiratai szerint a hátsó szándékú szerkesztői méltatások és elismerések nemcsak a Vas Gerebennel való közös munkát jellemezték, hanem általánosan meghatározta az egész irodalmi pályáját: „Hamis, tévútra vezetett dicséretben elégben részesültem, természetesen oly emberek részéről, kik csak önérdeklüket tekintették, kik szapora ingyen vagy olesó munkásokat óhajtottak s nem oda céloztak, hogy a tehetség vagy a szorgalom neki való téren fejtsse ki s érvényesítse munkásságát.” SZOKOLY Viktor, *A kis triumvirátus...*, i. m., 14; Szokoly Viktor levele Gyulai Pálhoz, Pest, 1862. július 17. = GYULAI Pál *Levelezése 1843-tól 1867-ig*, s. a. r. és a jegyzeteket írta SOMOGYI Sándor, Bp., Akadémiai, 1961. 472–473. Kiemelés az eredetiben.

62 GYULAI Pál, *Válogatott művei*, Jegyzetek, szerk. KOVÁCS Kálmán, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1989, 1137.

63 Gombostű, 1857. június 4., 1417.

64 SZINNYEI, *Novella- és regényirodalmunk...*, i. m.; VAHOT Imre, *Petőfi ócsárlói és dicsőtői = Vahot Imre emlékiratai*, Bp., Khór és Wein, 1881, 303.; „*Petőfi élete és művei*” (*Irta Fischer Sándor. Fordította Tolnai Lajos, Budapest, 1890. Grill Károly könyvkereskedése.*), Pesti Hírlap, 1889. december 10.; PAPP Ferenc, *Gyulai Pál, II. köt.*, Bp., MTA, 1941, 241.

65 E. CSORBA Csilla, *A halhatatlanság sottogásai: A Petőfi-illusztrációk történetéből*, Magyar Napló 1 (1999/7): 17; KERÉNYI Ferenc, *Petőfi Sándor élete...*, i. m., 2008, 476.; MARGÓCSY István, „Az apostol” sorsa, Holmi 23 (2011), 107.

A Petőfi-regény fő jellegzetessége, hogy jól láthatóan keverednek benne fikatív és életrajzi elemek. Ez könnyen a múlt elbeszélhetőségét problematizáló, történelem és emlékezet, emlékezet és társadalom viszonyát vizsgáló – jelen írás számára áttekinthetetlen – elméletrengetegbe csalhatná be a vizsgálódást.⁶⁶ A történelem-filozófiai, ismeretelméleti és nyelvfilozófiai kérdéseket elkerülendő, érdemes lehet e ponton inkább műfajtörténeti perspektívából közelíteni Szokoly „regényes rajzaihoz”, s valamiképpen körüljárni az 1850–60-as évek emlékezettermelésének ezt a számos műfaj keverékéből összeálló, meglehetősen populáris formáját.

Kiindulásként talán kissé anakronisztikus, azonban igencsak érzékletes lehet a filmelmélet (és a mai populáris kultúra) irányából kezdeni a vizsgálódást. Noha a tanulmány keretei kifejezetten a szabadságharc utáni közemlékezetre korlátozódnak, fontos látni, hogy e sajátos műfajú történet témája és narratológiai alapszerkezete alig különbözik a napjainkban is futószalagon gyártott prózai vagy filmes életrajzi fikciók, életrajzi feldolgozások tömkelegétől. Ezek a filmek mindenekelőtt a piaci siker érdekében készülnek. Központi témájuk is – az obligát melodramatikus szál mellett – jellemzően a *siker* maga, függetlenül a történet központi hősétől s annak életétől. Hosszasan lehetne sorolni azokat a népszerű alkotásokat, amelyek azt beszélik el, hogy miként s milyen megpróbáltatások árán lett valakiből tömegek bálványja: sikeres sportoló, felkapott filmsztár, hírhedt bűnöző, befolyásos politikus, híres énekes, virtuóz zenész vagy más elismert híresség.⁶⁷ Földváry Kinga filmelméleti megközelítése *életrajzi adaptációnak* tekinti ezt a műfajtypust, amely – mint kifejti – a kortárs emlékezet egy igen hatékony hagyományozódási módja. Földváry jól rávilágít e narratívák műfajelméleti problémáira s a hozzájuk társuló (referencializáló) befogadói stratégiákra, illetve az ezekből következő narratológiai és tematikai sablonosságokra:

Tekinthető-e egyáltalán műfajnak az életrajzi film, ha lényegéből fakadóan ellenáll minden általánosításnak, hiszen ahány élet, annyiféle narratíva, stílus, hangulat, fordulat, karakter szükséges az egyes művek megalkotásához? Másfelől, tekinthető-e adaptációnak az a folyamat, melynek forrása egy élet, eredménye pedig egy olyan műalkotás, melynek szereplői nem osztoztak a valós életeseményeken, hiszen az alkotók hivatásos színészek segítségével

▼

66 Alapos áttekintést kínálnak erről Gyáni Gábor könyvei, valamint a Thomka Beáta által szerkesztett *Narratívák*-sorozat bizonyos tanulmánykötetei. GYÁNI GÁBOR, *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*, Bp., Napvilág, 2000; Uő., *Posztmodern kánon*, Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 2003; Uő., *Relatív történelem*, Bp., Typotex, 2007; Uő., *Az elveszített múlt: A tapasztalat mint emlékezet és történelem*, Bp., Nyitott Könyvműhely, 2010; Uő., *A történelem mint emlék(mű)*, Bp., Pesti Kalligram, 2016. THOMKA BEÁTA szerk., *Narratívák 3: A kultúra narratívái*, Bp., Kijárat Kiadó, 1999; Uő. szerk., *Narratívák 4: A történelem poétikája*, Bp., Kijárat Kiadó, 2000.

67 Rövid internetes keresés után néhány íróról szóló filmes adaptáció: BAJTAI András, *5 remek életrajzi film íróról az elmúlt években*, 1749.hu, 2020. szeptember 18; elérhető: <https://1749.hu/fuggo/essze/5-remek-eletrajzi-film-irokrol-az-elmult-evekben.html> [utolsó elérés: 2022. augusztus 5.]

jelenítik meg valamely többé-kevésbé ismert történelmi személy életének részét vagy egészét? [...] a magukat legautentikusabbnak tekintő, szinte már dokumentumfilm-eszközökkel dolgozó filmek is valamilyen dokumentált, legtöbbször nyomtatásban is elérhető, tehát szerkesztett forrásokra támaszkodva alakítják ki forgatókönyvüket, tehát már ebben az értelemben is tekinthetők adaptációnak (nem beszélve a forgatókönyv mint intermedialis adaptáció [...] kérdéséről). Bár sajátos módon *a nézők gyakran inkább dokumentumként, a valós életrajz ismert eseményeihez viszonyítva ítélik meg őket, közelebből megvizsgálva a műfajt, azt is láthatjuk, hogy ugyanolyan jól körülhatárolható narratív sablonokkal, tipikus megoldásokkal dolgozik a filmeknek ez a csoportja is, mint bármely más, a köztudatban is fikciós eredetűként élő műfaj. A válogatás és elrendezés helyenként erősen manipulatív alkalmazásától sem visszariadva, az életrajzi filmek leggyakoribb fókusza a hírnév megszerzéséhez vezető út, jellegzetes hőse a magánélet és közélet ellentmondásaiban vergődő celebritás, esetleg láthatjuk a pálya végét, a testi-szellemi hanyatlást [...], de a legritkábban esetben látjuk például a hírnévhez vezető sokéves munkát, a tanulást, kitartást, szorgalmat, hiszen ezek kevés izgalmat ígérnek a filmvászonon. A művészek életéről szóló filmek emellett rendszeresen élnek azzal az eszközzel, hogy az adott alkotó ismertebb műveit is adaptálják a szerző életrajzába, egyfelől a narratíva középpontjában álló művész alkotói módszerét illusztrálандó, másfelől hogy a kevésbé látványos hétköznapiakból összeálló élettörténetnek valamilyen drámai struktúrát kölcsönözzenek, de leginkább abból a bulvárpletyka iránti érdeklődésből, amivel az átlagember a híres művész műhelyébe és magánéletébe való bepillantásra vágyik.*⁶⁸

A kissé hosszan idézett leírás szinte kimerítően összegzi a Szokoly által *regényes rajzok*ként definiált műfaj narratológiai, tematikai, cselekményvezetési megoldásait. Azonban a Bach-korszak irodalmi termését tekintve ez a manapság hollywoodi filmekből ismerős, jellegzetes séma nemigen határolható egyértelműen el, s beolvadni látszik a többi emlékező igényű, jeles férfiak viselt dolgait elbeszélő, történeti jellegű, rendkívül sokféle formai megoldással kivitelezett elbeszélés- és regénytípusba. Érdeemes lehet tehát áttekinteni, hogy vajon milyen korabeli sémák és műfaji hagyományok hatottak az első jelentősebb terjedelmű Petőfi-reprezentációra.

▼

68 FÖLDVÁRY Kinga, *Műfaj és adaptáció*, Apertúra, 2022. tél, elérhető: <https://www.apertura.hu/2022/tel/foldvary-mufaj-es-adaptacio/> [utolsó letöltés: 2022. augusztus 5.] Kiemelés tőlem – O. O.

Szokoly már az előszóban hangsúlyozta a regénye felemás életrajziségát, s hogy műve nem kíván megfelelni tudományos igényeknek, amelyet emiatt a *rege* műfajához hasonlított:

Gyulai, Jókai s Vahot Imre szépen írtak róla, s jobbára tényeket adtak elő. Én azonban jelen könyvemben nem igénylem a száraz adatok elvitathatlan alaposágát, hanem elbeszélésemet csak úgy óhajtom tekintetni, mint ama regéket, mikben az üres hézagokat az író képzelme pótolja ki, s melyek mindazáltal való alapon nyugszanak.⁶⁹

Úgy tűnik, a szerző valamiképpen a szájhagyományhoz s a népi emlékezethez akarta kötni alkotását. Azonban kezdetben kissé bizonytalan volt, hiszen a *rege* mellett a (Jókai által is használt, s Erdélyi János által klasszifikált)⁷⁰ *mítosz* megnevezést is használta műve jellemzésére: „Romulus eredetét s kimulását a költészet mythoszba burkolja” és „[Petőfi] máris mythoszi lényyné vált előttünk”. (1) Az 1862-es kiadásra viszont mintha csiszolódtak volna műfaji elképzelései, s a mítoszra tett utalásokat *regére* írta át: „Romulus eredetét s kimulását a költészet *regébe* burkolja” és „[Petőfi] máris *regék* hősové vált előttünk”. A *regében* a történeti novella s a mondában a történetírás előzményét felfedező Szajbély Mihály műfaj történeti tanulmánya alapján érthető, hogy Szokoly a *rege* képlékeny műfajához kapcsolta *regényét*. Hiszen a műfajmegjelölést az archaikus és patriarkális közösségi szemléleten alapuló, naiv és prehistorikus történelemtudatot tükröző, szórakoztató igényű, vállaltan fikcionalizáló lírai vagy prózai történetek megnevezésére használták.⁷¹ A *rege* persze nem maradt meg a népköltészet határain belül: Kisfaludy Sándor óta műköltészté vált, s a nemzeti narratíva keretei között popularizálódott, trivializálódott. „[N]em az egykor valóban mindenki számára közös világlátást, világértelmezést fejezte ki, hanem az attól már eltávolodott, kívülálló embert igyekezett a közös nemzeti múlt iránt érzékennyé tenni, s művelői maguk is [...] a kései utód nosztalgikus visszapillantásából nyertek ihletet. Sikerük pedig éppen azért lehetett, mert kielégítették e befogadói réteg érdekesség-, olvasmányosság- és nosztalgiaigényét.”⁷² Vagyis a szerző a műve populáris (a kanonikusnak számító *történelmi regénytől* eltérő)⁷³ történelemszemléletére utalt, amikor azt a *regéhez*

▼
69 SZOKOLY Viktor, *Regényes rajzok Petőfi Sándor ifjúkori éveiből*, Pest, Vahot Imre Kiadása, 1859, 3. A továbbiakban erre a kiadásra hivatkozom, s a főszövegben adom meg zárójelben az idézetek pontos helyét.

70 Vö. GULYÁS Judit, *Erdélyi János meseértelmezéséről*, Irodalomtörténeti Közlemények 118(2014): 6; SZAJBÉLY Mihály, *Jókai Mór (1825–1904)*, Pozsony, Kalligram, 2010, 91–120.

71 SZAJBÉLY Mihály, *A rege és rokonműfajai a XIX. század elejének magyar irodalmában*, Irodalomtörténet 80(1999/3): 424–440.

72 SZAJBÉLY, *A rege és...*, i. m., 435–436

73 A történelmi regény történetéről, elméleti dilemmáiról, olvashatóságáról, egy-egy reprezentáns darabjáról lásd: BÉNYEI Péter, *A történelem és a tragikum vonzásában: A történelmi regény műfaji változatai és a tragikum kérdései* Kemény Zsigmond írásművé

hasonlította, azonban inkább már csak egyfajta ködös előzményt, távolibb műfaji párhuzamot vetett fel.⁷⁴ Noha a (Petőfi életétől teljesen elrugaszkodó) betéttörténetben éppen Kőváry László 1857-es regegyűjteményéből dolgozott fel egy Dárius perzsa uralkodó kincseiről szóló regét.⁷⁵

Pontos(abb) műfaji analógiák felé vezet a cím első felében megadott *Regényes rajzok* megjelölés. Ahogy az alaki hasonlóság is sejteti, a műfaj a *rajzollal* rokonítható, mely egy (múlt vagy jelenbéli) korszaknak s történelmi szereplőinek megfestését, átélhető ábrázolását valósítja meg, s amelyet a Czuczor–Fogarasi-szótár nem véletlenül próbált a „jellemzetes előadás” alapján definiálni, példájában éppen egy életrajzi jellegű mű címét említve: „beszéd, vagy iromány, mely valakinek vagy valaminek jegyeit, tulajdonságait jellemzetesen előadja. *Rajzolatok jeles férfiak életéből.*”⁷⁶ A *rajzolat* tehát – az életképekhez hasonlóan – „valósághoz” kötött, valóságábrázoló műfaj; a *regényes* (vagyis fiktív) jelző ezt a valóságigényt árnyalja, módosítja Szokoly műfaji megnevezésében. Szokolyéhoz hasonló műfajmegjelöléssel élt Jókai Mór 1870-ben megjelent *A magyar nemzet története regényes rajzokban* című munkája is, azonban a többesszámú ’rajzok’ Jókainál arra utal, hogy a gyűjteményes munka több rövid, vázlatszerű prózai írást (*scénet, sketcht, Gemäldet*, vagyis *rajzot*) tartalmaz a magyar történelemről.⁷⁷ Ezzel szemben Szokoly rajzai szorosan összefüggenek, és egyetlen egységes művé állnak össze; tehát a többesszámú ’rajzok’ csak a szerkezet esetlegességét, a cselekményvezetés epizodikusságát, anekdotikus-ságát jelzi.

Ahogy a mű címének második fele (*Petőfi életéből*) is utal rá, alapvető, evidens előzmény a *biográfia* rendkívül változatos és elágazó műfaja. A bevezetőben elhangzott, s még lesz róla szó, hogy számos (rövidebb-hosszabb) Petőfi-életrajz született 1858 előtt, melyek nyilván elérhetőek voltak Szokoly számára is. Legkorábbi műfaji mintái az erényekre épülő antik görög és római életírások lehetnek:⁷⁸ a Piarista

szetben, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2007; HITES Sándor, *Még dadogtak, amikor ő megszólalt: Jósika Miklós és a történelmi regény*, Bp., Universitas Kiadó, 2008.

74 Vö. MIKOS Éva regeértelmezésével: „A rege fogalma az esztétikai/poétikai/nemzeti/történelmi elvárások megtestesülése, egy olyan entitás, amely valójában sosem létezett.” MIKOS Éva, *Tény és fikció, nemzet és régió, elit és populáris konfliktusa a rege műfaja körül = Tény és fikció: Tudomány és művészet a nemzetépítés büvkörében a 19. századi Magyarországon*, szerk. GYÁNI Gábor, Bp., MTA BTK Történettudományi Intézet, 2015, 123.

75 Mindez erősíti Mikos Éva megállapításait, mely szerint ugyan Kőváry László prózában (is) írott, emiatt egyértelműen népköltészeti dokumentumként fölfogott gyűjteménye nem talált kellő visszhangra az „elit köreiben”, a korszak tömegtermékein azonban nagyon is éreztette hatását. Vö. *Uo.*, 121.

76 CZUCZOR Gergely, FOGARASI János, *A magyar nyelv szótára, 5. kötet*, Pest, Emich Gusztáv Könyvnyomdája, 1862, 420.

77 Az életképekről s más rokonműfajok nemzetközi példáiról: LUKÁCSY Sándor, *Az életképirők = A magyar irodalom története, III. kötet*, szerk. Pándi Pál, Bp., Akadémiai Kiadó, 1965, 638–641. Korabeli gyűjteményes munkákra példaként lásd még: SZATHMÁRI Emil, *Borsodi Emlék: Regényes történelmi rajzok Borsod és Heves megyék múltjaiból*, Eger, Az Érseki Lyceum Könyvnyomdája, 1857; REMELLAY Gusztáv, *Kereszt és félhold: Regényes korrajzok a török világból*, Pest, Pfeiffer Nándor, 1861.

78 A görög és római életrajzokról tömör, átfogó képet nyújt: ADAMIK Tamás, *Római irodalom. A kezdetektől a nyugatrómai birodalom bukásáig*, Pozsony, Kalligram, 2009, 268–269.

Gimnázium diákjaként Cornelius Nepos életrajzi munkáit olvashatta tanári kommentárok kíséretében.⁷⁹ Nem ellenőrizhető, de ismerhette valamelyest a szentek életével foglalkozó legendairodalmat (*hagiográfia*), s talán a későbbi humanista művészeletrajzokat (pl. *művészanekdotákat*) is.⁸⁰ A biográfia jegyei felfedezhetők a (Petőfi esetében is gyakori) posztumusz dicsérő- vagy gyászkölteményekben, valamint a (Gyulai Pál által kedvelt) halotti-, gyász- és emlékbeszédekben is. Az *életrajzi regény* (esetleg *regényes életrajz*) az életrajz műfajának irodalmi igényű változata: életrajz és regény, tényközlés és esztétika, faktualitás és fikcionalitás világa között ingadozik. A hibrid műfajt a mikrotörténeti perspektíva, a magánéletiség, a személyiség fejlődéstörténete (Bildung) iránti érdeklődés jellemzi. (Ennyiben rokonítható az önéletírással is, mely „a »ki vagyok?« kérdésre a »hogyan váltam azzá« elbeszélésével felel.”)⁸¹ Arany Mihály György szerint az életrajzi regényben „a főszereplőket legemberibb arcukon keresztül ismerheti meg az olvasó: a magánélet és a személyiség fejlődése felől közelítve.”⁸² Takáts József Gyulai emlékbeszédeiről szóló tanulmányában – Budai Ézsaiás 1802-ben kiadott tankönyve nyomán – megkülönbözteti az életrajzi hagyomány Cornelius Nepos-féle magánéleti és Tacitus-féle közösségi szemléletű irányait.⁸³ Amennyiben Gyulai emlékbeszédei – Takáts szerint – az életrajzok közösségi, Tacitus-féle modelljéhez köthetők, úgy az életrajzi regények (s a Petőfi-könyv) a Cornelius Nepos-féle hagyomány reprezentánsainak tekinthetők.⁸⁴

Szokoly műve megfelelni látszik az életrajzi regény valamennyi műfaji kritériumának, érdemes azonban tovább vizsgálni, hiszen – P. Szathmáry Károly egy-egy munkáján kívül⁸⁵ – a műfaji megnevezésnek nemigen található nyoma a korban.⁸⁶ Pontosabban szólva beolvadni látszik a jóval elterjedtebb *regényes korrajz*

▼

79 TAKÁTS Sándor, *A főváros alapította Budapesti Piarista Kollégium története*, Bp., Hornyánszky Viktor, 1895, 171.

80 Ez annyiban lehet releváns, hogy a humanista művészanekdoták kifejezetten a művészi tehetség felfedezéséről és a művészi pályakezdés körülményeiről szóltak. DARAB Ágnes, *A természet története: Plinius Természetrájának anekdotikus elbeszélsmódja*, Bp., Gondolat, 2020, 193.

81 Philippe LEJEUNE, *Még egyszer az önéletírói paktumról*, ford. VARGA Róbert = *Önéletírás, élettörténet, napló: Válogatás Philippe Lejeune írásából*, szerk. Z. VARGA Zoltán, Bp., LHarmattan Kiadó, 2003, 230.

82 A műfajjal eddig Arany Mihály György foglalkozott a legalaposabban, könyvében átfogó képet nyújt az életrajzi regény életrajzhoz fűződő viszonyról, szereplői ontológiai problémáiról, biográfista beállítódásáról, a nevelődési regénnyel való összekapcsolódásáról is: ARANY Mihály György, *Felfedezők, felmérők, világgúyjúk: A kortárs német nyelvű történelmi felfedező-utazási regény változatai*, Szeged, JatePress, 2019, 67.

83 TAKÁTS József, *Gyulai, emlékbészéd, kanonizáció* = T. J., *Módszertani berek: Írások az irodalomtörténet-írásból*, Jyväskylä, University of Jyväskylä, 2006, 117–118.

84 Az irodalomtörténet-írás tacitusi eszményeiről: DÁVIDHÁZI Péter, *Egy nemzeti tudomány születése: Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet*, Bp., Universitas Kiadó, 2004, 569–618.

85 P. SZATHMÁRY Károly, *Georgia utolsó királynője: Regényes életrajz*, *Vasárnapi Ujság*, 1855. április 15, 113; Uő., *Bethlen Miklós: Regényes életrajz*, Pest, Müller Emil Könyvnyomdája, 1858.

86 Gyulai arra utal kritikájában, hogy német nyelvterületen gyakoribbak voltak a híres írók életútját bemutató alkotások: „A német írók kedvenc szokása, nevezetesebb íróikról beszélt vagy regényt írni. Leginkább azért teszik, hogy mélyen és szellematosan oszkothassanak az illető író munkáiról, czéljáról, miveltségörténeti küldetéséről. Mi is előveszszük néha

műfajába, mely a regényes életrajz közeli rokonának tekinthető, hiszen egyetlen történelmi szereplő életútja vagy életszakasza helyett elsősorban egy bizonyos történelmi kort mutat be.⁸⁷ Azért is érdemes megvizsgálni ezt a rokonműfajt, mert 1857-ben éles s igencsak személyeskedő vita folyt róla Greguss Ágost és a korrajz előljáró képviselője, Vas Gereben között. Vas Gereben *A nemzet napszámói* (1857) című regényéhez egy Gregusshoz címzett, indulatos hangnemű toldalékot mellékelte, melyben visszautasította a kritikus korábbi, *Nagy idők, nagy emberek* (1856) című művének irányzatosságára vonatkozó kifogásait. A szerző úgy érvelt, hogy a sikamlósabb és magánéleti témájú regénnyel szemben műve korrajz, melynek – elképzelése szerint – alapvető követelménye a közéleti, társadalmi szempontú ábrázolás, emiatt a történelmi szereplők magánéletével szembeni diszkréció és a didaxis is.⁸⁸ Vas Gereben tehát – az előbb felvetett – magánéletiség–közéletiség szempontja szerint próbálta a műfajt definiálni. Ezzel szemben Greguss a fikcionalitás–faktualitás szempontjait vette figyelembe;⁸⁹ úgy vélte, a korrajz a történelmi tárgyú regényeket jelöli, melynek a *regényes korrajz* az egyik alfaja a pusztán történelmi adatokat felhasználó (tehát tudományos igényű, „nem fiktív”) *történelmi korrajz* mellett:

Világosítsuk fel Vas Gerebent. A korrajz... kort rajzol, ennél fogva történelmi elemnek kell benne lenni. E történelmi elemet azonban a korrajzoló vagy szorosán a történelmi adatok teljes, kerek összeállításában, vagy pedig szabad feldolgozásban, azaz nem csupán történelmi adatokat s nem is teljesen összeállítva, tünteti fel. Első esetben *történelmi*, második esetben *regényes korrajz* áll elő. Van-e még e kettőn kívül harmadikféle korrajz is, azt Vas Gereben mutassa meg. A tudomány eddigelé csak azon említett kétfélet ismeri.⁹⁰

(Greguss műfaji kanonizációját erősítette a Vas Gerebennel s korrajzaival foglalkozó Barabás Ábel 1903-as kismonográfiája is: „Mi a korrajz? Regény és történet szerencsés vegyülete. A korrajzíró tehát művész és tudós egy személyben. De a korrajz, mint műfaj, a regény szabályai alá tartozik.”⁹¹) Nem elképzelhetetlen,

▼

nevezetes írónkat vagy szónokainkat. Kalandokat fogunk rájuk s mindent elkövetünk, nehogy híven rajzoljuk, mert ez nem volna elég regényes. Egyik mód sem ér egy fabatkát, de a németeké legalább kegyeletes.” GYULAI, *Petőfi életéből...*, i. m., 166.

87 Történelem és életrajz viszonyáról, hasonlóságairól és különbségeiről, a kettő megítéléséről: SABINA LORIGA, *Történet- és életrajzírás a 19–20. században*, ford. KOVÁCS Ákos András, Korall 12 (2011): 5–29.

88 VAS Gereben, *A nemzet napszámói*, III. kötet, Pest, Emich Gusztáv Könyvnyomdája, 1857, 179–188.

89 A Friebeisz-féle Délibáb – Greguss meghatározásával egyezően – szintén regényes korrajznak tekintette Vas Gereben munkáit. Délibáb, 1857. szeptember 15., 424.

90 GREGUS[S] Ágost, *A „nemzet napszámói”-nak toldaléka*, Pesti Napló, 1857. szeptember 12. Kiemelés az eredetiben.

91 BARABÁS Ábel, *Vas Gereben*, Bp., Franklin-Társulat, 1906, 184.

hogy Szokoly is a Greguss-féle „regényes korrajz” mintájára alakította ki sajátos műfajmeghatározását, legalábbis erre – valamint a regényes életrajz és regényes korrajz korabeli összemosódására – utal egy, az általa is szerkesztett *Gombostűben* olvasható előírás is, amely a második kiadás alcímét tévesen „Regényes korrajzok”-ként adta meg.⁹²

A Petőfi-regény csakugyan sok tekintetben azonosítható az akkoriban pályája csúcspontján lévő Vas Gereben (regényes)⁹³ korrajzaival – emlékezőtechnikai, tematikai és poétikai megformáltság szempontjából egyaránt. Vas Gereben is (a regéhez hasonló) „szabad feldolgozásban”, a szájhagyományra hivatkozva, „ízese” párbeszédekkel, anekdotikus szerkesztésmódban, több cselekményszálon haladva s a mű kereteit szétfeszítő adomák beépítésével rekonstruálta a (közel)múltbeli történeteket és azok hőseit. Hiszen célja jellemzően a múlt szórakoztatás általi aktualizálása és népszerűsítése, valamint a régi jó idők iránti nosztalgiaivágy kiszolgálása volt.⁹⁴ A korrajzai széttartó szerkezetét magyarázza, hogy – Szokoly regényével egyezően – először általában a sajtóban jelentek meg folytatásos közlésekben. További hasonlóság, hogy Vas Gerebent is erősen foglalkoztatták a színházi témák, szereplői gyakorta nyomorban élők, a szegénységüket romantizáltan képviselő művészek voltak.

Szokoly *regényes rajzai* és a (Vas Gereben-féle) korrajz között azonban megfigyelhető egy kardinális különbség is: amíg utóbbi határozottan hangsúlyozta a cselekmény történeti realizisztikusságát és megtörténését, addig a Petőfi-regény az idézett előszóban a szórakoztató igényt nyomatékosította, kitérve a történeti hitelesség követelményei elől. Ez a differencia nem a szövegek történeti igényeit, s nem is a szerzők alkotói módszerét vagy habitusát, sokkal inkább az általuk választott közelmúltbeli témákhoz társuló befogadói elvárásokat jellemzi. Vas Gereben a (18. század végétől az 1840-es évekig elnyúló, gyakran kifejezetten a társadalmi felejtéssel szembemenő, kissé obskúrus)⁹⁵ témaválasztásaival meg tudott felelni az olvasóközönsége múlt iránt érdeklődő, nosztalgikus hajlamú igényeinek. Jellemző, hogy bizonyos történelmi szereplők szájhagyományban őrzött mondatait olykor „szó szerint”, kurzíválva citálta, s erre lábjegyzetben fel is hívta a figyelmet.⁹⁶ Ezzel

92 *Gombostű*, 1857. június 4., 1417.

93 A korszakból néhány mű – Vas Gereben munkáin túl – melyre a regényes korrajz megnevezést használták: Vahot Imre: *A honvéd őrangyala* (1850), *Sajó* (1851); Szöllősi Benő: *A kibújdosott naplója* (1852); Bérczy Károly: *Egy zsidó a XIII. századból* (1853), Irinyi József: *Dicső napok* (1857).

94 Ahogy Barabás Ábel fogalmaz: „Vas Gereben azt pótolja, a mi történetíróinknál hiányzik.” BARABÁS, *i. m.*, 187.

95 Vas Gereben szavaival: „A legközelebbi múlt eszméit kell kihurcolnom a sötétből, nehogy a feledés hamvai alá merüljenek, mert ha ez alakok elmosódnak, nincs oly teremtő erő, mely azokat többé visszaadni bírja.” idézi: BARABÁS, *i. m.*, 73. A főhősök elfeledettségére utalt szarkasztikusan *A nemzet napszámosa* korabeli fogadtatása is: „E regény egyik főalakja Megyeri, a feledhetetlen színész, kinek tervezett *éreszobra* – *Beöthy L. élce* szerint – szinte *elolvadt* – a nagy *melegben!*” *Divatcsarnok*, 1857. szeptember 15. Kiemelés az eredetiben.

96 Például: *Vas Gereben, A nemzet napszámosai*, Pest, Emich Gusztáv Könyvnyomdája, 1857, 176. Thomas Leitch szerint ez az eljárás a könyv értékét megalapozó tekintélyre való hivatkozás (transzcendens intertextus) klasszikus esete. Thomas LEITCH,

szemben Szokoly műve – hiába tartalmaz számos történetileg hiteles részletet – nem dicsekedtetett történelmi élethűséggel, sőt, kifejezetten elébe kellett mennie a referencializáló irányultságú várakozásoknak.

Hogy a valóság milyen fokú jelenlétére van ahhoz szükség, hogy egy történelmi alkotás megfelelhessen a valószerűség követelményének? „Nem többre és nem is kevesebbre, mint amennyit az olvasó (akit a szerző maga elé képzel, vagyis a mintaolvasó) a hihetőség érdekében feltétlenül igényel.” – ad pofonegyszerű, de megvilágító erejű választ Gyáni Gábor történelmi regényekről írt tanulmányában.⁹⁷ Gyáni lakonikus állítását egészítheti ki Thomas Leitch amerikai filmtudós két megállapítása is. Egyrészt, hogy az igaz történeten alapuló produkciók *valóságértékének* kiemelése valójában egy művön kívüli (hamis) tekintélyre való hivatkozás, amely tulajdonképpen azt a célt szolgálja, hogy megerősítse az alkotás *szórakoztató értékét*, melyek a hangoztatott valóságértékek valódi célját és lényegét adják.⁹⁸ Másrészt, hogy az ismertebb eseményeket (melyeket nem fenyeget az elfeledés veszélye, például bibliai történeteket, híresebb uralkodók tetteit, háborúkat) bemutató művek – belátható okokból – rendszerint kerülnek a megtörténtség autoritására való hivatkozást.⁹⁹ Vagyis a korabeli közönség nem tudta volna Szokoly regényét egy történelmi munka kódjain keresztül olvasni. A Petőfi-téma népszerűsége miatt nyílt lapokkal kellett játszania, s a paratextusokkal (cím, előszó) transzparenssé tennie regénye fikcionáltságát, nyíltan megvallva, hogy *tanulságos irodalmi tényábrázolás* (utile?) helyett pusztán csak *szórakoztatást* (dulce?) kínál. (Gyulai egyébként ledorongolta ezt az „öszvér” műfajt s Szokoly szabadkozását, szerinte a munka így az életrajzi és az irodalmi elvárások elől is egyaránt kitér.)

▼
Film Adaptation and Its Discontents, USA, Maryland, JHU Press, 2007, 285.

97 GYÁNI, *Relatív történelem...*, i. m., 278.

98 „Although they pretend to be transcendental, the truth claims of the tag »based on a true story« are always strategic and instrumental. The film's relation to a true story is used to support claims about its value as entertainment that are the real point of its ostensible truth claims.” LEITCH, i. m., 286.

99 *Uo.*, 283.

N. Horváth Béla

Az újrafogalmazott kultusz(könyv)

Illyés Gyula Petőfi-életrajzai

Illyés első Petőfi-könyve kétségtől kivil kultuszképző és éltető alkotás. Már a kortárs kritikák – úgyszólván függetlenül népi és urbánus „pártállástól” – az újraértelmezett Petőfit méltatták. Talán Bálint György fogalmaz a legpontosabban: „Az eredeti arcképről lemossa a fölé másolt ál-portrét, keze nyomán, amelyet Petőfi odaadó szeretete és a hamisítvány megvetése vezetett, tiszta és szuggesztív szépségében ragyog előttünk a költői igazi arca.”¹¹ Kétségtől kivil ideje volt a „lemosásnak” és az aktualizációnak is. A könyv ugyanis nem hagy kétséget afelől, hogy nem az „igazi” Petőfit, hanem a „népi író” Petőfit formázza meg, azaz a harmincas évek közepén kiteljesedni látszó népi mozgalom szellemi elődjét és egyben ideológiai és szellemi hivatkozási pontját. Poétikai mintát nem jelenthetett a romantika Petőfije – erről a távolságtartó és olykor frivol verselemzések (*Tisza, Szeptember végén*) meggyőzően árulkodnak és vallanak – az avantgárdot áthasonító, és azzal soha meg nem hasonuló Illyésnek. Jóllehet a *Petőfi* (1936) kétségtől kivil rendelkezik aktuálpolitikai áthallásokkal (elsősorban a népi mozgalom reformtörekvései és a politika viszonyát illetően), a könyv elsősorban irodalomtörténeti mű, amely ebben a konstellációban illeszkedik a kultusz akkor már fél évszázados hagyományához.

A Petőfi-kultuszt – és ebben Illyés könyvét is – értelmező Margócsy István így látja Illyés szándékát és művét: „Illyés nem tisztázza, hogy tudományos értelemben vett (történelmi) életrajzot, irodalmi portrét, irodalomértelmező esszét vagy generális történelmi példázatot kíván-e nyújtani; mindvégig eldöntetlen marad, hogy a könyv mint vállalkozás egy 'valóság'hoz' ragaszkodó történeti rekonstrukciót vagy pedig szépírói fikciót céloz-e meg; s nagyszabásúan kidolgozott retorikájával állandóan úgy él, hogy a műfaji kérdések feltevését eleve illegitimnek állítja be – mintha minden, amit elmesél, csak így lenne nemcsak hogy elmesélhető, hanem elképzelhető is; sőt, mintha minden, amit kimond, valóban így is történt volna, s a dolgok kizárólag éppen úgy függhetnének össze, ahogy itt prezentálva lettek.”¹² Margócsy kritikus és találó megállapítása nemcsak Illyés könyvére igaz, hanem a kultuszképzésben résztvevők alkotói szándékára és hiperbolizáló, apologetizáló eljárásaira, értékeléseire is. Az ilyen művek, szövegek ugyanis mindig tovább akarják építeni a már lerakott alapokat, gyakran olyan heroizáló és a

▼

1 Bálint György: A puszták zsenije, Pesti Napló, 1937. jan. 1. 11.

2 Margócsy István: Illyés Gyula Petőfi könyvéről, Holmi, 2009, 8, 1094–1116; 1096.

referencialitást figyelmen kívül hagyó értelmezésekkel, amelyek a kultusz alanyát (vagy tárgyát) nemcsak új megvilágításban tüntetik fel, hanem a glória fényét is rávetítik. Dávidházi Péter – tanulságos és szellemes szövegében, amelyben leírja és bemutatja a Petőfi-kultusz jellemzőit – olyan értelmezéseket is bemutat, amelyek Jézus attribútumait is Petőfire illesztik: feltámadás, megváltás, közbenjárás egy közösségért (mint Isten fia).³

Az irodalmi kultuszokra⁴ gyakran rátelepül a politika. A kultusz ugyanis rendkívül hasznos politikai, hatalmi célok realizálásában: igazolható (vagy cáfolható) valamely eszme igazsága, ilyen módon legitimizálható a kultusz alanyával egy politikai, hatalmi struktúra. Erre – a magyar irodalomtörténetben – Petőfi alakja és kultusza a legalkalmasabb. Rövid élete és torzóban maradt életműve elválaszthatatlan a XIX. század közepének és a magyar reformkornak politikatörténeti eseményeitől és revolucionista eszmeiségétől. Ebben a művészet- és társadalomtörténeti szoros kontextusban Petőfi könnyen válhatott egy-egy eszmét megtestesítő előképpé, hivatkozási alappá. A két háború közti politikában, irodalomban is, nem beszélve a századforduló milleniumi pátoszáról, és főleg nem az 1945-öt követő kisajátításokról, amikor csak a neve került a lobogóra, plebejus demokratizmusa nem.

Illyés Petőfi-könyve nyilvánvalóan szembe megy azzal a politikailag motivált kultusszal, amely a nemzetértelmezést, a magyarság-felfogást konzervatív és neonacionalista koordináták közé helyezi, megfosztva így Petőfi költészetét és politikai gondolkodását a társadalom átalakításának radikális, revolucionista szemléletétől. Ezt a konzervatív, hatalmilag motivált érdeket jól érzékelteti Klebelsberg Kuno kultuszminiszteri beszéde 1922-ben: „Igen, Petőfi forradalmár volt, de nemzeti forradalmár. Hazafias lírája a maga hatalmas lendületeit a nemzeti múlt szépségeiből és nagyságaiból merítette. Petőfi történeti érzéke és hazafisága 1848/49-i forradalmakat, mely nemcsak szabadságharc volt, hanem a társadalmi forradalom számos ismérvét is magán viseli, belekötötte a nemzeti élet nagy folytonosságaiba.

Ezzel homlokegyenest ellentétben az a forradalmi szellem, amely az 1918/19-i összeomlásukkor tombolta ki magát, ahistorikus és anacionális, radikalizmus

▼

3 Dávidházi Péter: A hatalom eredetmondái, Petőfi utóéletében. In: Petőfi Sándor emlékezete (szerk. Margócsy István), Osiris, 2022, 575–602, 592.

4 A kultuszképzés hatalmas irodalommal rendelkezik. Néhány fontosabb magyar nyelvű mű: Az irodalmi kultuszkutatás kézikönyve, Kijárat Kiadó, Bp., 2003; Dávidházi Péter: „Isten másodszülettje”. A magyar Shakespeare-kultusz természetrajza, Gondolat, Bp., 1989. Tverdota György: A komor föltámadás titka. A József Attila-kultusz születése, Pannonica, 1998; Margócsy István: A magyar irodalom kultikus megközelítései (Florilegium és kommentár), Irodalomtörténeti Közlemények, 1990, 3, 288–313.

volt.”⁵ Egy másik szöveg, Szabó Dezső írása sajátosan ötvözi a kor ellentmondó ideológiai téziseit, ahogyan elhatárolja Petőfit gróf Apponyi Albert konzervatívizmussától, másrészt a „zsidó nemzetiségű lapok” („Világ”, „Népszava”) „egyoldalú és hazug torzításaitól”: „Petőfi forradalmisága éppen a magyar faj életakarát, történelmi funkciója volt, mely a magyarság dolgozó tömegeinek hazájává akarta hódítani Magyarországot földjét.”⁶ Petőfire természetesen a baloldal is igényt tartott, már csak a verseiben megidézett forradalom és világszabadság okán is.

Illyés első *Petőfije* tehát a kultusz politikailag kisajátító dimenzióiban – némi képp azokkal szembenemve – pozicionálta a maga Petőfi-képét. Ugyanakkor könyve – noha gyakoriak benne a politika-, gazdaságtörténeti eszmefuttatások – nem politikai, hanem művészi portré. Egy nagy – és sok tekintetben elődjének tartott – költő alakmása. Tehát szembe kellett néznie azokkal az ábrázolásokkal is, amelyek épp a Nyugat, a nyugatos szellemiség jegyében fogantak. Elsősorban Ady és Babits Petőfi-portréjával.⁷ A nyugatos Illyés láthatóan elszakadt attól az Ady-képtől, amely a modernitás ízlését (és felfokozott szexualitását) vetítette bele a költőelődbe (noha azonosult Ady Szendrey Júliáról kialakított negatív véleményével), de nem osztotta a hozzá közelebb álló Babits értékelését sem. 1936-ban Illyéstől sem volt idegen a nemzetkarakterológia, de Babits oppozitív lélektipológijája – ahogy elhatárolta Aranyt Petőfitől – nem érintette meg. A népi mozgalom társadalomértelmezése, művészetfelfogása, irodalomeszménye jelenik meg könyvében, mintegy vissza- és előrevetítve Petőfi és saját korára.

Illyés 1936-os könyve sok kiadást megért.⁸ Érthetően, hisz a könyv felülemelkedik a keletkezési idejének politikai és társadalomtörténeti aktualitásain, tüntetően ki is szakad azokból azzal, hogy nem pozicionálja hősét direkt módon a politikai mezőben, hanem intranzigenciáját, szellemi különtségét hangsúlyozza, és a portréban életrajz, műértelmezések, kortörténeti összefüggések úgy rendeződnek egymáshoz, hogy a „legnagyobbak” tartott magyar költőről, annak küzdelmes emberi útjáról is szól. A politika azonban láthatóan nem respektálta Illyés szándékát és óvatosságát. Az 1945 utáni különösképpen nem. Ennek relációjában is értelmezhető, hogy több változatlan (és megcsonkított) kiadás után 1963-ban megjelent a *Petőfi Sándor*. Ez a könyv terjedelmileg majdnem kétszer akkora, mint elődje, lényeges és kevésbé lényeges változtatásokkal, finomításokkal, a politikai realitást is számba vevő kiigazításokkal és kiegészítésekkel. Érdemes tehát meg-

▼
5 Dr. gr. Klebelsber Kunó: Elnöki megnyitó beszéd (A Magyar Történelmi Társulat 1922. évi november hó 30-án tartott közgyűlésén). In: Jöjjön el a te országod... (Petőfi Sándor politikai utóéletének dokumentumaiból) (szerk. Margócsy István), Szabad Tér Kiadó, 1988, 104.

6 Szabó Dezső: Aktualitások (Auróra, 1923. jan. 20.) In: Jöjjön el a te országod, 127.

7 Erről részletesebben: N. Horváth Béla, *Nép és nemzet*, Nap K., 2021, 279–283.

8 1936, 1937, 1942, 1945, 1948 Nyugat Kiadó Vállalat; 1950 Révai Kiadó, 1952 Szikra, Szépirodalmi 1958.

vizsgálni, hogyan viszonyul egymáshoz a *Petőfi* és a *Petőfi Sándor*. Hogyan építi tovább Illyés a második kultuszkönyvével Petőfi akkortájt ugyancsak átformált és kisajátított kultuszát. Annál is inkább, hisz Illyés sem vonhatta ki magát azokból a szellemi áramlatokból és direkt politikai és kultúrpolitikai csatározásokból, ahogyan Petőfi neve a lobogóra került. Horváth Márton 1951-es előadása, majd könyve (*Lobogónk Petőfi*) nyilvánvalóan egy politikai koncepció igazolására használta Petőfi életművét, pontosabban költészetének egy bizonyos szegmensét: népiségét és forradalmiságát. Ez Illyés *Petőfijének* is filozófiai és ideológiai alapjául szolgált, de nem állt benne a direkt politikai konstellációban, és főleg nem szolgált egy leegyszerűsített politikai célrendszerrel. Amit Illyés beáldozott a politika oltárán, az az a sematikus Petőfi-rajz, amit a *Két férjben* (1948) és a *Föltámadott a tenger* (1953) film forgatókönyvében megjelenített. 1963-ban azonban már nem kíván tőle az új, Aczél György fémjelzte kultúrpolitika ilyen megalkuvást, sőt lehetővé tette az új, kiegészített *Petőfi* megjelentetését. Igaz, egy évvel az eredeti, francia nyelvű kiadás után.

Illyés 1956 után évekig nem mehetett külföldre, s csak 1962-ben, egy főleg kommunista írókból álló delegáció (vezetője Mesterházi Lajos) tagjaként utazhatott Párizsba. Külföldi kapcsolatai azonban működtek, hisz az őt felkereső kommunista kultúrpolitikusok (Köpeczi Béla, Király István) azzal szembesítették, hogy a belügy milyen információkkal rendelkezik az '56-os emigrációval (elsősorban irodalmi emigrációval) tartott kapcsolatairól. Köpeczi 1958 áprilisában keresi fel a mély apátiában élő Illyést, hogy rávegye az irodalmi visszatérésre, irodalmi – és ezáltal a hatalmat legitimizáló – szerepvállalásra. A politikus feljegyzést készített, amelyben idézi Illyést. Köpeczinek arra a felvetésére, hogy értesülései szerint „passzív ellenállásra szólítja az írókat”, Illyés azt válaszolja, hogy az „szemenszedett hazugság”, mert „nagyon ritkán találkozik barátaival egészségi állapota miatt”. Ugyanígy cáfolja azt is, hogy ő juttatta volna el verseit „disszidens lapoknak” (*Új Hungária*, *Bécsi Magyar Kurír*), és kijelenti, hogy „kész volna valamilyen formában tiltakozni is írásainak közlése ellen”.⁹ Ez utóbbi mondat kevésbé hihető, hisz Illyés nemcsak az emigráns magyar lapokban van jelen, hanem azokban a meghatározó francia irodalmi körökben is, amelyekkel fiatal kora óta kapcsolatot tart. Ezek a körök Illyés 1946–48-as kultúrdiplomáciai tevékenységét is számon tartják.¹⁰ Szellemi tekintélye, '56 utáni hallgatása, rezisztenciája is hozzájárult, hogy kinti barátai (elsősorban Gara László) egyengették Petőfi-könyvének kiadását. Amely már megjelent több nyelven, franciául azonban még nem.

9 Köpeczi Béla: Feljegyzés Illyés Gyulával folytatott beszélgetésről, Aczél György Hagyaték, MTA Kézirattár MS6032/48.

10 Erről részletesen: Tüskés Anna: Illyés Gyula francia–magyar kultúrdiplomáciai tevékenysége 1946–1948-ban, in: „en-nemzetem külhoni híre-sorsa” Fejezetek a 20. századi francia–magyar irodalmi kapcsolatok történetéből, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020, 179–197.

A *Vie de Petőfi*-t a Gallimard¹¹ adta ki. Természetesen ehhez nem volt elég a tekintélyes kiadó készsége és anyagi forrása, szükség volt a magyar hatóságok engedélyére. Ennek fontossága majd néhány évvel később nyilvánvalóvá válik, amikor 1965. november 2-án Párizsban bemutatták a *Kegyencet*. Illyést felelősségre vonták, amiért engedély nélkül járult hozzá művének külföldi bemutatásához és kiadásához. Az tehát, hogy a *Vie de Petőfi* 1962-ben megjelent, nem elsősorban a hatalom gesztusaként értelmezhető, mintegy az irodalmi közéletbe visszatérés (*Új versek*, 1961) honorálásaként, hanem jól felfogott politikai érdekként. Egyfelől annak deklarálásaként, hogy a külföldön az ellenállás szimbólumaként tekintett Illyést az új hatalom támogatja, engedélyezi műveinek megjelenését Magyarországon (igaz, az *Új versek* megrostálva, megcsonkítva jelenhetett csak meg) és külföldön is. Másrészt az átdolgozott *Petőfi* politikailag semlegesebb szöveg, sőt az a portré, amely az átdolgozása során markánsabbá vált, jobban megfelelt az új politikai hatalomnak. Ebbe még az a nagyvonalúság is belefért, hogy Illyés szövegének bizonyos kitételei sértették a „proletár internacionalizmus elvét”, de a cenzor ezeket nem húzta ki a magyar nyelvű kiadásból. S az is a politika legitimitációját szolgálta, ahogy a kibővített kiadás szélesebb politikatörténeti kontextusba helyezve írta le a magyar reformkor és forradalom progresszív vívmányait. A Nyugat felé óvatosan nyitó, és a korábbi politikai és irodalompolitikai gyakorlattól fokozatosan távolodó hatalomnak jól jött az Illyés által megrajzolt nyugatos Magyarország, annak francia orientációjával.

A *Petőfi Sándor* szerzői előszavából Illyés szándéka is kiviláglik, s ez valóban nem áll messze a politika motivációjától, praktikus érdekeitől: „A könyv nem mindennapi sorozatban, nem mindennapi cégér alatt volt megjelenendő. Elkaptott a lehetőség, hogy milyen helyről, milyen közönségnek beszélhet egy magyar végre egy sor szép magyar vállalkozásról, s csaknem kötelességnek – nem is a mi nemzetünk, hanem a többi nemzet iránti kötelességemnek – éreztem, hogy dióhéjban még a magyarok történetét is elmondjam, hisz a külföldi olvasó azt sem ismeri; anélkül pedig Petőfi nagyságának épp legszebb oldalát nem fogja soha megérteni.”¹²

Illyés a *Petőfit* nemcsak kibővítette, hanem át is dolgozta: kihagyott helyeket, beleírt nagyobb szövegrészeket, felcserélt szöveghelyeket és finomított kifejezéseket. (Elmaradt a „zsidó” néhány helyen, s a balázsfalvi „román demagóg” az új könyvben „szónok” stb.) De olyan szövegrész is akad, ahol erősebb kifejezéseket használ az új kiadásban. Már az első könyv is hangsúlyos témaként kezelte Petőfi származását, hogy a nemzeti köztudatban leginkább magyarnak tekintett költő szülei nem magyarok, hanem szlovákok voltak. Illyés az első könyv legfontosabb

▼
11 1962 májusában jelent meg a *Vie de Petőfi* a neves francia kiadó, a Gallimard gondozásában. Gara Lászlóról: Tüskés Anna i. m., 121–179.

12 Illyés Gyula: *Petőfi Sándor*, Szépirodalmi, 1963. Az előszó datálása: 1962.

forrásának tekintett Ferenczi-monográfiához¹³ fordul adatokért és argumentumokért annak igazolására, miért is magyarosította nevét a költő, s miért módosította (hamisította meg) születési helyét Kiskőrösről Félegyházára. Az ok, az aszódi és a selmeci diákévek alatt elszenvedett sérelmek az erősödő szlovák nemzeti érzést képviselő tanároktól, illetve ahogy Ferenczi mondja, az „agresszív pánszlávizmus” részéről: „Ennek oka a szláv eredettel való ellenszenvében rejlik s ez az ellenszenv benne már Aszódon fölébredt; még inkább kifejtett Selmeczen, a hol először volt alkalma a pánszláv törekvéseket megismerni. Ekkor fölébred büszke dacza s ő, ki sem vallásánál, sem neveltetésénél, sem lelkiismereténél fogva nem akar csak tősgyökeres magyarnak tartatni: magát kún eredetnek vallja s így születése helyével és származásával együtt.”¹⁴ Ferenczi a diák Petőfi szlovákellenes kitörését egy történetbe ágyazva meséli el: „Magyarságára ekkor kezd először büszke lenni, s tagadja, hogy szláv vagy tót eredetű. E mellett öntudatára jut, hogy tanárának is szláv rokonszenvei vannak, s efféle hatásnak kell tulajdonítanunk, hogy 1837-ben Korennél egy kukoriczatörés alkalmával oly »nemzetiségi dühbe« jött, hogy így kiáltott fel: »A tótok közt egy becsületes ember sincsen!«.”¹⁵ Illyés ugyanezt így interpretálja 1936-ban: „Az ifjúnak azonban itt is lelkes pánszlávokat sikerült kifognia. Ezek agitációja sincs hatás nélkül. Egyikük tüzes beszéde után az ifjú is úgy tűzre lobban, hogy így kiált fel társai közt, épp egy kukoricatörésen: »a tótok közt egy becsületes ember sincs!«.”¹⁶ A fiatal Petőfinek leginkább Daniel Gabriel Licharddal voltak konfliktusai, a történelemtanárral. Illyés itt is Ferenczire támaszkodik, felidézve a konfliktust, de ki is bővíti a Ferenczitől olvasottakat, illetve az első könyvét is: „Lichard tanár úrral kivételt tehetünk, nyugodtan rossz tanárnak, rossz embernek s ráadásul rossz szlovák hazafinak is tarthatjuk. Hamarosan eléri, hogy lángeszű tanítványa megutálja kedvenc tárgyát, a történelmet, az iskolát s egy kicsit az egész életet. S a papokat is? Lichard Isten szolgálatából állott a műveltség és az osztrák titkosrendőrség szolgálatába, hivatásos lelkész és besúgó. Az ő lelkét terheli, hogy a fiatal költő kilép a rendes kerékvágásból; a megpróbáltatások özönét zúdítja a rokonszenves kamasz fejére.”¹⁷ Petőfi szlovák fogadtatását és a szlovák recepció túlkapásait is értelmező Kiss Gy. Csaba úgy véli, Illyés igazságtalanul vádolta meg elfogultsággal¹⁸ a történelem „professorát”, aki „szekundába ponálta”, azaz elégtelent adott a kedvenc tantárgyából a már akkor is költői álmokat dédel-

13 Ferenczi Zoltán: Petőfi életrajza I–III. Franklin, 1896.

14 Ferenczi, i. m., 29.

15 Ferenczi, i. m., 89–90.

16 Ferenczi, i. m., 90.

17 Illyés Gyula: Petőfi Sándor, 49.

18 Kiss Gy. Csaba: Petőfi és a szlávok/szlovákok. Lapok a kultúrtörténet egy sajátos fejezetéből, Kortárs, 2022, 6, 61–66.

gető fiatalembernek. Lichard védelmére többen is keltek,¹⁹ amit azonban Illyés 1963-ban állít, hogy besúgó volt a tanár, nem cáfolják. A *Petőfi Sándor* szerzője talán arra alapozta állítását, hogy Lichard a szabadságharc bukása után tagja volt annak a küldöttségnek, amely hódolt Ferenc József előtt.²⁰

Az átdolgozott könyvben helyet kap a Petőfiék által alakított Egyenlőség Társulat kiáltványára rímelő, a nemzetiségeket ostromozó vers, az *Élet vagy halál*. Illyés nem idézi Petőfi szövegének legerősebb sorait, amely átkozdó hangon szól a magyarságra támadó nemzetiségekről („S mohó étvágygal megrohantok minket / Miként a holló holttestre száll”), közli viszont azt a versszakot, amelyben a nemzetiségeket sértő nevek szerepelnek:

„Te rác, te horvát, német, tót, oláhság,
Mit marjátok mindnyájan a magyart?
Török s tatártól mely titeket védett,
Magyar kezekben villogott a kard.
Megosztottuk tivéletek hiven, ha
A jószerencse nekünk jót adott,
S felét átvettük mindig a tehernek,
Mit vállatokra a balsors rakott.”²¹

A második Petőfi-könyv túlmegy már a költő származásával kapcsolatos nemzetiségi vitán, amikor a magyarság és a nemzetiségek kapcsolatáról szól. Kétségtelenül van olyan megállapítása, amely még 1936-ból származik, s amely akkor értelmezhető volt a klebelsbergi neonacionalizmus hatásaként: „A maroknyi magyarság nem csak a szabadságharc alatt, már évtizedekkel azelőtt, valóban mint lángoszlop világít, mint mágnes rántja magához a körülötte élő népek fiait; minél értékeesebbek, műveltebbek azok, annál biztosabban. Magyarnak lenni tán sose volt oly dicsőség, mint azokban az esztendőkből. Honnan a varázslat? [...] A legnagyobb csábító erőt a szellem sugározza a nemzet arcába. A dunai népek közt a magyar a legműveltebb. [...] elsőnek fogadja be a nyugati eszméket, amelyek alapos megértésére, sőt továbbfejlesztésére a főúri és nemesi műveltség szétszivárgása már régtől előkészítette. Különös, mindmáig eléggé számba nem vett erők kezdenek működni. A magyar nemzet a népvándorlás legutolsó hullámaként érkezett Európába. Szomszédai közt tehát származásra ő a legkeletibb; ugyanakkor, mint

▼
19 Elsősorban Jakus Lajos: *Életképek Petőfi diák- és ifjúkorából* In: *Studia Coniteticensis Pestensis*, Szentendre, 1989.

20 Csáky Károly: *Híres selmeci tanárok*, Lilium Aurum, Dunaszerdahely, 2003, 108.

21 Illyés Gyula: *Petőfi Sándor*, 575.

Az Egyenlőség Társulat a magyar jakobinus egyesület, amelynek nevében Petőfi fogalmazta a Jellasics ellen mozgósító kiáltványt, erős forradalmi frazeológiával, utalva a hitszegő királyra, s a királyok országára, valamint a királyok büntetésére.

mondtuk, errefelé ő Nyugat-Európa legelőbb tagja. Mert meddig terjed Európa? Ameddig a sajtóságos eszméi, vagyis a civilizációja. Hogy egy nemzet Európához tartozik-e, vagy nem, s mióta tartozik oda, azt ilyesféle kérdések döntenek el: részt vettél a keresztesháborúban? A reformációban? Voltak jakobinusaid?”²² Ezek a magyarság szellemi és politikai erejét méltató szavak, különösen a Kelet-Nyugat relációjában, hogy tudniillik a magyarság mindig európaibb volt szomszédainál („ő volt Nyugat-Európa legelőbb tagja”) Illyésnek azt a törekvését tükrözik, hogy egyrészt rámutasson a magyar sérelmekre (elsősorban a nemzetiségeknek tulajdonított Trianonra), másrészt (újra)pozicionálja nemzetét a francia közvéleményben. Abban a Franciaországban, amely a magyar közvélekedésben a leginkább magyarelles volt a békeszerződések megkötésekor. Erre az igazságtalanságra is rámutatnak a *Petőfi Sándor* ilyen jellegű kijelentései: „Az archívumokban egyetlen olyan jelentés sem olvasható, amely arról szólna, hogy a különben nagyon is harcias magyar parasztok valamelyik községe vallási vagy nemzeti indulattól vezérelve egy másik falut megtámadt. A magyarok ugyan büszkéek eredetükre, a testvértelen voltukra (minden nemzet arra büszke, ami), de ahogy vallási türelmetlenség nincs bennük, a nemzeti türelmetlenségük is oly kicsi, hogy szinte a nemzeti tudat hiányáig ér. Őszinte csodálkozás és valamiféle könyörület önti el őket, ha idegen nyelvet hallanak.”²³

A *Petőfi Sándor* a nemzetiségi kérdést sajátos politikai, történeti konstellációban is tárgyalja. Mindkét könyvet átjárja a Habsburg-ellenesség. Illyésnek az a véleménye, hogy a Habsburg-dinasztia nemcsak Európa legreakciósabb, de legostobább uralkodó családja is volt. Az udvari kamarillapolitika szereplői is (Illyés itt Metternich ellenlábasa, a cseh Kollowrat magyarellenességét, cseh sovinizmusát emeli ki) sikeresen fordították szembe a magyarságot a többi etnikummal. Illyés ugyan kritikusan szemléli a magyar forradalom hibáit, vezetői döntéseit, de a nemzetiségi konfliktusokat nem ezzel, a magyar politika hibáival magyarázza, hanem a magyarság másságával, illetve a Habsburgok sikeres megosztó politikájával: „Az Emberi Jogok Kinyilatkoztatásától megihletett magyar forradalom véres csatáit olyan hozzá hasonlóan föltörekvő kis népekkel vívja, amelyek elhiszik, hogy nemzeti szabadságukhoz őket Európa egyik legreakciósabb abszolutizmusa fogja elvezetni. Hogy volt ez lehetséges? Közrejátszott ebben nyilván a magyarság tökéletes nyelvi és származási más-volta, amely ezekben az évtizedekben tudatosult szomszédainak szellemi rétegeiben, a *más-t*, az egyedülit pedig, tudjuk, még a madarak is csípi és vágják. A támadók sorából, akik tévedésükre csak akkor eszmélnek majd föl, amikor már késő lesz, csak két nemzetiség marad ki, illetve

▼
22 Illyés Gyula *Petőfi Sándor 190–191*.

23 I. m., 92.

áll fegyverrel a magyarság mellé: a svábok és a zsidók. A kezdetben szociális forradalom ezeknek a támadásoknak hatására tolódik el nemzeti önvédelmi harccá.”²⁴

Az „udvar árulása” magyarázza Petőfi radikalizmusát is, királyellenességét. Mint Illyés mondja, az *Akasszátok fel a királyokat!* nem a „szerencsétlen Ferdinánd” ellen szóló vers, hanem a republikánus eszmék politikailag dimenzionált kinyilatkoztatása. A könyv gyakori francia áthallásai, utalásai között olvasható a király lefejezése, s Petőfitől – akinek szobája falán Marat és Saint-Just képe függött – nem állt távol ez a radikális társadalmi megoldás. Illyés idézi Ferdinánd 1848. május 5-i levelét is, „legfelsőbb kegyként”, „hogy Petőfi nevét maga az uralkodó is papírra veti”: „Idecsatolva átküldök kedvességednek egy Petőfi Sándortól szerzett *A királyokhoz* című költeményt, mely a fönnálló alkotmány fölforgatására és a királyi tekintély megsemmisítésére irányul, avégből, hogy erre vonatkozólag az új magyar sajtótörvény szerint az eljárást megindítsa.”²⁵

Illyés nemcsak nemzetét, hanem költőjét is újrapozicionálja. Az új könyvben hangsúlyosabb a költő kötődése a francia forradalomhoz, és egyáltalán a társadalmi revolucionizmushoz. „A hármas jelszót: a szabadságot, egyenlőséget, testvériséget tragikusan komolyan vette, magánéletében is alkalmazta”²⁶ – írja Illyés annak illusztrálására, hogy az Életképek szerkesztését megszerezve (Jókaival), Petőfi radikális szerkesztői elvet alkalmazott, az „arisztokratikus végbetűt”, az y-t is leváltotta, továbbá Széchenyi nevét is Szécsényinek, Kossuthét Kosutnak írta.

Az 1963-as *Petőfi* egy radikálisabb, megalkuvásmentes költőt és forradalmat ábrázol. Az persze nem mond ellent a történelmi tényeknek, hogy a forradalmi kormány tétovázása, szerencsétlen kompromisszumai Petőfi ellenvéleményét is kiváltották, amint versei, naplója ezt tükrözi. (Talán megkockáztatható, hogy ennek, az eszméihez konokon hű, radikalizmusában egyedül maradó figurának megrajzolásában némiképp benne van az ’56 utáni korszak, annak keserű politikai és személyes tapasztalata.) Népgyűlést szervez a Múzeum elé, s amint egy kortársa megörökítette, lázító hangú beszédet mond: „Hogy a rácoktól és oláhoktól mennyire fenyegetve vagyunk, hogy azokat Rajasich érsek, ezeket meg Janku Ávrám s a százszok lázítják a magyarok ellen, s mi itt pusztá kézzel várjuk a támadást. Kérjük, követeljük a kormánytól, hogy adjon fegyvert a népnek, mert akiket ellenünk lázítottak, kapnak titkos úton gonosz kezekből.”²⁷ A Club des Jacobins mintájára az Egyenlőségi Klub politikai programját így fogalmazza meg: „A március 15-én kimondott nagy szavak elhangzottak. A szabadság, egyenlőség, testvériség eszméi

24 I. m., 482.

25 I. m., 485.

26 I. m., 477.

27 I. m., 494.

valósággá nem lettek. Sőt inkább a külön kaszták merészebben ütök fel fejeiket napról napra. A március 15-én kimondott polgári egyenlőség elvét a pozsonyi nemesség gyűlése a különféle osztálykategóriák fönnhagyása által paralizálta. Az osztályuralkodás a mai napig fönállván, a nép folyvást politikai proletariátusságban tengődik.

Egyesültünk a valódi és feltétlen, minden kauciótól ment sajtószabadság... a semmi (sic!), semmi clausus által ki nem játszott népjog kiküzdésére. Egyesültünk az ember és ember, polgár és polgár között osztályfalakat fenntartó előítéletek ostromlása – és ledöntésére. Egyesültünk a nyelvi különbözőségeken alapuló idegenkedések elenyésztésére, ennél fogva társulatunk bármily nyelvet beszélő honpolgárt... szívesen lát tagjai közt.”²⁸

Petőfi forradalmi radikalizmusa a forradalom és szabadságharc történéseinek vetületében különös fényt kap. Az 1963-as könyv lényegesen nagyobb teret szentel az 1848–49-es történelmi eseményeknek. Logikusan, hisz a Petőfi-életmű legfontosabb szegmensének ez adja meg a történelmi hátterét. A kultuszban ugyanis nem a népiességet diadalra vivő poéta, hanem a *Nemzeti dal* és az *Egy gondolat bánt engemet* sorai a meghatározók és az általuk fémjelzett költői magatartás. Illyés másrészt azért is szentelt nagyobb terjedelmet a társadalomtörténeti folyamatoknak és állította hősét egy szélesebb perspektívájú politikai és poétikai horizontba, hogy részletesebb értelmezését adhassa a magyar történelmi eseményeknek – némi képp európai kitekintésben –, s hogy a francia közvéleményt megismertesse a XIX. századi dicső forradalommal és bukásával.

A forradalom és szabadságharc vezetőinek viszonyát bemutató rész és a történelmi események szükségszerű kontextusának rajza kevésbé hangsúlyozott az 1936-os könyvben. Csaknem három évtized múlva, s a nem igazán sikeres *Fáklyaláng* (1953) írói, politikai tapasztalatával írja újra a Kossuth–Görgey–Perczel–Bem-viszonyt, s benne Petőfi szerepét. Történelmi szimpátiája Kossuthé, akinek egyetlen súlyos hibája van, hogy nem ismerte fel a Görgey emberi, politikai, katonai gyengeségeit. Görgey arcképe nem egyszerűen negatív. Jóllehet a Kossuth–Görgey-vita a „nemzet” emlékezetében már jócskán megkopott, s az utókor Görgeyt már a XIX. század végén rehabilitálta,²⁹ Illyés azonban nem. Így ír róla: „Görgey terhelt volt; kár hogy teteteinek ezt az egyik legfontosabb rugóját megemlíteni legelszántabb híveinek legtöbb esetben egyúttal jó barátainak – sem volt figyelmük vagy bátorságuk. Nyilván még több adat támogatná, amit így is elég támogat. [...] Két gyermeke volt; fia nyála-folyós imbecilisként Gyulai jóvoltából afféle múzeumi aktahordozóként tengette életét, mert szellemi képessége erre

▼

²⁸ Uo.

²⁹ Görgeynek 1884-ben Tisza Kálmán altábornagyi nyugdíjat juttatott, s a Budapesti Szemle tekintélyei (Arany László, Gyulai Pál) is megbocsátottak.

sem futotta; lánya, csaknem hasonló szellemi állapotban, félévet az utcasarkon áll, félévet a prostituáltak kórházában fekszik, Bécsben. Apja őt éppoly kevésbé segíti, mint fiát, vagy feleségét. A volt vezér őt szintén távol tartja magától, a visegrádi kényelmes úrilaktól, ahol Magyarországra való visszatérte után élt, öccse családjában. Öccse felesége volt a szeretője, valószínű az öcs tudtával, aki őt bálványozásig tisztelte.”³⁰ Görgey hadvezéri képességeit egy gonosz mondással jellemzi, hogy azokat a csatáit nyerte meg, amelyekben több magyart ölt meg, mint ellenségét. Illyés a *Két férfiben* (1950) – annak minden politikai korlátozottságával – rövid arcképekben bemutatta már a forradalom vezetőit. Ezt még inkább kiszélesíti a *Petőfi Sándor*, s nem igazán pozitív tablót ad róluk. Kossuth nemcsak körülményes politikai döntéseiben, hanem rövidlátó is, Perczel Mór örült. Ezt magával Petőfivel jelenti ki, amikor idézi naplóját. Kossuthnak csak egy „választása volt szerencsés”. Bem.

S leginkább ebben a történelmi kontextusban nyeri el Petőfi politikai radikalizmusa, izgágasága a jelentését. A költő úgyszólván mindenkivel szembekerül. Már az 1936-os könyv is értelmezi röviden konfliktusát Vörösmartyval, egykori mentorával, jótevőjével. Petőfi Vörösmartyt megalkuvónak tartja, mert a nemzetgyűlésben „megszavazta, hogy a magyar honvédek egyrésze német vezényszó alatt védje a magyar nyelvet”.³¹ Illyés elnéző Petőfivel, mert azzal magyarázza az idősebb és tekintélyesebb poéta megtámadását, hogy „nagy jellem volt a fiatal költő az elhűségben”. Noha nem részletezi, de Petőfire hagyatkozhatott, miszerint Vörösmarty megtámadása „nagy áldozat” volt részéről. Milbacher Róbert ezt az önértelmezést – és önfelmentést – „jakobinus etikának”³² nevezi, hogy a közösségi szerepvállalás kötelezettségének alárendelődik a személyes értékrend. A *Vörösmartyhoz* szövegében kétségkívül jelen van ez az önsajnálattal teli szerep („Hallgassunk el, mivel szeretlek / Miként Atyámat szeretem!”), másrészt a vád is, hogy a nagy költő elárulta nemzetét. Ez a jakobinus forradalmiság nemcsak *A nemzethez* önfeláldozó mártíromságában („A haláltól nem tagadom, félek, / De csupán a becstelen haláltól”) és vérszomjas ellenség keresésében („köztünk van a legnagyobb ellenség, / A cudar az áruló testvérek!”), hanem a hadvezetés tekintélyeivel való szinte folyamatos konfrontációban is megmutatkozik.

Illyés elfogult, ahogy a költő különböző konfliktusait bemutatja. A forradalmi hadsereg diadalait is azzal magyarázza, hogy az „legyűrte a tábornokai viszálykodását”. Petőfi szinte mindenkivel szembekerült, s ezt Illyés hol röviden, hol hosszabban ironikusan kommentálja. A nevezetes affért a hadügyminiszterrel, amikor is

▼
30 Illyés Gyula: *Petőfi Sándor* 596.

31 *Petőfi*, 272.

32 Milbacher Róbert: *A szelíd farkas és a bárányos róka. Petőfi esete Vörösmartyval meg a babérrel, Tiszatáj*, 1999. 1. Diákmelléklet, 3.

Mészáros Lázár nem a Bemtől hozott hadijelentéssel, hanem a futár Petőfi hiányzó nyakkendőjével van elfoglalva, Illyés úgy kommentálja, hogy „győzelem helyett divatkérdésekkel foglalkozó” generálisnak nevezi a tábornokot. Kossuth „hidegen és kicsinylőleg” fogadja a költőt, Klapka le akarja tartóztatni. A *Petőfi Sándor* részletesen leírja az esetet, ahogy a költő végrehajtotta Bem utasítását, ami miatt – a később magyarázkodó – tábornok vérig sértette. Nem ismeri fel Petőfi jelentőségét, nemcsak mint költőt, hanem mint népszónokét, a verseivel lelkesítő poétát sem. Ugyanígy Kossuth sem: „Kossuth nagysága, hogy nemzetéért minden tudott lenni, s meglátta azt is, hogy egy-egy pillanatban mi legyen. De amikor a népiesek jelentőségét felismerte – akkor már ő sem tehetett semmit; az irányítást már kiejtette kezéből. Akkor már a katona politizált.”³³ Illyés itt a politika és az irodalom kapcsolatára, a költők politikai szerepvállalásának tradíciójára utal, némiképp utópisztikusan – és már 1963-ban is anakronisztikusan. Arról a szerepről van szó, amit a két háború között rendre képviselni akartak a népiek, ami miatt létrejött a Gömbös-találkozó is 1935-ben, s amit az új rendben, 1945 után is érvényesíteni akartak, sokszor a hatalom által rájuk kényszerített kompromisszumokkal.

Illyés Petőfi-könyvei nemcsak a többszöri kiadásokkal járultak hozzá a kultusz erősítéséhez. Az 1936-os *Petőfi* valóban jól megrajzolt, könnyen olvasható szöveg. Olyan portré és történelemrajz, amit meghatároz szerzőjének teljes elkötelezettsége, azonosulása, gyakran elfogultsága. Az 1963-as átdolgozott mű szélesebb történelmi horizontba helyezi hőstét, hogy jelentőségét, poétikai nagyságát még inkább hangsúlyozza. S a magyarság történelméről, nyugatosságáról írottak kitérítik a politikai és poétikai kontextust: a népies Petőfi népívé-nemzetivé válik – a maga személyes intranzigenciájában és politikai jakobinizmusában.

▼

33 Illyés Gyula: *Petőfi Sándor*, 644.

Toró József: Egy gondolat bánt engemet (2021, vegyes technika, 50×70 cm)

Farkas Krisztina: Fény felé (2013, bronz, mészke, 40×25×25 cm)

Budaházi Tibor: Petőfi emlékének (2020, akril, vászon, 40×40 cm)

Rósa Márta: Mindenáron (2020, akril, vászon, 70×100 cm)

Szabó Katalin: Ítélet (2020, akril, vászon, 30×40 cm)

Drozsnik István: Mr. Chagall lehidalt, amikor Petőfit olvasott (2017, pasztell, papír, 70x100 cm)

Gáti György: Petőfi-képeskönyv (2022, digitális fotók, változó méret)

Szarka Hajnalka: Emlékművek (2022, vegyes technika, vászon, 50×80 cm)

Széchy Beáta: Mögöttem a múlt (Petőfi Sándor összes költeménye) (2020, vegyes technika, 60×80 cm)

Hegedűs 2 László: P. S./p. S. (2022, vegyes technika, átmérő: 44 cm)

Felházi Ágnes: Perpetuum mobile / Vándordalok (sorozat) (2021, akril, vászon, 24×18 cm)

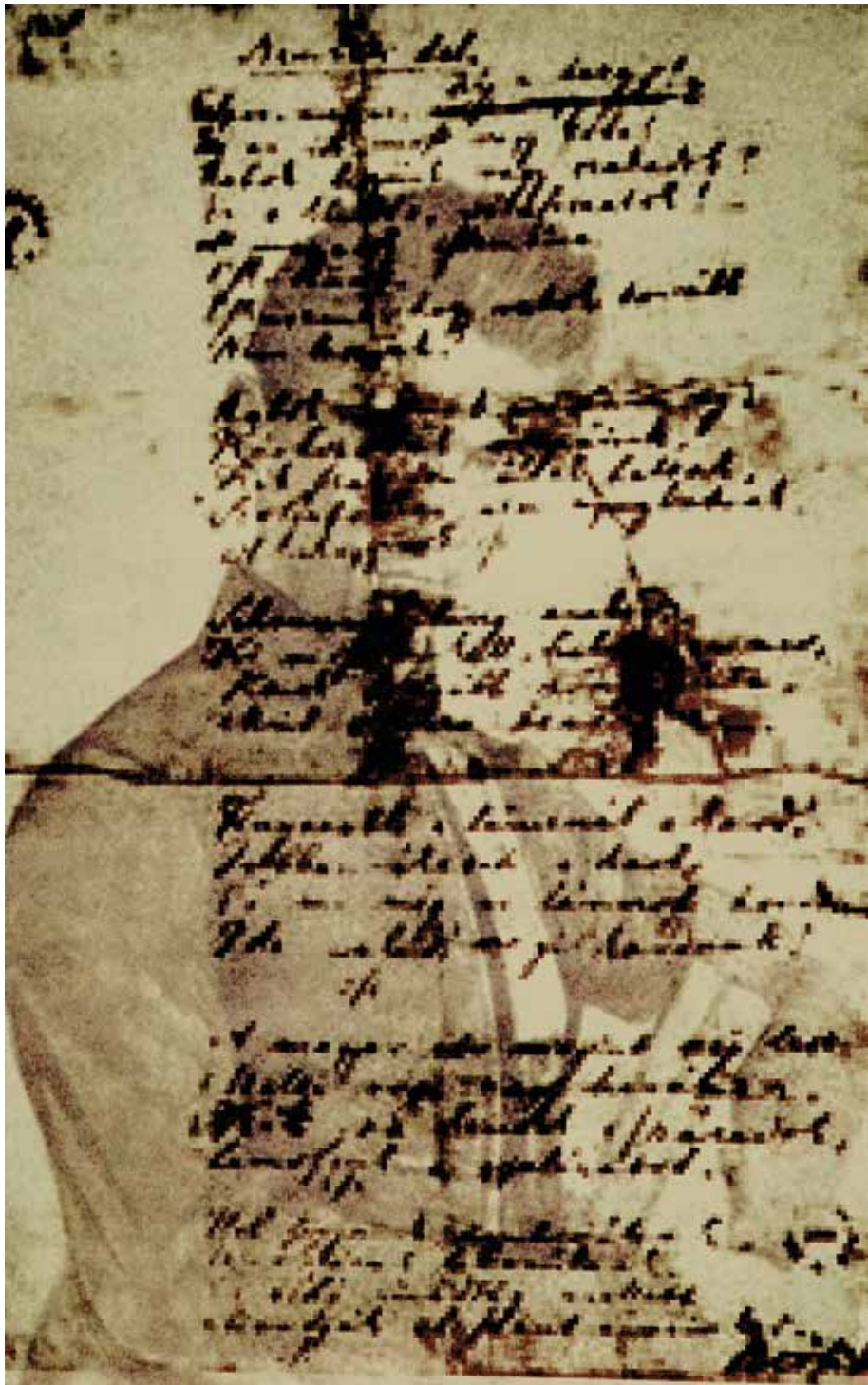

Mikáczó Alexandra: „Ha eldobod egykor...” (sorozat) (2021, fótósorozat, 21×30 cm)

Kiss Katalin: Táj (csata után) (1999, gyapjú, szövött kárpit, francia gobelin technika, 4-es sűrűség, 100×100 cm)

Gyémánt László: „Itt az idő, most vagy soha...” (2022, fototípus, vászon, 70×100 cm)

Az orgoványi csárda Petőfi-legendái

Anagyapám, Molnár Gergely református lelkész megemlíti a majd fél évszázadon át, Orgovány községgé alakulásától a 20. század harmincas éveinek elejéig vezetett diáriumában – *Orgoványi napló* címmel 2002-ben jelentette meg a Kortárs Könyvkiadó –, hogy Petőfi többször is megfordult az orgoványi puszta mélyén álló „magányos, dölt kéményű” csárdában, verset is írt róla, sőt benne is.

A kunszentmiklósi gazdák orgoványi regále-csárdáját a 19. század végén, mikor a puszta fölosztása után megszaporodott a lakosság, imaházzá alakították; Molnár Gergely volt az első lelkésze. 1895-ben küldte a Dunamelléki Református Egyházkerület Orgoványra; negyvenegy éven át pásztorolta a lelkeket. Huszonnyolc évesen érkezett meg szekérdereknői portékájával szolgálati helyére, a királydinnyés, árvalányhajas, szamárlenyeres homok és törpe nyárfaerdő övezte pusztai csárdába, melynek ivóját gyülekezeti teremmé építették át. Ő az épület többi helyiségében lakott, egyetlen kis szoba kivételével, ahol a helyi szájhagyomány, „a parasztok csácsogó meséi” szerint *Petőfi Sándor megszületett* – tehát nem Félégyházán, nem Szabadszálláson, és nem is Kiskőrösön, hanem az orgoványi csárdában. Ő maga is úgy vallotta mindig, hogy a Kiskunságban született, „hova szíve, lelke mindig, mindenholon vissza-visszavágyott”, ha már nem mehetett, hiába áhítozott rá, se Párizsba, se Londonba, nem jutott el Itáliába vagy Egyiptomba, és sohasem láthatta a tengert; ez a Kárpát-medencében szinte mindenhol eltalpaló kozmikus vándor nem járt Szegeden sem, és soha nem látogatott el Kiskőrösre, ami akkoriban melleleg nem is számított kiskunsági helységnek...

Orgovány-puszta községgé fejlődött, 1913-ban megépült a református templom, lelkészlak is épült, a csárda iskolaként szolgált tovább; első elemistaként én is odajártam. Az egykori csárdaiskola falán 1992. március 15. óta emléktábla áll: „PUSZTÁN SZÜLETTEM, PUSZTÁN LAKOM.” AZ ORGOVÁNYI SZÁJHAGYOMÁNY SZERINT ITT, AZ EGYKORI CSÁRDÁBAN SZÜLETETT PETŐFI SÁNDOR.

Egy rekkenő hőségű nyári napnak nem annyira az alkonyulatánál, inkább a delelőjén az apostolok lovain közlekedő, verítéktől csatakos utas állított be az orgoványi csárdába, ahol két pásztor, egy öreg meg egy fiatalabb borozgatott éppen; csikósok voltak a szentmiklósi ménesnél, és a csárda környékén legeltettek.

Az utas a fogásra dobta viharvert kalpagját, és levágódott egy sarokasztal mellé. Jobb napokat látott kopott öltözkéről a csikósok kódorgó diáknak néztek. Kifújta magát, majd így adta bizonyosságát ékesszólási tehetségének: – Bort! – Tüskésen égnek meredő haját hátrasímitotta, és pödörített egyet a bajszán. Elmélázva üldögélt. A szülei, politikusok, barátok, hitelezők, repedt sarkú komédiásnők, cselédlányok vonultak föl izzó, szertelen lelkében. (Bocsásson meg Ady

Endre, lehetőleg máma még, amiért átszabtam kissé, amit idézek *Petőfi nem alkuszik* című zseniális nagyesszéjéből.) Világtörténelem, Szophoklész-drámák, és amik tegnap este egy falusi lakodalomban történtek, egyszerre toltuk föl benne.

A szomszéd asztalnál – olvasom nagyapám naplójában – kezdett már hangosodni és kedvesedni a vendég. A csikósbojtár egy pohár sillerrel a markában a kóbor diáknak látszó utashoz lépett: – Engödelmet, ha mög nem sértöm, kit tisztölhetünk az úrban?

– Petőfi vagyok – felelte a diákforma vendég.

– Csak nem a poéta? – kérdezte az öregebbik pásztor, mert ő már hallotta ezt a nevet a „Fürdik a holdvilág az éj tengerében”, a „Befordultam a konyhára”, „A virágnak megtiltani nem lehet”, meg több divatos magyar nótával kapcsolatban. Fölállt, odament Petőfihez, és jó markosan megrázta a kezét: – Az én istenöm áldja mög!

Szóba elegyedtek; gondúzó borocska mellett vígan illan az idő. A csikóslegény tátott szájjal fülelt. Izgett-mozgott, mint akinek erősen böki az oldalát valami. Egyszer csak kibuggyant belőle: – Ha poéta az úr, miránk, csikósokra is tudna írni kádenciát?

Petőfi rávágta: – Tudnék hát!

Az öreg pásztor lenyomta a helyére eres karjaival a bojtárt. Petőfi egy kis noteszt kapott elő a dolmányából, néhány pillanatig a levegőbe meredt, és homlokát a jobb tenyerébe támasztotta. Bal kézzel írt, mert balkezes volt, és egykettőre megszületett a „Pusztán születtem...” című és kezdetű vers az orgoványi csárdában:

Pusztán születtem, a pusztán lakom.
Nincs födeles, kéményes hajlokom;
De van cserényem, van jó paripám:
Csikós vagyok az alföldi rónán.

Szőrén szoktam megülni a lovat,
Ha ide vagy oda útam akad;
Nem szükséges a nyereg a hátán –
Csikós vagyok az alföldi rónán.

Gyócs a gatyám, patyolat az ingem,
Nem vettem, a rózsám varrta ingyen.
Hej, maholnap az én piros rózsám
Csikósné lesz az alföldi rónán.

A deresedő utas, aki a történetet elbeszélte öregapámnak, szanki magyar volt, a szabadszállási piacra vitt fejes káposztát.

– Honnan tudja kelmed mindezt ilyen pontosan? – kérdezte tőle öregapám.

– Akkor még itt, Orgoványon lakott az apám. Pásztorkodó ember volt ő is. Ő a pásztorkodótól hallotta, én meg tőle tudom.

De az orgoványi csárda legszebb legendája, miként az *Orgoványi naplóban* és zalai Szalay László *A puszta balladája* című könyvében is meg van örökítve, a költő születéséről szól.

Egy viharos szilveszteréjszakán, miközben veszettül fúj a szél, és hordta a havat Tolvajos felől, pásztorkodó népek gyűltek az ősztendő búcsúztatására az orgoványi csárdába. Öles juhászok a Zubornyak dinasztiaiából, hegyes pásztorsüvegben, cifrán kivarrott, sarkukat verő, sárga báránybőr subákban. Villogó szemű, hetyke csikósok rövid bőrbekecsben, sarkantyús csizmában, vállukon átvetett karikás ostorral. Aztán a télen-nyáron szabadban háló rideg marhapásztorok: Rőfiek, Lefántiak, Meskók. Köszöntöttek egymást illendően, s abban a sorrendben, ahogy érkeztek, körbeülték a kecskelábú asztalt. Bort forraltattak, diskuráltak.

Rajtuk kívül csak egy vendég volt a szalában, egy mokány, úrféle ember. Hátát a banyakemencének vetve, szótlánul álldogált. Egyszer csak az egyik öreg pásztor odafordult hozzá:

– Hallja az úr! Ha mög nem sértöm, tartson velünk!

Az úrféle előrejött, megköszönte s elfogadta a barátságot. Helyet szorítottak neki.

– Osztán kinek tisztójjuk, öcsém uram?

– Petrovics István az én nevem.

– Isten éltesse! Osztán hunnét hová?

– Félegyházáról igyekeztünk Kiskőrösre, de itt megrekedtünk.

– Még hogy! A fúvásokba?

– Nem a, hanem a feleségem itt, a csárdában lebabázott.

A vén juhász hátrakapta a fejét, és felhörrent:

– Ne mondja, öcsém!

A többiek is sajnálkoztak, és nagyot hallgattak az esetre. Egyszer csak az öreg juhász magához intette a bojtárját, és súgott valamit a fülébe. Elszaladt a bojtár, kisvártatva egy báránnyal került elő.

– Petrovics öcsém! Hun van az újszülött?

– A konyhán túl, az első szobában.

– Vezessön csak!

Petrovics fölállt.

– Mőgájjunk – mondta egy másik öreg –, én is mék! Aggyatok egy tiszta poharat!

Elébe tették, fölvette, a másik kezébe meg egy üveg forralt bort fogott.

– Ohó! Hát csikós egy se mén?

– Gyühet, ha akar!

Fölpattant az egyik sarkantyús legény.

– No, gyűjön egy gulyás is! Hagy lögyön mindön fajtábú!

Elindultak, elől a báránykás öreg. Kopogtak, beléptek. Petrovicsné szorongva pislogott; a gyermek ott feküdt mellette.

Megállt az öreg juhász a borral az ágy előtt. Hosszú szakállával, hófehér hajával megszólalásig olyan volt, mint Koppány ősapánk.

– Áldás, békesség, jóakarát! Vötte az örömhírt a pásztorok népe, hogy éggyē többen löttünk a kiskunsági pusztán. Égyüttünk hát a kiseded mögtekéntésire, mög hogy köszöntsük a boldog édosanyát. Adja a magyarok istene, hogy nagyra nyőjön, mint a jegőnyenyár! Hogy öröme és büszkesége lögyön nē csak a szüleinek, hanem ennek a pusztának, ennek a népnek is, ahun születött. Ez a pohár bor az édosanyáé. Kérjük, hogy üritse, és kívánjuk, hogy váljék egőségire! Erősöggýék túle!

Petrovicsné fogta a poharat, és kiürítette. Mosolygott.

A másik vén juhász meg fogta a báránykát, és a kiseded mellé fektette:

– Nagy pásztor lögyé a népek között!

A csikós lekanyarította válláról a karikást, és az ágyra tette:

– Ustorod is lögyön!

A gulyás előkotorászta a szüre ujjából a furulyát, és a gyermek mellé tette.

– Ehun a furulyám!

Si non è vero, è ben trovato, „ha nem igaz is, jól ki van találva”, jegyzte meg nagy-tiszteletű öregapám.

Elköszönte a pásztorok, és kivonultak áldomást inni. Ittak, ittak – de szavuk nem sok volt. Megérezték mindahányan, hogy ezen a viharos szilveszteréjszakán valami szörnyűséges nagy dolog történt.

Vagy ahogy Kosztolányi írta: „Mindez összeolvad egyetlen titokká, elvegyül a szilveszteri rémekkel, álmokkal. Újév áldott hajnala percen. Alszik mindenki, császár, kancellár, gróf, beamter, jurátus, nemes kisasszony, s belefáradva dacos sírásába, édesdeden szunnyad a kiseded is, aki megszületett, és minden érlökésére nő, csodálatosan, csodává épül. Lélegzése már olyan, mint az életé, s benne van a világ.”

Ki meri meglátni, ki meri idézni az igazi arcát?

Petőfi Sándor kultusza Kiskőrösön

Kispálné dr. Lucza Ilonával és dr. Filus Erikával Kriskó János beszélget

Petőfi Sándor születésének 200. évfordulója módot kínál átgondolni a költő kultuszának általános állapotát, az egyes emlékhelyek, intézmények működésének tapasztalatait, a megújulás és megújítás szükségességét. Kiskőrös városa már a korai időktől a Petőfi-kultusz egyik legkövetkezetesebb ápolója és fejlesztője. A Petőfi Szülőház és Emlékmúzeum egykori és jelenlegi vezetőjével, Kispálné dr. Lucza Ilonával és dr. Filus Erikával tekintettük át a Petőfi-kultusz aktuális állapotát és az évforduló kapcsán várható fejlesztéseket és változásokat a szülővárosban.

– *Melyek az első nyomai a kiskőrösi Petőfi-kultusznak?*

Lucza Ilona – Már az 1850-es években nagyon sokan foglalkoztak Petőfivel, elsősorban az eltűnésével. A legfontosabb kérdés egy hiteles életrajz összeállítása volt, amihez pontos adatokra lett volna szüksége az életrajz írójának, de az életűtnak mind az eleje, mind a vége kérdőjelekkel van tele. Petőfi annyira ismert volt, és annyira nem hitték el, hogy véglegesen eltűnt, hogy a legváltozatosabb történetek keringtek róla. Ő maga is többféleképpen nyilatkozott az életrajzi tényeiről. Minden életrajz a születési hellyel és idővel kezdődik, és nála már itt elakadtak.

1857 januárjában a kiskőrösi evangélikus lelkész, Sárkány János olvasta a *Vasárnapi Ujság* felhívását, hogy jelentkezzen, aki bizonyosat tud Petőfi születéséről. Sárkány János iskolatársa volt Petőfinek, és úgy tudta, hogy a költő Kiskőrösön született. Evangélikus lelkészként az anyakönyvekben keresett bizonyítékot. Meg is találta a keresztelési bejegyzést, és elküldte a *Vasárnapi Ujságnak*. A születési hely kérdése ezzel a közléssel nyugvópontra jutott, bár Petőfi a dokumentumokban továbbra is eltérő adatokat szerepeltet. Ezekben olyan rovatok vannak, mint származási hely, illetőség, lakhely és természetesen a születési hely is. Mi, erre való tekintettel, még jó 20 évvel ezelőtt összegyűjtöttük azokat az okmányokat, ahol ezek a rovatok szerepeltek. Megnéztük alaposan, hogy milyen kérdésre születtek az egyes válaszok. Azt tapasztaltuk, hogy ahol születési helyet kérdeztek, ott Petőfi mindenütt következetesen Kiskőröst nevezte meg.

Ezt az 1857-ben, a *Vasárnapi Ujság*ban megjelent, születésre vonatkozó közlést tekinthetjük a kiskőrösi Petőfi kultusz kezdetének. Ennek az eredményes közlésnek a mintájára próbálták meg a halál helyét is legalább ilyen bizonyossággal megállapítani, de ez nem volt sikeres.

A kultusz újabb meghatározó állomása 1862, amikor szobrot állítottak Kiskőrösön Petőfi Sándornak. Ez volt a világ első köztéri Petőfi szobra. Ekkor jelölték meg emléktáblával a szülőházat is. A szobor ma is itt áll a szülőház

udvarán. Eredetileg az evangélikus iskola udvarán állították fel, amely akkor a település legimpozánsabb helyének számított. A kultusz ápolása szempontjából a legnagyobb hatású lépés kétség kívül az volt, amikor a Magyar Írók és Művészek Társasága megvásárolta a szülőházat.

Filus Erika: – A vásárlást megelőzte egy vizsgálat, amely az eredetiséget igazolta. Akkor még éltek a tanúk, akik tudták, hogy Petrovics István mészáros mester melyik házat bérelte ki abban a rövid időben, ameddig mészárszéket működtetett Kiskőrösön. A tanúk elbeszélése és a célzott beszélgetések alapján Jókai Mór és a Magyar Írók és Művészek Társasága meg tudták állapítani, hogy valóban ez volt a keresett ház, ahol a költő megszületett. Magam azt gondolom, hogy ha Jókai is elfogadta, és meggyőződéssel tudta állítani, hogy ez a költő szülőháza, akkor ekkora időtávlatból nincs oka az utókornak kételkedni ebben. A szülőház avatására 1880-ban került sor.

A ház mindig is kultuszhely volt, de nem volt mindig teljes egészében látogatható. Eltelt jó néhány évtized, míg eljutottunk oda, hogy mára a teljes épület Petőfi Sándornak szentelt, múzeumként működő emlékhely. A 20. század elején csak a tér felé néző tisztaszoba volt látogatható, nem volt berendezett enteriőr, ahogyan azt a látogatók már jó néhány évtizede megszokhatták. Olyan emlékhely volt, ahová be lehetett térni, le lehetett tenni a koszorút, ahol mód volt az elmélkedésre, üdögélésre, de az egész még nem volt intézményesített kultuszhely. Ennek ellenére rengetegen jöttek, a ház mindig is fontos szerepet játszott Kiskőrös kulturális életében. Identitásképző helyé vált, ahol a helybeliek és az alkalmi látogatók időről időre megemlékeztek Petőfi Sándorról. Kiskőrösön a szilveszter nem egyszerűen csak az évváltás ünnepe, hanem a költő születésének ünnepe is, amit a helybeliek nagyon komolyan vesznek. Az utóbbi 20 évben vált rendszeressé a kulturális-tematikus Petőfi-szilveszterek gyakorlata. Korábban is hangsúlyos esemény volt, kivált a kerek évfordulók alkalmával.

Szerencsés helyzetben van a város, hiszen nagyon jó helyen van a szülőház. A terület régen is a város központja volt, már a Petrovics család kiskőrösi tartózkodása idején is, és ez minden időben elősegítette a kultusz ápolását. Hála Istennek, a történelem is kegyes volt hozzá, mert az 1820-as évektől napjainkig eredeti formájában megmaradt.

- *Sohasem pusztította tűzvész, vagy nem fenyegették a területrendezési elképzelések?*
- *Leégni nem égett le, de azért olykor adódtak problémák. Istenes József könyvében írja például, hogy egy alkalommal lángra kapott a nádtető, de sikerült megmenteni a házat.*

- *A szülőházban kiállított tárgyak között van-e olyan, amely igazolhatóan a Petrovics család tulajdona volt, vagy korabeli bútorszat és tárgyak láthatók az egyes termekben és tárlókban?*

Lucza Ilona: – A szülők bizony súlyos anyagi gondokkal küszködtek 1838 után. Az ezt követő években több, Solt megyei településen próbálkoztak újra talpra állni, és több olyan hely is volt, ahol tetemes adósságot hagytak volna maguk után, ha szó nélkül odébbállnak. Az idős Petrovics viszont nagyon tisztességes, becsületes ember volt – valószínűleg Sándor is tőle örökölte a gerincét –, aki nem akart adóssággal a háta mögött távozni. Az adósságok fejében számos helyszínen ott hagyták a személyes tárgyaikat, bútoraikat. Így történt ez Szalkszentmártonban és Dömsödön is. Kéri Gyula: „*Friss nyomon*” című művében feldolgozza azokat a Petőfi relikviákat, amelyekről kimutatható volt, hogy hol gyűjtötték őket. Ezeket az adatokat elfogadja hitelesnek a szakirodalom. Kimondható, hogy a bemutatott tárgyak és bútorok ténylegesen a család tulajdonai voltak. Ami konkrétan Petőfi tárgyait illeti: nagy pipatóriumma volt, nagyon sok pipáról azt őrizte meg az emlékezet, hogy a költő tulajdona volt. Ha ezek egy része tévedés, és valójában nem Petőfihez, hanem a családhoz tartoztak, akkor is relikviának számítanak. Ennyi idő elteltével ezeket nagy biztonsággal szétválogatni már nem lehet. Aztán volt egy csomó olyan tárgy, amiből sok mindenkinek lehetett, ugyanúgy, ahogyan Petőfiének is. De szerintem nem is ez a lényeg. A lényeges az, hogy az adott tárgy úgy hasson ránk, hogy képes legyen Petőfi személyét megidézni.

Itt van a szülőházban például Petrovics István szekrénye, a ládája, itt van az ágyuk, amelyekről az előbb említett kézikönyv alapján igazolhatóan állíthatjuk, hogy az egykoron a családé volt. Ki van állítva például Petőfi apjának a pipája, amiről még Petrovics István állította, hogy az apjáé volt. De valójában mindegy is, hogy a családhoz tartozott-e, az emlékezet úgy őrizte meg, hogy az a bizonyos pipa Petrovics István apjáé volt. Ezeknél a tárgyaknál ne azt keressük, hogy tényleges relikvia-e vagy csak egy korhű, autentikus tárgy. Magam a Petőfi-kultusz tárgyairól így gondolkodom. Amit nem bolygattak 150 évig, azt most felesleges ilyen-olyan, tudományosnak kikiáltott szempontok alapján bizonygatni, hogy mégsem eredeti Petőfi-tárgy, hanem Jókaié volt, csak Petőfi kölcsönvette. Ennek sok értelme nincs. Az egyes tárgyak valóban képesek hozzáőni a látogatókhoz, növelik a hely presztízsét, erősíthetik a kötődést Petőfihez meg a szülőkhöz. Mi Kéri Gyula gyűjtése alapján elfogadjuk a kiállított tárgyakat eredetinek. Számos esetben más, igaznak ítélt információ is megerősít bennünket ebben. Ilyen például a Kalla Zsuzsa és Ratzky Rita szerkesztésében 1997-ben megjelent *Beszélő tárgyak – a Petőfi család relikviái* című kötet. Mindazt, ami abban a kötetben található, el kellene fogadni hitelesnek, hiszen annak az alapja is a Kéri-könyv.

– *A kultusz gyökerei visszanyúlnak az 1860-as évekre. Voltak-e csúcsidezőszakai, és voltak-e pangásos időszakok?*

Filus Erika: – A kultusz intenzitásában is van hullámvás. Nem lehet mindig csúcsra járatni ezt sem, kellenek olyan időszakok, amikor egy adott szinten műkö-

dik, vannak rendezvények, vannak megemlékezések, összességében él és működik a kultusz. De ebből kell hogy legyenek kiugrások, amelyek érthető módon a kerek évfordulók időszakában csúcsosodnak ki. Ilyen volt a 100., a 150., és ilyen lesz a 200. évforduló is. Ezekhez általában olyan nagy beruházások, események és történések köthetők, amelyeknek máig hatásuk van. Ilyen például, hogy 1973-ban, a 150. évforduló kapcsán kapott Kiskőrös városi rangot. Bizonyára volt a várossá nyilvánításnak más előfeltétele is, de az nyilvánvaló, hogy a döntés erősen kapcsolódott a Petőfi 150-hez. 1973-ban épült fel a művelődési ház is. Az idő közben művelődési központi rangra emelkedett intézménynek nyilvánvaló kultúraszervező szerepe van a városban és környezetében az évfordulóktól függetlenül is. Nagyon remélem, hogy a Petőfi 200 is olyan eseménysorozat lesz itt, Kiskőrösön, amely megerősíti, és egyben gazdagítja is a hagyományokat. Megvannak azok az alapok, amikre lehet építeni, és lesznek a kultusz-ápolásban egészen új elemek is. Ezek lehetnek komoly rendezvények éppúgy, mint az alkalomra épített különféle emlékművek, monументumok, vagy a hosszabb távra tervezett épületek vagy intézmények, amelyeket 100 év múlva is helytálló lépésként fognak értékelni az utódaink.

– *Mit értenek Petőfi-centrum alatt?*

– Kiskőrösön földrajzi értelemben is nagyon jó a Petőfi-emlékhelyek, illetve emlékpontok eloszlása. Közvetlenül a szülőház mellett van az irodalmi múzeum, a műfordítói szoborpark, itt található a Magyarországon egyedülálló, egész alakos Szendrey Júlia szobor, és itt áll a szülőház udvarán a világ első köztéri Petőfi szobra, néhány lépésnyire az egykori mészárszéktől. Az épület ugyan ma már nem látható, de emléktábla, illetve emlékoszlop jelöli az üzlet egykori helyét. Nagyon közel esik ezekhez a nagy Petőfi szobor, az evangélikus templom, a múzeum épülete a korszerű, szép látványtárakkal, a templom mellett pedig a János Vitéz Látogatóközpont. Minden itt van egy helyen, ami szintén erősítheti a kultusz érdemi ápolását, és szerencsés adottságot jelent a rendezvények szempontjából is. Közel van minden, és könnyű mozgatni is a közönséget egy-egy rendezvény alkalmával.

Lucza Ilona: – Az évfordulók arra is nagyon jók, hogy amikor már ellaposodna a megszokott ritmusú és szerkezetű kultusztevékenység, akkor egy újabb lendület jöjjön. Mint amikor fellép a vándor a hegy csúcsára, és már mindent látott, akkor a leballagó szakasz már tartalmaz egy következő vágyat. Újabb csúcsok után tekintget az ember. Az évfordulóra megteremtődik valami, mert koncentrálnak az erők, a gondolatok, az elképzelések, csiszolódnak a tervek, és kialakulhat valami olyan, amiből már épülhet a következő szakasz, jöhet egy újabb csúcs, amiről majd megint leballaghatunk. A 150 éves évfordulóról, 1973-ról szó esett már. A 175 éves évforduló nagyon jó alkalom volt arra, hogy a megyei múzeumi szervezeti struktúrából kiváljunk, és a város hazakérje a kultusz helyszíneit és relikviáit egyaránt. Ezen az évfordulón engedélyezték, hogy kiváljunk a megyei szervezetből.

– A 150. évforduló után a szülőházon és az irodalmi múzeumon kívül még nem sok minden tartozott a kultuszhelyek és tárgyak közé. Hogyan épült ki mindaz, ami ma látható és látogatható?

– 1984-ben megalakult az Országos Petőfi Sándor Társaság. A város vezetője akkor dr. Oláh Pál volt, akinek nagyon színvonalas elnökséget sikerült összehoznia, és nagyon sok olyan szakmai támogatója és tanácsadója volt, akik a műfordítói szoborparkot, illetve a képzőművészeti gyűjtemény kialakítását kezdeményezték. Eredetileg az volt a cél, hogy a szülőház és Petőfi, valamint a szülőváros és Petőfi között legyen valami híd a társművészetek felé. A tudatos összekapcsolódás 1998 óta van, azóta, hogy a városé lett a múzeum. Addig a Képtár városi kezelésben működött, a szülőház és múzeum meg megyei kezelésben, és könnyen belátható, hogy úgy azért nehezebb összehangolni a meglévő értékeket, ha más és más gazdája az érintett intézményeknek.

– Amikor a város lett a fenntartójuk, automatikusan több forráshoz is jutottak?

Lucza Ilona: – Az volt a vezetői elképzelésem, hogy először is el kell fogadtatni a városban a Petőfi-házat. Amíg a megye volt a fenntartó, a helyiek úgy kezelték, mint ami helyben van ugyan, de közel sem biztos, hogy a miénk, hogy valódi közünk van hozzá. Mindenekelőtt ezt a szemléletet kellett megváltoztatni. Elkezdtünk olyan rendezvényeket szervezni, amelyekbe behívtuk a városlakókat. Lassú folyamat volt. A következő célom az volt, hogy kerüljünk be az irodalmi emlékházak véráramába, hogy megismerjenek bennünket. Ha visszaigazolható ötlettel jelentkeztem, és volt a célhoz illeszthető pályázat, akkor támogattak. Nagyon sok olyan sikeres pályázatunk volt, amelyekkel apró lépésekben, nem nagyot álmodva, de mindig sikeresen előre léptünk. Ezek többnyire olyan ötletek voltak, amelyekről, ha nem is kaptak támogatást, még nem omlott össze semmi. Ha viszont sikerült a megvalósításuk, valamivel mindig bővültünk. Nekem mindig is az apró lépések taktikája volt az elvem, és ez működött, mert úgy vettem észre, hogy ha egy tervezett fejlesztéshez nem túl nagy összegeket kértünk, szívesebben adtak, mintha elragadott volna bennünket a hév. A várost nem pumpoltam, nem is tudtam volna. Azt hiszem, az apró lépések taktikájának köszönhetően tartunk ma ott, ahol. Amikor megbizonyosodtunk egy ötlet sikerességéről, akkor kitartóan végigvittük. Így jött létre például a néprajzi látványtár, amit kétszer is megpályáztunk. Elsőre nem nyert, de második alkalommal igen, és nagyon jó fogadtatásra talált.

És hogy a város hogyan kezelte a múzeum és az emlékház, illetve a fejlesztések ügyét? Hála Istennek, szabad kezet kaptunk tőlük. Az én vezetésem alatt így volt, és azt hiszem, az utódok esetében is így van. A tisztán szakmai kérdésekbe a város soha nem szólt bele. Az előző polgármester is úgy gondolta, és úgy gondolja a jelenlegi is, hogy az intézmények és fejlesztésük jó kezekben vannak, tegyék a dolgukat a legjobb szakmai meggyőződésünk szerint. És jöttek is az

eredmények sorra, amik visszaigazolták az elképzeléseink helyességét és megalapozottságát.

– *A János Vitéz Látogatóközpont az én olvasatomban a kultuszápolásnak már egy hamisítatlanul 21. századi eszköze. Milyen pluszt adott a múzeum eddigi tevékenységéhez?*

Filus Erika: – 2022 január elsejétől került vissza a látogatóközpont a múzeumhoz. Amikor 6 évvel ezelőtt létrehozta a város, akkor rögtön a múzeumhoz kapcsolták. Később a fenntartója a város egyik cége lett, és ennek eredményeként egy ideig kereskedelmi, anyagi szempontok szerint működött. Időközben lejárt a fenntartás 5 éves időszaka, és valamit kezdeni kellett vele. Egy nagy komplexumról van szó, nagyon modern, 21. századi látványvilággal, hang- és fényeffektusokkal, amely nagyon átélhető módon mutatja be a János vitézt. Tényleg piacképes, nagyon jó kiállítás, de amikor visszakerült hozzánk, elkezdtük egy kicsit múzeumosítani.

– *Több múzeumpedagógiát vittek a tevékenységébe?*

– Múzeumpedagógiai foglalkozások addig is rendszeresen voltak, a változás inkább az, hogy rendszeresen igénybe vesszük a különféle múzeumi rendezvényekre is a látogatóközpont emeleti részeit. Emellett elkezdtük erőteljesen propagálni a meghatározó szakmai és kulturális lapokban. A közelmúltban a Petőfi Irodalmi Múzeum folyóiratában, a *Magyar Kultúrában* jelent meg egy, az eddigiektől jelentősen eltérő szemléletű összefoglaló a látogatóközpont kiállításáról. Úgy vélem, teljesen jogos elvárás, hogy ha a látogatóközpontot bekapcsoljuk az intézményünk vérkeringésébe, mert hozzánk tartozik, akkor tükrözze a mi ízlésünket. Már látszanak az első változások, például a múzeumi bolt kínálatán. Meggyőződésünk, hogy nem csupán olyan dolgokat kell árusítani egy múzeumi üzletben, amiről csalhatatlanul tudjuk, hogy eladható. Továbbra is tartunk különféle divatos karkötőket, karszalagokat is, de mellettük ízlésformáló tárgyakat is.

– *Megszüntették a látogatóközpont eredendően üzleti, profitérdekelt jellegét?*

– Megszüntettük. Számoltunk a rövid távú bevételkieséssel, de hiszünk abban, hogy hosszabb távon többet teszünk a fiatalokért az érdemi szemléletformálással, mint bármekkora anyagi bevétellel.

– *Hogyan viszonyulnak a gyerekek a kiállításához?*

– A János Vitéz Látogatóközpont kiállítását nagyon szeretik a látogatók. Elsősorban általános iskolás, főként ötödikes gyerekekre számítunk, akik ismerik, mert már tanulták a *János vitézt*. Tudjuk a gyakorlatból, hogy ha csak frontálisan elmondunk egy ismeretanyagot, akkor az elmondottak nagy része kihullik. Nem lehetünk biztosak benne, hogy a gyerek egy idő után figyel-e még, hogy

megjegyzi-e a hallottakat, vagy elengedi a füle mellett. Az ismeretanyag nagy része ezzel a módszerrel elvész, kiesik. De ha leültetjük, és adunk neki valamilyen manuális feladatot az ismeretanyaghoz kapcsolva, már sokkal több minden megmarad az emlékezetében. És ha teljesen bevonódik, ha végig mehet egy vezetett úton, egy labirintuson, ahol a történet minden egyes részlete megelevenedik, és feladatokat oldhat meg közben, akkor később sokkal könnyebb a tudatából előhívnia az élményszerű ismereteket. Miközben végigjárja az útvonalat, idézeteket hall a *János vitézből*, gyönyörű az installáció, nagyon jók a hang- és fényeffektusok. Az a meglátásunk, hogy tényleg ez kell. A 21. századi gyermeknek, ha valami nem inger-gazdag, ha nincs csúcsra járattva az összes érzékszerve, akkor nagyon nehéz maradandó élményt nyújtani, főként a kultúra területén. Olyan kiállítást kell elé tárunk, ahol folyamatosan változó az ingerkörnyezet, olyat, amely folyamatosan fenntartja az érdeklődését. És fontos az is, hogy ne vegyen igénybe túl hosszú időt, amíg végigjárja. Nem lehet folyamatosan 100 százalékon pörögni, az a 20–25 perc, ami alatt egy 5–6 fős kiscsoport végig ér a labirintuson, elegendő ahhoz, hogy még ne legyen sok, hogy ne unjanak rá. Ez elég idő ahhoz, hogy elvárászoljuk a látogatókat, főleg a gyerekeket, elég idő ahhoz, hogy megismerjék részleteiben a történetet, hogy bizonyos fontos motívumok bevéssék. És elég arra is, hogy bizonyos erkölcsi kérdéseket feszegezzünk. Például, hogy jogos-e a zsványtanya felgyújtása, benne a zsványokkal? Hogyan ítélné meg morálisan, hogy elviszi-e Jancsi a pénzt, vagy sem? Mindig van egy kicsi idő a séta közben arra, hogy ilyen kérdésekről is szó essék, de itt sem eshetünk túlzásokba, hogy ne fáradjanak el a séta végére. Tündérország a katartikus pontja a túrának, felszabadultan jönnek ki a labirintusból. A végén a látottakra épül egy múzeumpedagógiai foglalkozás.

– *Képes-e a látogatóközpont egynél többször is élményt nyújtani, vagy mindig csak az újaknak jelent meghatározó élményt?*

– Kap új információt az a gyermek is, aki már nem először jár itt. Amikor valaki először megy végig az útvonalon, az többnyire letaglózva, libabőrösen jön ki a labirintusból, azzal az érzéssel, hogy: „Úristen, de jó!” Ez később leülepszik benne, képes visszaidézni az emlékezetébe egy-egy helyszínt, és amikor újra eljön, többnyire már nem az osztályával, hanem a családjával, eleve már más közegben mozog, más hatások érik, már bennfentesként mutatja be a szüleinek és a testvéreinek a legizgalmasabb momentumokat. Ekkor következik be egy erőteljes megerősítés, az élményei tartósabbakká, részletesebbekké válnak. Tudja, hogy mire számíthat, hogy melyik helyszínen mi várható, hogy az út körülbelül meddig fog tartani, mit kell majd tennie, és esély van arra, hogy egy kicsit jobban körülnéz, elmélyül azokban a részletekben is, amelyeket az első látogatás eufóriájában elmulasztott.

– *Mi idézi elő az eufóriát?*

– Amikor először megy végig valaki az úton, számos szokatlan dologgal találkozik. Sötét van, csak irányított fényeket lát, és jól összeválogatott hangeffekteket hall, mert mindvégig gyönyörű zene szól. Valóban annyiféle az élmény, hogy nem lehet egyszerre mindenre figyelni és mindent egyenlő intenzitással befogadni. Ez is olyan, mint egy nagyon jó, hagyományos kiállítás: amikor először végigjárjuk, elraktározunk, megértünk a felszínből valamit. És ha sok időnk van, és többször visszamegyünk, ahányszor csak újra látjuk, annyi új réteget fedezhetjük fel a kiállításnak. A szándék, amely létrehozta a látogatóközpontot, eleve számolt ezzel a hatással. Soha nem lehet elégszer látni, úgy gondolom.

– *Mit tudnak tenni az állandó kiállítás vonzóvá tételéért? Be lehet-e csalogatni a fiatalabb korosztályokat is egy irodalmi múzeumba, viszonylag kevés interaktív elemmel?*

Lucza Ilona: – Nem könnyű a helyzet. Adva van a feladat, hogy a költő emléke ne vesszen el. Adva van egy másik feladat, hogy a kiállításból ne legyen egy illusztrált életrajz. A harmadik feladat, hogy a kiállítás ne álljon csupán jól összeválogatott versidézetekből. És mindehhez adódik még egy negyedik feladat is, a vizuális megjelenítés, ami nem a mi szakterületünk, nem is mi döntünk a megoldási módok között, ezt a látványtervezők többnyire professzionális módon megoldják. Sok fejtörést okoz, hogy miként álljon össze egy hagyományos célú kiállítás, amelynek az a küldetése, hogy sikeresen átadjon egy jól meghatározott tartalmat.

Azt a meglévő, időt álló tartalmat kell egyrészt meghatározni, hogy a költő halála óta eltelt 170 évben mi vált feltétlenül bemutatandóvá, mit kell, vagy mit illik kerülni, miről jobb inkább hallgatni, mit kell hátrébb sorolni, mi kapjon prioritást. És persze, mindezt úgy, hogy érdekes és figyelemfelkeltő legyen? Nehéz feladat úgy megtervezni és összeállítani a tárlat anyagát, hogy a látogató kapjon valami információt is arról, hogy Petőfi életének rövid 26 éve milyen cikcakkosan és milyen változatosan telt el, és hogyan lehet ebbe beleilleszteni a 21. századi igényeket, technikai megoldásokat, hogy legyen valami, ami elvárja a látogatótól, hogy önmaga jusson el az élményhez. Tényleg nagyon nehéz.

Filus Erika: – Volt egy hosszú ideig fennálló vélekedés, hogy a múzeum a tudományosság letéteményese, a benne dolgozók, mint egy szekta papjai, elefántcsonttoronyban, elzárkózva a külvilágtól, magukban végzik a tudományos munkát. Ma már mindenki számára nyilvánvaló, hogy nyitni kell, alkalmazkodni a látogatók igényeihez. Mert ha csak annyi történik, hogy 3–4 tablót felhelyezünk a falra, az önmagában nem fogja bevonzani a látogatókat, a múzeum pedig nem tudja teljesíteni a küldetését. Vigyáznunk kell arra is, hogy megmaradjanak a hangsúlyok. Tisztában vagyunk vele, hogy a látogatóközpont esetében a gazdag, feldúsított látvány a központi hatáselem. A létrehozásakor nem az volt a cél, hogy a szövegről, vagy a megírás háttéréről tudjon meg a látogató valami generálisan újat, hanem

az elbeszélő költemény képi megjelenítése állt a középpontban. De nagy szükség van arra is, hogy egy hagyományosabb szerkezetű, állandó kiállítása is legyen a múzeumnak, ami egy kicsit talán a régebbi időket idézi. Van benne technika, van benne például vetítés, meg egyéb különlegességek, de mégis, a komoly szövegek jelentik a gerincét, amelyekhez aztán kapcsolhatunk olyan további információkat, amelyek megismeréséről már maga dönt a látogató, például érintőképernyők segítségével. Így utána tud menni egy-egy témának, módja van a mélyebb megismerésre. De akinek kevesebb ideje van, vagy nem különösebben mély a Petőfi iránti érdeklődése, ő is megtalálhatja a maga örömét anélkül, hogy halálra unná magát a hosszadalmas magyarázatokon. A feladatunk, hogy ezzel a megújuló kiállítással olyan információ-együttest kínáljunk, ami az általános iskolás gyermeknek is és a területen jártas felnőttnek is képes használható és érdekes, új tartalmakat nyújtani. Érzékeljük, hogy mekkora ugrások, olykor szakadékok vannak az egyes generációk között, hogy nagyon megváltoztak az iskolai elvárások, hogy a mai generációk kapcsolódása talán már jóval lazább a Petőfi-jelenséghez, mint akár csak egy vagy két generációval ezelőtt. De vannak ma is jó és megnyugtató példák is. Ma is elsősorban pedagógus-függő, hogy a gyerekeknek milyen lesz a viszonyulása Petőfi Sándorhoz. Ha azt látjuk, hogy van az érintett diákok, a pedagógusok és a szülők részéről fogadókészség, akkor emellé a múzeum már oda tudja tenni a maga kínálatát. Az idén egyébként nagyon sok kiállítás megújul országszerte, nem csak Petőfihez kapcsolódóan. Feladja a leckét, hogy miként lehet ezek sorából valahogyan kitűnni? Mert abban azért erősen hiszünk, hogy a mi kiállításunk a legjobb.

– *Az új állandó tárlat miben tér el a korábitól?*

Lucza Ilona: – Azt domborítjuk ki, hogy a hét éven keresztül alkotó fiatalember mi mindent volt képes megteremteni. Érintjük az útkeresésben az iskolákat is, de a hét alkotó év áll a középpontban, és ennek a hét évnek a jelentősebb állomásai az irodalomban. Komoly hangsúlyt kap a próza, amelynek az eddigi kiállításban nem volt túl nagy szerepe. A hét év bemutatása kronologikus sorrendben, tematikus rendben kerül a közönség elé, amelyet megszakít egy-egy erősebb impulzus: a *János vitéz*, 1848, vagy az *Úti levelek*. És lesz egy gyújtópontja a kiállításnak, a végső, nagy fal, aminek a leírásától tartózkodom, legyen meglepetés a látogatóknak!

– *Feltétlenül indokolt volt új állandó kiállítással előállni?*

– Az új kiállítás segít megtalálni Petőfi titkait az életútban. A koncepciója pedig az – és ezt a látványtervezők találták ki – hogy a külső falakon Petőfivel kapcsolatos dolgok mennek, a belső falakon pedig olyan személyek és témák jelennek meg, amelyek kapcsolatosak vele. A barátai vannak ott, a színészet, a családtagok, Szendrey Júlia például. A környezete kerül belülre. Nagyméretű fotók, poszterek, printek segítik a vizualitást, szinte meghökkentenek, amikor először szembesülünk velük.

– Ön az országos hatókörű Petőfi Társaság elnöke. Felteszem, hogy átgondolt víziójuk van a 200. évforduló méltó megünneplésére. Mi jut Kiskőrösnek a gazdag kínálatból?

– Hogy milyen program lesz Kiskőrösön az emlékévek ideje alatt, az a város elhatározásán múlik. Alakult egy emlékbizottság, amelyben a folyamatban lévő nagy pályázatok elméleti alapjait dolgoztuk ki. Bekerültek a programba olyan elemek, mint például a civilek és a Petőfi emlékhelyek, valamint az ott működő önkormányzatok kapcsolata.

Ahol működik a Petőfi-kultusz, oda érdemes tervezni is valamit. Szalkszentmárton biztosan ilyen lesz. Van még más kiemelt helyszín, például Dömsöd. Ott két olyan épület is van, hogy élő Petőfi emlékhelyet lehetne belőle csinálni. Most Dömsöd is benne van a felújításban érintettek körében, és ez nagyon jó, mert rendben lesznek végre az épületek. És ott van még Mezőberény, ahol nagyon intenzív munka folyik, és hát ne hagyjuk ki Kiskőröst semmiképpen. A pályázatokhoz az elvi alapvetéseket elfogadták, ezek alapján írják ki a pályázatokat. Az Országos Petőfi Sándor Társaság önmagában, források nélkül nem sok mindent tud tenni.

– A Google naptár szerint csak ebben az évben több mint 50 rendezvény lesz Kiskőrösön. Hol vannak a súlypontok, melyek a legfontosabb várható történések?

Filus Erika: – 2020. október 17-én, a szülőház megnyitásának 140. évfordulóján megalakult a Kiskőrös Petőfi 200 Emlékbizottság. Fontos, hogy az országban elsőként. Ez is jelzi a város, meg az együttműködő intézmények szándékát, hogy kellő időben kezdjenek el gondolkodni a teendőkről. Nagyon komoly dokumentáció állt össze a 2020/2021-es évben. Vannak olyan nagyobb léptékű tervek, amelyek a város hatáskörébe tartoznak. Ilyen például, hogy megújul a múzeum szinte minden egysége. Az energetikai projektbe bekerült az emlékmúzeum, a látványtár épülete, ahol padlófűtésre állunk át, fűtéskorszerűsítés, szigetelés, nyílászárócsere történt.

– Nem késtek el kissé ezzel?

– Most érkezett el a lehetőség. Az emlékévként a kormánydöntés szerint a 2022–2023-as év, de a kiemelt időszak a 2022. szeptember 1-től a következő év augusztus 31-ig tartó, teljes tanévnyi szakasz. A szülőház felújítása elkészült. Elkerülhetetlen volt, hogy egy rövid időre bezárjunk a felújítás miatt. Ez a záloga annak, hogy még évtizedekig rendben legyen a ház. Az állagmegóvási munkálatok, szavatolják, hogy hosszabb ideig nem kell majd hozzányúlni a szülőházhoz.

A felújítások mellett vannak olyan, kisebb léptékű fejlesztések, mint például a verspadok és mesepadok. Ezeket a sétányon és a János Vitéz Látogatóközpont mellett láthatjuk. Azt szeretnénk elérni velük, hogy Petőfi benne legyen a mindennapokban. Hogy séta közben olyan padra ülhessen le bárki, ami kényelmes ülőalkalmatosság, de olvasható rajta egy Petőfi-vers. Elkészült egy versautomata is,

ami a műfordítói szoborpark bejáratánál áll. Petőfi műveit több mint 50 nyelvre fordították le. Ez az automata képes érzékeltetni, milyen óriási dolog, hogy ennyi országban képesek a saját nyelvükön élvezni Petőfi költészetét. Megújul az úgynevezett Petőfi-vonal is, amely a városban található, Petőfihez kapcsolódó helyeket köti össze különleges faburkolattal. A tervezésében még Lucza Ilonának volt nagy szerepe. Ezt a burkolatot most újra cserélik. Az érintett helyeken egy-egy Petőfi idézet található, például az evangélikus templom előtt, a Jókai szobornál, a szökőkútnál, azokon a helyeken, ahová ezt a vonalat követve eljuthat az érdeklődő. Itt is az volt a szándék, hogy a mindennapok részévé tegyék Petőfit azok számára is, akik a városban élnek, és azok számára is, akik célzottan az ő kedvéért látogatnak el Kiskőrösre. Nehezen tudják kikerülni ezeket az emlékeztetőket, hiszen szinte beléjük botlanak. És pontosan ez volt a szándékunk velük.

– *Programdömping lesz?*

– A múzeumban a terveink szerint megmaradnak a régi, évtizedek óta bevált menetrend szerint szervezett programok, amelyek a költő születéséhez és halálához, Szendrey Júliához, vagy október 6-hoz kapcsolódnak. Ezeket újítjuk és dúsítjuk fel a helyi iskolák és óvodák segítségével. Azt kérjük tőlük, hogy látogassák a múzeum rendezvényeit. Ha eljön a városba egy neves történész vagy irodalmár előadó, vagy ha a magányújtók felkínálják az anyagaikat bemutatásra, akkor segítsenek az intézmények abban, hogy minél szélesebb közönség előtt hangozzanak el az előadások. Úgy gondoljuk, hogy ez nagyon jó lehetőség az iskoláknak, de azért nem egyszerű a feladatunk. A tapasztalataink jók, és dolgozunk azon, hogy még gördülékenyebb legyen az együttműködésünk.

– *Kitart majd a városlakók lendülete 2023. augusztus 31-ig ebben a programözönben? Mennyire tekintik a sajátjuknak Petőfi Sándort a kiskőrösiek?*

– Van még mit tennünk, bár a sajátjuknak tekintik a költőt. Meg vagyok győződve arról is, hogy bár minden kiskőrösinek erős kötődése van Petőfihez, de feladata a múzeumnak is, az iskoláknak is és a családoknak is, hogy erősítsük ezt a viszonyt. Ha valaki úgy találkozik a kultusz különféle elemeivel, hogy a családjából már számos információnak a birtokában van, akkor könnyebb a dolgunk. Ha ezeknek az ismereteknek csak töredékével rendelkezik, esetleg annyival sem, akkor bonyolultabb a dolgunk. Ha kiküldünk száz meghívót névre szólóan, és ha minden szóba jöhető felületet is igénybe veszünk a közösségi médiában, ha ott vagyunk a tv-ben és a rádióban, azaz rendszeren felvezettünk egy eseményt, akkor is gyakran azt tapasztaljuk, hogy a vártnál jóval kevesebben jönnek el. Ez azért rossz érzés, mert olyan színvonalú a kínálat, hogy nem is nagyon értjük, miért maradnak távol? Érzékelhető egyfajta fásultság, és a vírushelyzet is visszavetette a látogatottságot, ez tény. Sokat kell még dolgoznunk az érdeklődés újbóli felkeltésén. El kell

érnünk, hogy ne előnyökért, ne ötösért, hanem belső indíttatásból jöjjenek el a rendezvényeinkre.

Lucza Iлона: – Nekem ez húsz éves kudarcom volt. Tipikus reakció, hogy Kiskőrösön semmi sem történik. Ez fáj a legjobban, mert igazságtalan. Úgy vannak a Petőfi-emlékhelyekkel a kiskőrösiek, mint a levegővel. Itt van a szemük előtt, az életük természetes velejárájának tekintik, hogy naponta elmennek a Petőfi-ház előtt. Ugyan miért mennének be az épületbe, amikor már számos alkalommal jártak ott? Feleslegesnek gondolják. Ugyanakkor van itt egy értelmiségiekből és érdeklődőkből álló mag, akik alig várják, hogy találkozhassanak új információforrással vagy élményforrással, tehát jönnek minden lehető alkalommal. És van egy meglehetősen képlékeny tömeg, akikre akkor számíthatunk, ha valamiért érintve vannak. Például, ha a gyermekük vagy az unokájuk szerepel. Akkor ott van az egész család.

– *Van-e számottevő turisztikai vonzása Petőfi Sándornak Kiskőrösön? Javított-e a helyzeten, hogy bekerültek a közelmúltban a történelmi emlékhelyek közé?*

Filus Erika: – A történelmi emlékhellyé nyilvánítással bekerült az intézmény egy másik nagy szervezetbe. A történelmi emlékhelyek hálózata összekapcsolódik oly módon is, hogy ingyenes a gyerekeknek a belépés és az utazás. Csak jelentkeznie kell az iskoláknak, és el tudnak jutni olyan emlékhelyekre is, ahová korábban az anyagiak hiánya miatt nem juthattak volna el. A Nemzeti Örökség Intézete az emlékezetpedagógiát most nagyon preferálja. Várható, hogy az elkövetkezendő időszakban buszok sokaságával hozzák majd a diákokat.

Bács-Kiskun megyében léteznek kulturális tematikus útvonalak. Azt a célt szolgálják, hogy az emlékhelyek összekapcsolódjanak, és egy kétnapos kirándulás keretében a múzeumon kívül még számos egyéb látnivalót is be tudjanak iktatni a csoportok a településen vagy a környezetében. A cél az, hogy ne egy túlfeszített, csak kulturális elemekből álló programot kínáljanak, hanem legyen mód a lazulásra is például egy fürdőben. Így talán könnyebben mozdíthatóak lesznek a diákok a kulturális tartalmak befogadására is.

A kerek évforduló kapcsán tapasztaljuk a média kiemelt érdeklődését. A sajtómegjelenések aktuálisan ráirányítják a figyelmet Kiskőrösre és a Petőfi kultuszra. Minden bizonnyal vonzerőt jelent majd az átrendezett állandó tárlat is. Amikor egy régi kiállítást lebontunk és jön helyette egy új, az akár éveken keresztül érezhető a látogatószám megemelkedésében.

– *Van-e olyan gasztronómiai termék, amely Petőfihez köthető?*

– Polgármester úr határozott kérése volt a vendéglátósokhoz, hogy legyen egy olyan állandó, 2–3 ételből összeállított és újragondolt „Petőfi kedvence” nevű menü, aminek része lehet egy hagymás rostélyos vagy bármilyen káposztás étel. Lényeges, hogy az emlékévként egészében hozzáférhető legyen.

– *Petőfi nevéhez nem köthető italféleség?*

– Kötődik hozzá a kávélikőr, ami elkészült, már kóstoltuk is. A kávélikőrnek vannak adatolható előzményei Petőfi életében. Természetesen csak az összetevőket ismerjük, a pontos arányokat nem, így ez ízlés szerint készülhet, édesebb, likőrösebb formában, vagy akár egy kicsit erősebb változatban is. Egy komoly helyi cég vállalkozott az elkészítésére. Szép címke készült hozzá, és már palackozzák.

– *Izgalmas arcuati elemek jellemzik a 200. évfordulót. Engem meglepett a napszemüveges Petőfi.*

– A napszemüveges Petőfi a megye logója. A Petőfi-arc tudatosan épített a fiatalok érdeklődésének megszerzésére, ezért a napszemüveg. És felkérték egy fiatal színészt, Bánföldi Szilárdot, akinek az a dolga, hogy az emlékévé teljes tartama alatt megszemélyesítse a költőt. A mi logónk konvencionálisabb. Mi vállaltan arra törekszünk, hogy ne csak a fiatal korosztályok, hanem mindenki találja meg a maga Petőfijét az évfordulón.

Lucza Ilona: – A Petőfi társaságban nagy figyelmet fordítunk a fiatalok bekapcsolására. Minden évben megrendezzük a Petőfi nevet viselő iskolák találkozóját. Kevés Petőfi nevet viselő középiskola van az országban, és akik eljönnek, élményekben gazdagodva térnek vissza a saját településükre. Legutóbb Mezőberényben azt tapasztaltam, hogy nagyon lelkesen készültek a fiatalok a találkozóra. A találkozónak mindig van olyan része, amire már az iskolában fel lehet készülni. Idén az ARC-poétika volt a téma, ami nagyon tetszett azért is, mert többféle értelmezésre adott lehetőséget.

További küldetése az Országos Petőfi Sándor Társaságnak, hogy összefogja azokat az embereket is, akik nem Petőfi-kutatók, hanem egyszerűen csak szeretik Petőfit. Szeretnek előadásokat hallgatni, szeretik a Petőfi-verseket, a Petőfi verseire született dalokat. A találkozók alkalmával az adott település Petőfi emlékhelyére megyünk, délelőttönként van egy konferencia, ahol a település helytörténésze elmondja a legfontosabb helyi kötődéseket, és van egy beszámoló a Petőfi-kutatás aktualitásairól, illetve a Petőfi-szakirodalomból kiemelhető tematikában két előadó. Ezt követően megnézzük közösen a környék Petőfivel kapcsolatba hozható láttnivalóit. Nagyon örülök annak, hogy főként az idősebb korosztályok és a fiatalok körében ma napig eleven Petőfi kultuszának ápolása.

– *Érzékelik-e, hogy a fiatal korosztályok egy része már nem tartja eléggé korszerűnek a 200 éve született költőt?*

Lucza Ilona: – Petőfi a mi időnkben sem volt feltétlenül népszerű, és ezt ő maga ronthatta el, mert annyira világosnak, azonnal megérthetőnek tündek a versei, nem igényelték, hogy hosszan foglalkozzunk vele. Ezt tapasztalom ma is, ám csak akkor jutunk erre a következtetésre, ha felszínesen ismerjük őt. Ha alaposan

elmélyedünk a prózájában és a verseiben, elámul az ember, hogy micsoda zseni, micsoda költői eszközöket használ! Lehet őt korszerűtlennek tartani, de ennek az az oka, hogy nem ismerjük kellőképpen. Könnyű megelégedni a felszínnel, mondván, hogy Ady milyen izgalmas, tele van rejtvényel, milyen öröm, amikor megfejtjük a szimbólumait, és hogy micsoda műgonddal szerkesztette meg a köteteit! És mennyivel több az asszociációs lehetőség például József Attilánál! Ez így is van – első látásra. Petőfinél ezekért a felismerésekért meg kell dolgozni. És ezt a fáradságot már nem veszik, csak azok a kevesek, akik erős szándékkal meg akarják látni mindezt a műveiben. Tény, hogy sokan csak a felszínig jutnak el vele kapcsolatban. Olyan ez, mint amikor bepillantunk egy kiállításba. Ott van a globális vizuális kép, megnézzük, jó, nem jó, értem, látom, és már megyünk is. Ennyi.

– *Őn szerette Petőfit és az írásait középiskolás diákként?*

– Bevallom, hogy én sem szerettem Petőfi középiskolás koromban. Rajongtam Adyért és József Attiláért, szerettem Madáchot, és Arany Jánost éppúgy nem fedeztem fel magamnak, mint ahogy Petőfit sem. De amióta sokat foglalkozom vele, döbbenetes mélységeket fedezek fel a költészetében! A laikusok agyába beleivódott kitörölhetetlenül, hogy Petőfi egyszerű, akit könnyű megérteni. Az irodalomról meg a művészetekről viszont olyan vélekedés él, hogy a kevesek művészete, amiért nagyon meg kell dolgozni. Ha pedig Petőfiért nem kell erősen megdolgozni, nem is lehet valóban jelentős figurája az irodalomnak. Azért dolgozunk többek között, hogy eloszlassuk ezt a tévhitet.

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8. | telefon: +36 76 501 240 | e-mail: info@print2000.hu
www.print2000.hu

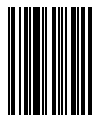

2023. JANUÁR

ISSN 013-3056X

9 770133 056007

2 3 0 0 1

ÁRA: 800 Ft (ELŐFIZETŐKNEK 600 Ft)

KULTURÁLIS ÉS INNOVÁCIÓS
MINISZTERIUM

Petőfi
Kulturális
Ügynökség

nka

Nemzeti Kulturális Alap